

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

V

1953

ROSENKILDE OG BAGGER

1953

ERHVERVSARKIVET

Universitetsparken, Århus

Erhvervsarkivet blev grundlagt i 1948 efter et forudgående komitearbejde, der begyndte i 1942. Erhvervsarkivets formål er i første række at sikre bevarelsen af arkivalier, der kan belyse dansk erhvervslivs historie. I arkivets magasiner, som rummer ca. 3.000 løbende hyldemeter, bevares nu arkiverne fra talrige private virksomheder og fra de fleste af erhvervenes hovedorganisationer; de ældste arkivalier går tilbage til omkring 1700, de nyeste går frem til de sidste år.

Den, der afleverer et arkiv til Erhvervsarkivet, kan fastsætte et åremål, hvori arkivet forbliver utilgængeligt. De tilgængelige arkiver kan benyttes på arkivets læsestue, ligesom de kan udlånes til brug på læsesalen i en række biblioteker landet over.

De afleverede arkiver består både af virksomhedernes korrespondance og bøger og af ejernes mere private arkiver (privatpapirer, sager vedrørende tillidshverv m. m.). De danner derigennem en førstehånds kilde til Danmarks samfunds-, erhvervs- og personalhistorie, ligesom organisationsarkiverne på grund af organisationernes indflydelse i det moderne samfund er et uundværligt supplement til samlingerne i statens arkiver. Ikke mindst er det betydningsfuldt, at arkiverne ikke er begrænsede til en enkelt landsdel, men er kommet fra hele landet, både hovedstad og provins.

Den organisation, virksomhed eller enkeltperson, der anbringer sit arkiv i Erhvervsarkivet, indvinder selv plads, men får alligevel sit arkiv sikret og kan, hvis der skal søges oplysninger i det, takket være registreringen, let og hurtigt finde, hvad der er brug for.

Eftertiden vil forstå at værdsætte sådanne arkivafleveringer. Det, der i dag kan synes almindeligt, værdiløst og uden interesse, vil en senere tid måske betragte ud fra helt andre synspunkter.

ERHVERVSHISTORISK
ÅRBOG

ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG

MEDDELELSER FRA ERHVERVSARKIVET

V

1953

ROSENKILDE OG BAGGER

1953

TITELVIGNET:

Udsnit af Hjørringkøbmanden Chr. H. Niensens
regningsblanket fra 1840'erne.

Redaktion: Vagn Dybdahl.

Copyright by Erhvervsarkivet

Printed in Denmark

by

AARHUUS STIFTSBOGTRYKKERIE A/S

INDHOLD

<i>Aage Rasch</i> : Dansk handel på Isle de France	7
<i>H. P. Hanssen</i> (+): Fra Kinakysten i 1850'erne	28
<i>Andreas Jørgensen</i> : Et dansk imperialistisk eksperiment. Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«	52
<i>Troels Fink</i> : De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark	100
<i>Albert Fabritius</i> : Danske og norske korrespondenter til J. D. Wahrendorff	107
Beretning om virksomheden 1. april 1952—31. marts 1953	112

Dansk handel på Isle de France

Af AAGE RASCH

I det Indiske Ocean, på 20° s. br. og 74° ø. l., ca. 850 km øst for Madagascar, ligger øen Mauritius, nu en engelsk koloni, men i det 18. århundrede en del af det daværende franske kolonirige. Den bar da det klingende navn Isle de France.

Navnet Mauritius, der er det ældste, minder om, at øen endnu tidligere havde været i hollandsk besiddelse. De første europæere dør var imidlertid portugiserne, der kort efter år 1500 var kommet til den da ubeboede ø, som de døbte Cerne; men de havde aldrig foretaget nogen kolonisation. Da Portugal 1580 var blevet forenet med Spanien, anså hollænderne sig for berettigede til at besætte øen. Dette skete 1598, og de opkaldte den efter Moritz af Oranien. Derimod interesserede de sig ikke for den noget sydligere liggende ø Bourbon, muligvis fordi den i modsætning til Mauritius savner naturlige havne.

En egentlig kolonisation på Mauritius fandt først sted efter 1644, da et fort byggedes, og indvandring af nogle hollandske familier foranstaltedes. De udnyttede øens rige forekomster af ibenholt, og plantagedrift forsøgte; men resultatet må have været utilfredsstillende, for 1712 opgav hollænderne af egen drift kolonien og flyttede til Kaplandet.

Franskmændene, der siden 1650'erne havde haft en koloni på Bourbon, udnyttede nu situationen, og 1715 flyttedes en del af denne kolonis befolkning til Mauritius, der 1721 officielt toges i besiddelse for Frankrig og fik navnet Isle de France. Indtil 1767 administreredes de to øer derpå af det franske ostindiske kompagni. Udviklingen var i det store og hele fredelig, men langsom. 1767 var der på Isle de France kun ca. 18.000 indbyggere og deraf kun 3000 hvide, ikke noget imponerende tal i betragtning af øens frugtbarhed, gode beliggenhed mellem Afrika og Indien og dens størrelse, nemlig ca. 1900 km², d. v. s. en smule mindre end Lolland-Falster. De vilkår, kompagniet bød kolonisterne, synes heller

ikke at have været meget tillokkende. Da det havde eneretten på handelen, udnyttede det sin magtstilling til at trykke priserne på øens produkter, men krævede høje priser for de europæiske og asiatiske varer, det førte til den¹.

En fransk officer, Bernardin de Saint-Pierre, der kort efter statens overtagelse 1767 besøgte både Bourbon og Mauritius, giver af tilstandene derude en skildring, der er holdt i de mørkeste farver. Han skildrer produktionen som ubetydelig, kun maniok og majs til negrene og kreaturerne, lidt ris, en smule dårlig tobak, der er for ringe til at kunne eksporteres, lidt kaffe og sukkerrør, men af det sidste ikke mere end til driften af en enkelt sukkermølle — og man må erindre, at datidens sukkermøller kun havde en beskedent kapacitet².

Eksporten var således kun ringe; men ikke engang med de almindeligste levnedsmidler og andre fornødenheder var øen i stand til at forsyne sig. Saint-Pierre skriver ironisk, at dens porcelæn kom fra Kina, dens linned og klæde fra Indien, slaver og kreaturer fra Madagascar, en del af levnedsmidlerne fra Kaplandet, pengene fra Cadix og dens administration fra Frankrig³. Selv om han ikke udtaler det direkte, fremgår det tydeligt, at han var af den opfattelse, at den franske stat aldrig skulle have overtaget den.

Dog, under det kongelige styre skete store fremskridt. Produktionen af tropiske planter opmuntredes både på Isle de France og Bourbon. Den sidstnævnte havde længe haft en betydelig kaffeproduktion. Isle de France fulgte efter. Dertil kom dyrkningen af bomuld, hvorimod den forsøgte avl af krydderplanter ikke slog an. På Isle de France var indigo i årene før den franske revolution den foretrukne afgrøde, men under revolutionskrigene blev sukkeravlens den mest indbringende, idet krigsbegivenhederne i Vestindien skabte mangel på sukker i Europa. Efter 1802 var derimod kaffedyrkningen den vigtigste, så længe øen var under fransk herredømme, d. v. s. indtil 1810. Men medens man således lagde megen vægt på kolonialvarerne, forsømte man mere eller mindre dyrkningen af de almindelige levnedsmidler med det resultat, at man hvert år måtte importere store partier.

Under den amerikanske uafhængighedskrig havde den franske regering desuden fået øjnene op for Isle de Frances strategiske værdi, og også af denne grund havde den bestræbt sig for at udvikle næringsvejene og øge befolkningen. Krigen havde allerede bragt et stort op-

sving, idet øen pludselig blev en vigtig handelsstation, 1784 fik alle franske skibe tilladelse til at sejle dertil, og i de få år, der hengik før revolutionskrigene, steg dens handel yderligere. 1792 skal befolkningen være nået op på 59.000, hvoraf dog de 44.000 var slaver⁴.

Forbindelsen mellem Isle de France og Tranquebar.

Længe efter at dansk handel havde begyndt at interessere sig for Det fjerne Østen, var der liden eller ingen forbindelse med Isle de France, eftersom der ikke var handelsmuligheder, så længe Frankrig i lighed med andre kolonimagters praksis reserverede handelen for sine egne undersåtter. Kun enkelte gange hører man, at et dansk skib søgte nødhavn på øen, når en reparation var så påtrængende nødvendig, at den ikke kunne vente, til skibet nåede Kapstaden, hvor reparationer tilmed kunne udføres betydeligt billigere⁵.

Først revolutions- og Napoleonskrigene skabte ændrede forhold for den danske handel, og der udviklede sig mellem øen og danske besiddelser en kortvarig, men livlig forbindelse, der blev af ikke ringe betydning for såvel den danske handel som for øens forsyningsproblem. Under den afspærring, som skabtes af den engelske blokade af Frankrig, var Isle de Frances befolkning nemlig fuldstændig afhængig af de forsyninger, den kunne få med neutrale skibe, det var danske, hamburgske og amerikanske⁶, men det synes, at de danske indtil 1807 har været de talrigste⁷. Chancerne var så meget større for disse, som de franske kolonier i Indien umiddelbart efter krigsudbrudet blev besat af englænderne, og de leverancer af levnedsmidler og andet, som Isle de France tidligere havde fået fra Pondichéry, måtte nu sendes under dansk flag. De vigtigste varer i denne handel var lærred, klæde og ris, men det er ikke muligt nærmere at oplyse, hvilke mængder der handlede, dertil er kilderne for spinkle⁸.

I Tranquebar førtes ganske vist toldbøger⁹, men da byen dengang ikke havde nogen eksport eller import af større betydning, giver de ingen oplysninger. Varer til såvel Europa som Isle de France opkøbtes dengang af danskerne hovedsagelig i Bengalen, hvorfra der ikke er toldbøger bevaret, eller andetsteds i Indien, og kom de overhovedet til Tranquebar, nåede de vel som regel ikke længere end til reden, medens skibet, de transporteredes på, fik et nyt søpas¹⁰.

Over udstedelsen af disse dengang så vigtige dokumenter holdtes ganske vist en protokol¹¹, men heller ikke den er nogen god kilde. I hovedparten af passene, der principielt kun gjaldt for en enkelt tur, er nemlig rejsens mål angivet ganske upræcist som f. eks. »alle havne i Indien« eller »alle havne øst for Kap« eller »Isle de France og alle andre havne i Indien«. I tidsrummet 1793—97 (tallene for resten af perioden til 1807 er ikke bevaret) udstedtes som det ses af hosstående tabel ialt 242 pas, og kun i 52 af disse var Isle de France angivet som

Tabel 1.

Udstedte søpas i Tranquebar 1793—97.

Ar	Samlet antal udstedte pas	Heraf til rejser til Isle de France	Heraf til rejser til Batavia
1793	27	3	0
1794	23	2	1
1795	37	17	1
1796	71	13	15
1797	84	17	15
Ialt ...	242	52	32

skibets bestemmelsessted, men efter hvad guvernøren i Tranquebar, Peter Anker, skrev til kommercekollegiet, sejlede hovedparten af skibene dertil, og af resten gik en stor del til Batavia, hvor der for danskerne frembød sig lignende chancer som på Isle de France. Tallene i tabellen må altså betragtes som minimumsangivelser, men giver dog en antydning af, hvordan handelen voksede voldsomt i disse år. En bekræftelse af den danske handels store betydning for Isle de France finder man tillige i, at den danske konsul på øen, Pilgrom — om ham senere — i et brev til kommercekollegiet berettede, at der lå seks danske skibe i havnen ved hovedstaden Port Louis, da nyheden om det engelske angreb på København engang i 1801 nåede dertil¹².

Varehandelen mellem Indien og Isle de France var nu kun en side af forretningerne, for nogle handlende vel ikke engang den vigtigste. Der frembød sig nemlig også muligheder for en anden, antagelig meget indbringende form for handel, idet Isle de France under krigen var centrum for den franske kapervirksomhed i de indiske farvande¹³. Derfor kunne man her købe opbragte skibe for en formodentlig billig eller rimelig pris, forsyne dem med danske skibspapirer, bruge

dem i sin handel eller sælge dem igen efter een eller flere ture til Indiens farvande eller til Europa, hvis de da ikke blev opsnappet af englænderne, hvad der — som senere skal berettes — flere gange var tilfældet¹⁴. Den fremmeligste i denne trafik var viceguvernøren i Tranquebar, Franz v. Lichtenstein, om hvem det i udskriften af pasprotokollen ses, at han i årene 1793—96 fik udstedt 25 pas *in blanco*, d. v. s. således at kun navnet på et skib blev indført på pasblanketten, medens resten først skulle udfyldes, når skibet var købt. Andre handlende i Tranquebar, således den kongelige bogholder, Schmidt, og Asiatisk Kompagnis faktor J. C. Pingel, fik på samme måde pas udstedt, men langtfra i samme omfang. Lichtenstein erklærede selv senere at have købt 10 skibe på Isle de France¹⁵.

Samme Lichtenstein nøjedes imidlertid ikke med at handle med varer og skibe, hvad de engelske myndigheder i Indien såvel som i Europa betragtede som en ubillig og unneutral hjælp fra Danmark til Englands fjender. Værre var det, at han tillige synes at have grebet til den fremgangsmåde at handle med selve søpassene. Guvernør Anker i Tranquebar så med den største misbilligelse herpå, men kunne længe ikke hindre det, selv om han frygtede, at denne trafik skulle give anledning til alvorlige vanskeligheder med englænderne, hvis magt han kendte og respekterede. Han gjorde, hvad han kunne, for at fjerne Lichtenstein. Han gik endog så vidt som til at sige, at han var meget utilfreds med i rådet at have mænd, der var kendt under navnet »le marchand des passports notre ami le 5 %«. Kommercekollegiet fandt sig dog ikke foranlediget til at gribe ind, før det blev tvunget dertil ved en energisk indskriden fra engelsk side. Tværtimod veg man heller ikke i København tilbage for at udstede søpas *in blanco*, dog i langt ringere omfang end det var tilfældet i Tranquebar. Herom senere. Eksempler på handel med disse papirer synes dog ikke at foreligge¹⁶.

Handelen mellem Isle de France og København.

Som allerede antydet varede det ikke længe, før københavnske handlende så de muligheder, der frembød sig ved Isle de Frances i disse år næsten totale afspærring fra moderlandet, og derfor ilede til for at udnytte dem. Allerede i december 1794 udstedtes de første søpas *in blanco* til brug på Isle de France eller Batavia¹⁷, og 1796 anså kom-

mercekollegiet det for opportunt, at der ansattes en dansk konsul førstnævnte sted¹⁸, og som det fremgår af tabel 2, kom der i 1796 et par skibe tilbage til København fra Isle de France. Det være ikke sagt, at de var de første eller de eneste, da de bevarede lister ikke synes fuldstændige, ligesom det ikke i alle tilfælde er muligt at se, om et skib kom fra Isle de France eller fra Indien. Det fremgår imidlertid tydeligt af tabellen, at de første skibes resultater må have været betragtet som tilfredsstillende, eftersom farten tiltog i de følgende år. 1798 hjemkom således 5 ladninger, 1800 4 og 1802 var tallet igen 5. Fra 1803 mangler oplysninger fuldstændigt, men 1804 vendte 6 skibe tilbage fra øen, 1805 blev det til 7, og 1806 var tallet steget til 8. Fredsperioden mellem England og Frankrig 1801—1803 har måske nok bragt nogen stilstand i handelen. I alt fald opfordrede konsulen på Isle de France de danske handlende til forsigtighed, da der nu atter ventedes mange skibe fra Frankrig. Men ikke så snart var krigen brudt ud igen, før situationen var som før, og danskerne atter var velkomne¹⁹.

Tabel 2.

Skibe fra Isle de France til København.

Klareringsdato	Skibets navn	Drægtighed i CL.	Reder	Ladningens Heraf værdi Rd.	kafværdi Rd.	fens værdi
1. 1796 10. maj	»Aurora«	108½	Tutein & Co.	60.325		
2. — 26. juli	»Anna & Louisa«	89½	Selby & Ter Borch	70.923		
3. 1797 19. sept.	»Eliza«	÷	Duntzfelt m. fl.	174.360		
4. — 16. nov.	»Fanny«	÷	Rose & Siems	146.582		
5. — 20. nov.	»Cronborg«	÷	Tutein & Co.	599.597		
6. 1798 18. jan.	»Nøjsomhed«	83½	Selby & Ter Borch	123.506		
7. — 27. jan.	»Antoinette«	÷	Tutein & Co.	170.232		
8. — 10. april	»Lisette«	118	Bygel & Co.	171.223		
9. — 2. maj	»Achilles & Aspasia«	99	C. A. H. Hoffmann	141.409		
10. — 18. sept.	»Grev Bernstorff«	NB	Selby & Ter Borch	303.717		
11. 1799 28. maj	»Næsset«	167½	de Coninck & Co.	221.787		
12. — 29. juni	»Cronborg«	139	Ryberg & Co.	165.643		
13. — 30. sept.	»Johanne & Marie«	147	Blacks enke & Co.	239.149		
14. 1800 5. juni	»Charlotte«	91	Kpt. (Mantix) o. interes.	113.564		
15. — 23. juni	»Neptunus«	÷	Cramer & sønner	78.192		
16. — 25. juni	»Ganges«	÷	Tutein & Co.			
17. — 11. aug.	»General Abbestée«	÷	Hermansen?			
18. 1801 16. juli	»Cronborg«	NB	Ter Borch	394.952	368.078	
19. — 1. sept.	»De tre Søstre«	102	Duntzfelt & Co.	179.848	141.563	
20. — 1. dec.	»Stærkodder«	87	Buntzen og de Coninck	120.528	101.686	
21. 1802 6. april	»Bekkeskov«	173	Duntzfelt & Co.	416.571	69.353	
22. — 23. april	»Charlotta«	91	Hans Kye	109.498	88.021	

Tabel 2 (fortsat).

Klarerings- dato	Skibets navn	Drægtig- hed i CL.	Reder	Ladningens Heraf kaf- værdi Rd. fens værdi
23. — 6. maj	»Hercules«	136	Vestind. Handelsselsk.	214.832 140.443
24. — 10. juli	»Bellona«	152	Kapt. (Hans Krøyer)	176.512 154.310
25. — 15. okt.	»Anna & Emilie«	92	Ryberg & Co.	69.915 47.020
26. 1804 14. april	»Wilhelmina Theresa«	96	Hvidt & Co.	
27. — 8. aug.	»Anna & Emilie«	92	Ryberg & Co.	
28. — 3. sept.	»Nancy«	109½	Philip Ryan	
29. — 3. sept.	»Antoinette«	133½	Tutein & Co.	
30. — 26. sept.	»Mariane«	182	Duntzfelt & Co.	
31. — 11. okt.	»Kiøbenhavn«	76	Andreasen & Schmidt	
32. 1805 7. maj	»Emilie«	83	Duntzfelt & Co.	
33. — 16. maj	»Printz Carl af Hessen«	142	Hans Knutzon og Henr. Meinke i Trondhjem	
34. — 28. maj	»Constantia«	89	Saabye, Mørch og kapt. Peter Holbech	
35. — 20. juni	»Die Einigkeit«	98½	Vestind. Handelsselsk.	
36. — 21. juni	»Hvide Ørn«	139	Duntzfelt & Co.	
37. — 2. juli	»Hester Marie«	202	Duntzfelt & Co.	
38. — 10. aug.	»Anna & Emilie«	92	Ryberg & Co.	
39. 1806 6. jan.	»Wilhelmina Theresa«	96	Hvidt & Co.	
40. — 22. jan.	»Engelke«	48½	Ryberg & Co.	
41. — 17. maj	»Dannebrog«	202		
42. — 6. juni	»Nancy«	109½	Philip Ryan	
43. — 28. juni	»Phønix«	96	Watt & Gordon	
44. — 14. juli	»Elisabeth«	75	Ter Borch & Co.	
45. — 17. juli	»Expedition«	69	Watt & Gordon	
46. — 20. sept.	»Hvide Ørn«	139	Duntzfelt & Co.	
47. 1807 11. april	»Anna & Emilie«	92	Ryberg & Co.	
48. — 18. april	»Die Einigkeit«	98½	Vestind. Handelsselsk.	

Tabellen er udarbejdet efter indsendte lister fra toldboden i København til kommercekollegiet. Dog er oplysningerne om nr. 15, 16 og 17 fundet i bevarede auktionskataloger i Asiatisk Kompagnis arkiv (nr. 420 d, e og g). Fra året 1803 mangler alle angivelser fra toldskriverens lister, og heller ikke auktionskataloger fra dette år synes bevarede. Også derudover kan listen ikke gøre krav på at være fuldstændig. T. eks. kan anføres, at et par skibe, der omtales i depecher fra gesandten i London som hjemadgående, ikke er medtaget, således Duntzfelts »Amalienborg« 1797.

Skib nr. 21 havde tillige været i Batavia, nr. 26 tillige i Poolo Pinang og nr. 34 havde tillige anløbet Kapstaden.

Et ÷ betyder, at skibets drægtighed ikke er angivet, et NB, at det udtrykkelig siges, at det skal måles i København.

Det fremgår videre af tabel 2, at næsten alle de største københavnske handelshuse deltog i denne trafik, i det store og hele de samme som handlede på Indien og Batavia. De fleste hjemkomne ladninger, nemlig 8, var bestemt til det ret nye firma Duntzfelt & Co.²⁰, Ryberg & Co. havde 6 ladninger, Tutein & Co. og Selby & Ter Borch (se-

ner Ter Borch & Co.) hver 5. Bemærkelsesværdigt er det, at Det vestindiske Handelsselskab²¹, der siden den amerikanske frihedskrigs dage havde ført en meget tilbagetrukket tilværelse, nu var vågnet op til fornyet dåd og hentede 3 ladninger hjem. Dog, handelen på Isle de France var ikke alene for de største firmaer. Det ses, at i nogle tilfælde har en kaptajn været sin egen reder, og at endogså et norsk skib, tilhørende et par købmænd i Tronhjem, har vovet sig ind i handelen.

Københavns toldkammers segl
1801.

Størrelsen af de benyttede skibe er meget varierende, fra 48½ til 202 commercelæster (à ca. 2½ bruttoton). Bemærkelsesværdigt er det, at Duntzfelt & Co. anvender ret store skibe, medens Ryberg & Co. gennemgående anvender ret små. Denne forsigtighed, for sådan må det vel udlægges, passer godt ind i det almindelige billede, man har af Niels Ryberg som forretningsmand²².

Ved en del af skibene er størrelsen overhovedet ikke angivet, og nogen motivering herfor findes ikke i de lister over ladningen, som skriverne ved Københavns toldbod indsendte til kommercekollegiet²³. Det drejer sig om de med numrene 3, 4, 5, 7 og 17 angivne skibe på tabellen. Ved nogle andre, nemlig nr. 10, »Grev Bernstorff«, tilhørende Selby & Ter Borch, og nr. 18, »Cronborg«, tilhørende Ter Borch, står i toldvæsenets angivelser udtrykkeligt anført, at skibet skal måles i København. Det betyder, at det ikke har været målt før, idet ethvert skib i henhold til dansk lovgivning skulle have et målebrev, og der kan næppe være tvivl om, at det her må dreje sig om skibe, der er købt

på Isle de France. I de første tilfælde, hvor drægtigheden ikke er angivet, foreligger i hvert fald muligheden derfor.

Inden 1802 udstedte kommercekollegiet som tidligere omtalt et antal blanco-pas; efter de oplysninger, der forelagdes den kommission, der 1801 nedsattes til at undersøge eventuelle misbrug, drejede det sig om 14, deraf 2 til en kaptajn Kræfting, muligvis en slægtning til den danske embedsmand Kræfting i Frederiksnagore, der havde en stor handel og samarbejdede med Blacks enke & Co. i København²⁴. Resten af passene var udstedt til velkendte firmaer i København, således eet til Blacks enke & Co., der havde tænkt at anvende det på Isle de France, men efter angivende i 1802 ikke havde gjort brug af det, til Duntzfelt — der dog ville bruge dem på Batavia —, til Fabritius & Wever, Bygel & Co. samt Selbye & Ter Borch. Ryberg deltog ikke i denne trafik. Af de 14 pas var de 5 efter rederiernes oplysninger ikke benyttet, om andre 5 havde kommissionen endnu ingen efterretninger. Eet skib var nået velbeholdent til København, men 3 med sådanne pas var blevet opbragt og kondemneret af englænderne, der ofte vidste særdeles god besked med, hvad der foregik i københavnske handelskredse²⁵. Dog oplyses det ikke i kommissionens akter, hvilke skibe det drejede sig om.

Om sammensætningen af de ladninger, der sendtes til Isle de France, ved vi såre lidt. Kun fremgår det af konsulens indberetninger, at der var interesse for alle europæiske varer, såsom jern, beg, tjære, tovværk, sejldug, smør m. v. Som tidligere omtalt var Isle de France af gode grunde især interesseret i fødevarer; i en indberetning 1804 hedder det, at disse står i »uhyre priser«²⁶. Der har således i almindelighed været grund til at vente god fortjeneste på de varer, der udsendtes — selv om danskerne var så forsigtige at holde sig fra kontrabandeverer, hvor til tovværk og sejldug henregnedes.

Om de fra Isle de France til København hjembragte varer er vi langt bedre underrettet. For en række år er det i kommercekollegiet noteret, hvad ladningerne indbragte ved salget i København, og disse tal er gengivet i tabel 2, ligesom det her i de tilfælde, hvor summen kendes, er anført, hvor meget der kom ind ved salget af den hjembragte kaffe. Man kan heraf se, at øernes gode kaffe — der regnedes for den bedste efter den arabiske mokka²⁷ — udgjorde hovedparten af skibenes ladning, i alt fald når man betragter værdien. Iøvrigt var

det kun et ringe antal andre varer, der medtoges på hjemfærden, nemlig i hovedsagen sukker, der var den efter kaffen vigtigste artikel, råbomuld, indigo og ibenholt. Dertil kom undertiden mindre partier ostindiske lærreder, farvetræ, krydderier og the, formodentlig varer, der kun havde transiteret Isle de France. Som eksempler er i tabel 3 angivet ladningerne med skibene »Fanny«, der klareredes den 16. november 1797, og »Cronborg«, hvis varer solgtes den 31. juli 1799. Alle ostindiske varer solgtes på auktioner i København og spredtes herfra ud over Europa.

Om handelens udbytte er det vanskeligt at udtale sig. Kun nogle få gange nævner konsulen på Isle de France priser i sine indberetninger, og ingen af de deltagende handelshuse har efterladt regnskaber til belysning af denne handels økonomi. Priserne i København kan i alt fald for en dels vedkommende findes frem, men siger kun lidt, når man ikke kan sammenligne med indkøbspriser og omkostninger. At de sidste efter tidens forhold har været store, er evident. Hyren til mandskabet har været en mindre post, selv om rejsen var lang og besætningen temmelig stor på så lange farter. Større krav har udrustningen af skibet, indkøb af ladning og assurancepræmien stillet til rederiernes kapitalkraft, og skønt det intetsteds siges, må det formodes, at selv et vellykket salg af de europæiske varer på Isle de France ikke har været tilstrækkeligt til at dække omkostningerne ved indkøbet af returvarerne. Som det var tilfældet ved handelen i Indien, som vi ved mere om, måtte man vel så låne penge mod veksler og eventuelt gøre en stedlig handlende eller et europæisk hus, der på grund af krigs-

Tabel 3.

Ladningerne med skibene »Fanny« (1797) og »Cronborg« (1799)²⁸.

Varerne	»Fanny«	»Cronborg«
Kaffe	{ 1400 baller Bourbon og 28 sække } { samt 40 kvarter Java. }	3557 sække Bourbon.
Sukker	{ 850 fustager og 730 »kanaster« } { (baller). }	90 kanaster og 3 tønder.
Indigo	12 fustager og 2 kister.	—
Bomuld	95 baller.	69 baller.
Lærreder	3 baller (som fragtgods).	—
Ibenholt	14.874 danske pund.
Diverse	2 tænder elfenben.	—

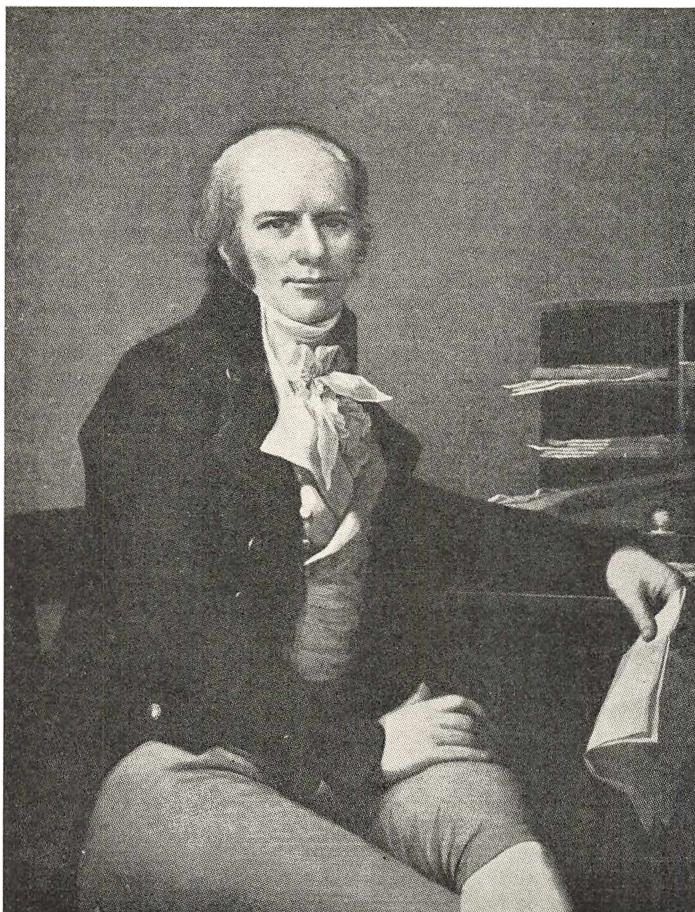
forholdene var afskåret fra selv at drive handelen, interesseret i at deltage i en ekspedition under det neutrale flag²⁹. Den sidstnævnte metode kom flere gange frem for dagen, når opbringelsessager behandles for de engelske prisedomstole — herom senere. Når man på tabel 2 betragter de meget store summer, der omsattes i denne handel (og erindrer, at en rigsdaler i værdi må svare til ca. 35 kroner af 1953), samt betænker, at handelen på Isle de France dog kun var ca. $\frac{1}{3}$ af den samlede danske handel på Indien, og at Danmark samtidig i disse år havde udvidet sin handel på Vestindien og i Europa til langt ud over de i fredstid normale rammer, er det let at indse, at hele kapitalen hertil ikke har kunnet skaffes inden for monarkiets grænser, selv om dette havde haft en lang række år med gunstige, »florissante« handelsmuligheder.

Englands stilling til den danske handel på Isle de France.

Financieringsspørgsmålet fulgtes da også med stor opmærksomhed i England, hvor man i det hele taget betragtede den danske handelsudvidelse med den største uvilje. Den danske gesandt i London gennem hele denne periode, vi her behandler, grev F. A. Wedel-Jarlsberg, skrev således allerede i februar 1793, kort efter krigens udbrud, at han ventede »uttallige plagerier«³⁰. Heri tog han ikke fejl. Englænderne fulgte godt med og beskyldte allerede, efter at krigen havde været et års tid, de danske købmænd for at sejle med falske papirer og for at angive falske bestemmelsessteder³¹. For den danske skibsfart i Europa var disse første krigsår en alvorlig periode³², men handelen mellem Danmark og Ostindien, herunder Isle de France, fik lov til at gå nogenlunde uantastet. 1797 strammedes den engelske kurs imidlertid også over for denne gren af handelen, antagelig fordi englænderne mente sig berettigede til at tro, at dele af den finansieredes fra anden side end dansk. Heri havde de som tidligere antydnet heller ikke helt uret. Wedel-Jarlsberg, der pligtskyldigst protesterede i det engelske udenrigsministerium, hver gang et dansk skib var anholdt, var undertiden lidt ilde tilmode ved at hævde, at et skib var dansk ejendom. Karakteristisk er således affæren med skibet med det smukke og dansk klingende navn »Amalienborg«, der 1797 anholdtes og slæbtes ind til en engelsk havn.

»Amalienborg«, der tilhørte huset Duntzfelt & Co., kom ganske vist ikke fra Isle de France, men fra Batavia; dog er omstændighederne så typiske for, hvad der vel var det normale i disse florissante år, at de fortjener at medtages her. Wedel-Jarlsberg skrev efter at have protesteret mod anholdelsen, at han måtte tale for såvel dårlige som gode sager, men at han havde på fornemmelsen, at denne kun alt for meget hørte til de tvivlsomme. Det var et engelsk firma, David Scott & Co. i London, der først havde underrettet ham om opbringelsen og opfordret ham til at gribe ind, idet det dog indstændigt havde anmodet ham om at fortie dets navn (da det selvfølgelig var englænderne forbudt at deltage i handel, der kunne gavne Englands fjender). Desuden var Wedel-Jarlsberg fra en af skibets officerer blevet klar over, at »Amalienborg«, der nu lå i en engelsk havn, ikke var det skib, der i sin tid var sejlet fra København, men et andet, købt i Frederiksnagore, hvortil man havde overført navn og papirer. Kaptajnen og alle officererne var skotter, der havde kun været een dansker om bord, og han var gået i land i Kapstaden, men det alvorligste var, at skibet undervejs havde sejlet under engelsk flag og først havde hejst det danske, da det nærmede sig Batavia³³. Ombytningen af skibene fandt englænderne tilsyneladende ikke ud af, hvad der efter Wedel-Jarlsbergs mening var et stort held, idet denne opdagelse let kunne have ført til flere, til stor skade for interessenterne i ladningen, af hvilke de fleste uden tvivl var engelske³⁴. Det var karakteristisk, at Wedel-Jarlsberg selv efter at have indberettet de mislige omstændigheder fra København fik ordre til at støtte rederen på det kraftigste. — Til slut fandt englænderne dog måske ud af for meget, for et halvt år efter opbringelsen måtte Duntzfelt bekvemme sig til at få skibet frit ved privat at affinde sig med opbringeren³⁵.

Samme år opbragtes i indiske farvande et af de skibe, der sejlede mellem Tranquebar og Isle de France, »Dorothea Elisabeth«, der tilhørte firmaet Cramer i København og Lichtenstein i Tranquebar. Det blev konfiskeret, fordi der fandtes ammunition i ladningen³⁶. Billigere slap »Antoniette«, tilhørende Tutein & Co. i København, der på hjemrejsen fra Isle de France først anholdtes af en fransk kaper, men slap væk fra denne for umiddelbart efter at falde i kløerne på en engelsk fregat, hvis kaptajn krævede »bjærgeløn«. Han måtte have 250 £³⁷.

Christian Wilhelm Duntzfelt
(1762—1809).

Maleri af Jens Juel, Frederiksborg.

En lignende skæbne fik skibet »Grev Bernstorff«, tilhørende Selby & Co. Også det anholdtes af en fransk kaper og befriedes af en engelsk fregat. Da skibet var blevet bragt til en engelsk havn, begyndte englænderne imidlertid at finde tvivlsomme punkter frem, men de kunne ikke bevise tilstrækkeligt, og det endte da med, at skibet blev frigivet³⁸.

Stemningen i England havde da i nogen tid været ret velvillig over for den danske skibsfart, men Wedel-Jarlsberg skrev dog i juli 1798, at misundelsen over den danske handels udvidelse ikke var formindsket, og at man ikke undlod med begærlighed at gribe hver lejlighed

til at afbryde den og samtidig berøve Englands fjender de fordele og tilførsler, den førte med sig. Det er sikkert en i det store og hele rigtig vurdering. I det engelske parlament udtaltes det senere bittert, at mere end $\frac{3}{5}$ af eksporten fra Indien skete under neutralt flag³⁹.

De kredse, der nærrede så stor interesse for de danske foretagender, samlede sig naturligt nok om det engelske ostindiske kompagni. Omkring midten af året 1799 og ind i år 1800 kom nogle forhold frem, der gav dem vind i sejlene, nemlig de handelstransaktioner, danske firmaer da havde i gang på Batavia. Navnlig var det de Coninck, der 1797 havde sluttet kontrakt med det hollandske kompagni om at afhente store varelagre, der var samlet i Batavia, hvorfra hollænderne selv under krigen ikke kunne hente dem hjem. Englænderne, d. v. s. de engelske prisedomstole, ville ikke anerkende, at de Coninck efter disse kontrakter var den virkelige ejer af ladningerne, men konfiskerede en række skibe. De Coninck selv, der var kommet til England i en halvofficiel stilling som dansk handelsagent, blev udvist, og der kom ogsaa for andre rederiers vedkommende en række transaktioner frem, som var ulovlige ikke blot efter engelsk opfattelse, men ogsaa efter danske bestemmelser. Det engelske ostindiske kompagni slog disse affærer stort op, truede danskernes engelske handelsforbindelser med anklager for højforræderi og udgav piecer, der endog angreb det danske kommercekollegium for at se igennem fingre med lovovertrædelserne. Selv om man fra dansk side protesterede mod angrebene og fik hjemkaldt den engelske gesandt i København, Fitzgerald, der havde leveret oplysningerne, måtte den danske regering og gesandten i London afgive en række pinlige bortforklaringer og undskyldninger⁴⁰.

Når disse bataviske affærer er nævnt her, skyldes det, at de fik til følge, at englænderne fik større interesse for handelen mellem København og Isle de France. I maj 1799 opbragtes skibet »Laaland«, der var på vej til København fra Isle de France, og næste måned »Johanna Maria«, der tilhørte Blacks enke & Co. Dette sidste klarede sig dog og blev frikendt, men »Laaland« synes at være blevet prisedømt, selv om Wedel-Jarlsberg ikke udtrykkelig nævner dette i sine indberetninger. Men med dette skib blev der ogsaa kludret grundigt, idet man først opgav en løjtnant ved garnisonen i Tranquebar, senere en af Asia-tisk Kompagnis faktorer som ejer⁴¹.

Samtidig bragtes Isle de France og danskernes forbindelse med

denne ø på anden måde i ubehagelig erindring hos de engelske myndigheder. Årsagen var den føromtalte Lichtenstein. Hans affærer var efterhånden blevet af temmelig graverende karakter. Guvernør Anker havde indberettet een, der taler sit tydelige sprog. Eet af Lichtensteins skibe, hvis navn ikke nævnes, blev opbragt af en engelsk kaper og skulle sendes i havn for at stilles for en priseret. Det sank imidlertid, før det nåede bestemmelsesstedet, og Lichtenstein forsøgte derpå at få assurancesummen udbetalt hos det engelske assuranceselskab ved at lade besætningen afgive falsk forklaring om skibets ladning og bestemmelsessted. Alligevel nægtede selskabet at betale, da det formentlig ikke var uvidende om de virkelige forhold, og Lichtenstein vovede ikke at anlægge sag mod det, men måtte tage tabet selv. Et andet — og måske endnu grellere tilfælde var, at en fransk kaper allerede i 1796 standse et af Asiatisk Kompagnis skibe, tvang det til at aflevere nogle varer — og betalte med en anvisning på Lichtenstein⁴².

Intet af dette har kunnet undgå englændernes opmærksomhed, da det efter franske udsagn vrimlede med engelske spioner i Tranquebar. Som de eneste neutrale punkter i Indien blev de danske kolonier de eneste steder, hvorfra franskmændene kunne orientere sig om, hvad der skete, og de sendte da også adskillige agenter dertil med dette formål. At den foretagsomme Lichtenstein lod sig indblande heri, blev hans skæbne⁴³. Januar 1799 opsnappede englænderne nemlig et brev fra en fransk agent i Indien til en anden, og af dette fremgik utvetydigt, at Lichtenstein var formidleren af korrespondance og pengeforsendelser til franske agenter, der arbejdede på at få indiske fyrster til at erklære England krig.

Der kom derpå omgående en skrivelse, der næsten havde karakter af et ultimatum, fra den engelske guvernør i Madras, lord Mornington. Det hed heri, at englænderne længe havde vidst, at der udstedtes falske søpas til at dække over deres fjenders handel, og at der bragtes oplysninger til disse via Tranquebar. Men da det nu var bevist, at Lichtenstein formidlede denne trafik, krævede Mornington, at guvernør Anker skulle tage »effektive og hurtige forholdsregler for at sikre sig Lichtensteins person« og sende ham til Europa til en undersøgelse, som den danske konge måtte bestemme. Brevet sluttede med den direkte trusel, at Mornington ville anse hele rådet i Tranquebar for medskyldigt, om der ikke blev skredet ind over for Lichtenstein, og at

Tranquebar ikke kunne »vente at nyde neutralitetens fordele, hvis dets gouvernement giver beskyttelse til dem, der faktisk er optaget af at skaffe midler og redskaber til krig mod de engelske besiddelser i Indien«.

Lichtenstein blev som følge deraf omgående hjemsendt, og i København så man sig nødsaget til at nedsætte en af fremtrædende jurister sammensat undersøgelseskommission, der skulle efterforske forholdene med misbrugene af søpas⁴⁴.

Dette arbejde blev dog ganske illusorisk. Efter at Lichtenstein var vendt hjem på skibet »General Abbestée« med en rig ladning fra Isle de France, måtte han naturligvis afgive forklaring for kommissionen. Det kom her frem, at han havde fået 40 søpas udstedt, og af dem havde han ifølge sit udsagn ikke brugt de 16. Desuden anede han intet om, hvor 5 af de skibe, der sejlede i hans navn, for øjeblikket kunne tænkes at befinde sig — en ret usædvanlig situation for en reder. Kommissionen afholdt sig klogeligt fra at afhøre søfolk, der havde sejlet i de indiske farvande, men anmodede i stedet ustandselig ad diplomatisk vej englænderne om yderligere bevisligheder. Disse fremkom imidlertid ikke, og da Lichtenstein i 1802 havde gjort kommissionen den tjeneste at dø, standsedes dens arbejde ved en kongelig resolution af 15. juni dette år med den motivering, at Lichtenstein nu var død og de politiske forhold ændrede, hvad de unægtelig også var efter slaget på redens og fredsslutningen i Amiens i marts 1802⁴⁵.

Inden fredsslutningen var der imidlertid forefaldet endnu en opbringelsesaffære, der skal omtales, fordi den kaster et glimt af lys over visse forhold, der prægede handelen på Isle de France. 1796 havde firmaet Bygel & Co.s skib »Catharina Maria« under kaptajn M. H. Romdahl forladt København. Da det kom til Isle de France, købte supercargen her i henhold til sin instruks et priseskib i stedet for det udsendte. Rederiets plan havde været, at det nye skib derpå skulle sendes hjem med en ladning af øens produkter, men i stedet lod supercargen sig overtale af den danske konsul på øen, Pilgrom, til at gøre en rejse til Batavia. 1799 var skibet efter en række genvordigheder på Isle de France nået til Europa, men opbragtes i november dette år ved Irland. Trods det danske diplomatis forestillinger blev skibet kondemneret ved priseretten, og denne dom bekræftedes i januar 1802 ved appelretten. Det er indtil videre en for tiden ganske almindelig historie.

Det interessante kom imidlertid, da rederiet efter dommen henvendte sig til assurancekompagniet — et engelsk selskab — hvori forsikringen var tegnet mod en præmie på $26\frac{1}{4}$ %. Assurancen var tegnet for dansk regning, og der var i policen medtaget alle de muligheder, der tænkes kunne, selv »irregulariteter af papirerne«. D. v. s. at man havde forsikret sig mod en dom for at have begået overtrædelser af de krigsførendes handelsbestemmelser. I den skrivelse fra kommercekollegiet til udenrigsdepartementet, hvori sagen omtales, hæfter man sig ikke ved dette punkt, der måske har været normalt, men derimod ved, at det engelske assuranceselskab havde nægtet at betale med den henvisning, at skibet var dømt for en ulovlig handling, og at de engelske love derfor fritog det for at betale. Bygel & Co. havde anmodet om det danske diplomatis bistand til at få erstatningen udbetalt, da det havde lidt et tab på 160.000 rd., og både kommercekollegiet og udenrigsdepartementet var rede til at støtte det⁴⁶.

Det skal lige nævnes, at den danske handel med varer fra Isle de France ikke mødte nogen hindring fra fransk side. Derimod hændte det, at danske skibe fra Indien blev anholdt på øen med det påskud, at de havde engelske varer om bord⁴⁷.

Da krigen mellem England og Frankrig i 1803 atter var brudt ud, og handelen på Isle de France igen kom i gang, var den danske regering blevet forsigtigere. Der fastsattes nu meget strenge regler for udstedelse af søpas, og hverken fra Tranquebar eller London indberettes der før 1807 om opbringelsesaffærer med skibe på Isle de France. Alt i alt førte englænderne i denne del af krigen en blidere politik mod den danske handel⁴⁸.

Det danske konsulat på Isle de France.

Så snart handelen på Isle de France var kommet i gang, var kommercekollegiet betænkt på at støtte den ved oprettelse af et konsulat. Helt ligetil var dette imidlertid ikke, idet man var meget forsigtig med sådanne udnævnelser i koloniområder, da de eventuelt ville kræve gensidighed, og man ønskede ikke at få engelske eller franske konsulere til Tranquebar, hvis det kunne undgås. Da der imidlertid 1796 indkom en ansøgning fra en »chevalier« Carl v. Pilgrom, åbenbart østriger af oprindelse, der i 12 år havde været toscansk konsul på Isle de France,

udnævntes han dog, bl. a. med den motivering, at et konsulat på Isle de France var absolut nødvendigt nu, da Kapstaden var kommet i engelsk besiddelse⁴⁹.

Med de videre formaliteter forhastede man sig ikke. Udenrigsdepartementet anmodedes først i 1798 om at søge den franske regerings anerkendelse af udnævnelsen. Med denne blev det imidlertid aldrig til noget, hvilket dog ikke forhindrede, at Pilgrom år igennem udøvede sine funktioner som konsul, som om alle formaliteter var i orden. Fra tid til anden rykkede han for at få anerkendelsen i orden og instruxer udsendt, men i København foretog man sig intet før i 1805, da kommercekollegiet forelagde sagen for udenrigsdepartementet, og man derpå hurtigt enedes om, at det ikke kunne lade sig gøre⁵⁰. Sagen var nemlig, at man tidligere havde afslået at modtage en engelsk og en fransk konsul i Tranquebar. Blev Pilgrom anerkendt på Isle de France, måtte man anerkende en fransk og dermed for neutralitetens skyld også en engelsk konsul i Tranquebar. Her var der ganske vist en fransk agent — uden officiel titel af konsul, men alligevel til stor nytte for franske interesser⁵¹. Til gengæld fandt myndighederne på Isle de France sig stiltiende i Pilgroms halvofficielle stilling, der varede lige til han i 1805 sejlede til Europa og overlod forretningerne til sin sekretær, der af den stedlige regering opnåede tilladelse til at fungere et par år efter Pilgroms afrejse⁵².

Men anerkendt eller ikke, Pilgrom blev brugt. Han fik 1798 ordre til at bistå ved provianteringen af danske krigsskibe, der kovojerede ostindienfarere, men derefter fik han kun et par enkelte breve fra kommercekollegiet, og de var af mindre behagelig art, idet de forlangte, at han skulle ordne sine pengeforhold. Nogle vekslere, som han havde givet en dansker som betaling for varer, var ikke blevet indfriet, idet det firma, de var trukket på — et hus i Livorno — var gået fallit. Kommercekollegiet henviste til, at det »af hensyn til hans charge« måtte være af stor vigtighed at få sagen ordnet så hurtigt som muligt⁵³.

At dømme efter Pilgroms rapporter til København synes det, at han tog sine pligter som konsul meget alvorligt. Således gjorde han sig i 1801 store anstrengelser for at hindre, at danske skibe faldt i englændernes hænder, og sendte hurtigt nyheden videre til Indien, Batavia og Kina, da fjendtlighederne var overstået⁵⁴. Som tidligere nævnt holdt han kommercekollegiet underrettet om de økonomiske og

politiske forhold på øen. Nogle af disse rapporter optryktes umiddelbart efter deres ankomst i den københavnske »Handelstidende«, et vidnesbyrd om den interesse, man tillagde dem⁵⁵. Selv i 1807, da Pilgrom endnu var i Europa, virkede han ivrigt for at få nyhederne om det nye fredsbrud til Indien⁵⁶.

Noget udtryk for den danske regerings taknemlighed ses han ikke at have fået. Man kan kun formode, at han har fået betaling gennem de forretninger, han gjorde med danske handlende⁵⁷.

Krigsudbrudet 1807 afbrød naturligvis hans virksomhed, og man hører derefter intet om ham, før han 1816 indsendte ansøgning om afsked, der blev bevilget i nåde. Samtidig bestemtes, at konsulatet ikke mere skulle besættes⁵⁸.

Med krigsudbrudet 1807 var der sat punktum for den periode, hvor danske købmænd handlede i den store stil på Isle de France. Ved freden efter Napoleonskrigene blev øen engelsk og fik atter navnet Mauritius — englænderne havde lige fra 1793 betragtet erhvervelsen af den som et af deres krigsmål⁵⁹. Dermed var der ikke længere brug for fremmede skibe på øen.

Den danske handel på Isle de France blev således lige så kortvarig som glimrende. Den fik i den korte tid, den stod på, stor betydning for øen, og de rige ladninger, der mellem 1793 og 1807 hentedes hjem fra den til København, var i ikke ringe grad med til at gøre denne tid til den sidste store, »florissante« periode i Danmarks levende og brogede handel i det 18. århundrede.

NOTER

1. Francis P. Flemyng: »Mauritius or the Isle of France« (London 1862), p. 32 ff, 43 ff og 48 ff. R. Hartmann: »Madagaskar und die Inseln Seychellen, Aldabra, Komoren und Maskarenen« (i serien Das Wissen der Gegenwart, Afrika V, Leipzig og Prag 1886), p. 126 og 148.
2. [Bernardin de Saint-Pierre:] »Voyage à l'Isle de France, à l'Isle de Bourbon, au Cap de Bonne-Espérance &c ...« (Neuchâtel 1773), p. 146 ff og 221.
3. Ibidem p. 220.
4. Flemyng: Anf. værk p. 69 ff. Henri Prentout: »L'Isle de France sous Deccaen 1803—1810« (Paris 1901), p. 134, 189 og 192.
5. Asiatisk Kompagnis generalforsamlingsprotokol 1783—91 (ASK. nr. 14), p. 374 f, 293 f og 313. (Alle benyttede, utrykte kilder er fra Rigsarkivet).
6. Prentout, anf. værk, p. 192 og 202 ff.
7. Brev fra arkivet på Mauritius. Rigsarkivets journal 1326/1951.
8. Om Pondichéry's besættelse: Departementet for udenrigske anliggender (i

- det flg. DfuA), England, depecher fra London 1794 28. januar (nr. 8) m. bilag. Om varerne: Prentout, anf. værk, p. 204. Kommercekollegiet, pakken: »Kommissionsforhandlinger om søpasers misbrug jfr. kgl. befaling 21. juni 1799« (i det flg. »søpaskomm.«). Heri et forhør, mærket ostindisk journal 274/1802, hvori varerne omtales. (Ostindisk journal forkortes: o. i. j.).
9. AsK. nr. 1722—1737a.
 10. J. Brøndsted (red.): »Vore gamle Tropekolonier« (Kbh. 1952) I, p. 299 ff.
 11. Originalen er ikke bevaret. En kopi for årene 1793—97 findes i pk. »søpaskomm.«
 12. O. i. j. 1802, nr. 87.
 13. Flemyng, anf. værk, p. 88, og Prentout, anf. værk, p. 491 ff.
 14. »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 301.
 15. Ibidem, p. 302 f. Pk. »søpaskomm.«
 16. »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 347 ff. Hovedkilderne til skildringen her er: pk. »søpaskomm.« samt Ask. nr. 1335, indførslerne for jan. og april—juni 1798.
 17. Pk. »søpaskomm.«
 18. O. i. resolutioner 1796 28. december, cf. o. i. j. 1796 nr. 312.
 19. O. i. j. 1802 nr. 391, 1804 nr. 51 og 213.
 20. Om Duntzfelt se: Johannes Werner: »En dansk Storkøbmand fra den glimrende Handelsperiode« (Kbh. 1927).
 21. Historisk Tidsskrift, 10. rk. VI, p. 385 ff.
 22. Ibidem, p. 417 f.
 23. De fleste findes i pk.: »Toldskriverens lister over hjemkomne o. i. ladninger« i kommercekollegiets arkivs o. i. afdeling.
 24. Depeche fra London 1798, 30. oktober (nr. 136).
 25. Om englændernes viden: Depecher fra London 1794 14. marts (nr. 25), 1798 20. juli (nr. 79), 1799 26. februar (nr. 28), 19. marts (nr. 48), 3. maj (nr. 82), 10. maj (nr. 85) og 4. juni (nr. 106).
 26. O. i. j. 1802 nr. 347, 1804 nr. 87 og 212.
 27. Prentout, anf. værk, p. 189.
 28. »Fanny«: pk. »toldskriverens lister«, »Cronborg«: AsK. nr. 419g.
 29. »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 290 f.
 30. Depeche fra London 1793 22. februar (nr. 16).
 31. do. 1794 14. marts (nr. 25).
 32. Werner, anf. værk, p. 30 ff. Edv. Holm: »Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807« (Kbh. 1875), p. 73 ff.
 33. Depecher fra London 1797 21. februar (nr. 18) og 25. april (nr. 45).
 34. do. 1797 3. marts (nr. 21), 28. marts (nr. 32), 14. april (nr. 40), 25. april (nr. 44) og 25. april (nr. 45).
 35. do. 1797 22. august (nr. 80).
 36. DfuA, alm. korrespondancesager, litra K, nr. 40 (Lister over til England indbragte skibe).
 37. Depecher fra London 1797 24. november (nr. 108) og 1. december (nr. 112).
 38. do. 1797 3. marts (nr. 21), 1798 ml. 27. marts og 30. marts (nr. 29) og 10. april (nr. 33).
 39. do. 1798 20. juli (nr. 79) og 1799 19. marts (nr. 48).
 40. Werner, anf. værk, p. 79 ff; depecher fra London 1798 nr. 32, 49, 55, 130, 135—36, 143 og 174; 1799 nr. 17, 21, 28, 33, 43, 57, 63, 75, 76, 78, 85, 95, 103, 115 og 121. De bataviske affærer omtales også i nogle breve i »The Correspondence of David Scott, Director and Chairman of the East India Company, relating to Indian Affairs 1787—1805« I-II. London 1951. Se i registeret under »Danes« og »De Conenck«.
 41. Depecher fra London 1799 3. maj (nr. 82), 4. juni (nr. 106) og 27. august (nr. 162).
 42. »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 302 og 349.
 43. Prentout, anf. værk, p. 440 og 443.
 44. »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 352 ff.
 45. Ibid. p. 353 f. Pk. »søpaskomm.«
 46. Depeche fra London 1800, 28. januar (nr. 10); o. i. kopibog 1802 nr. 255 og 261.
 47. O. i. j. 1800 nr. 115, 1802 nr. 392; o. i. kpb. 1800 nr. 67.
 48. O. i. resolutioner 1803 15. april og 17.

- oktober. Trykt plakat 1803 4. maj og 1. juni; »Vore gl. Tropekolonier« I, p. 355 f.
49. O. i. resolutioner 1796 28. december; o. i. kopibog 1796 nr. 187, 1798 nr. 21 b, 29 og 79.
50. O. i. j. 1804 nr. 87 og 252, 1805 nr. 298; o. i. kopibog 1805 nr. 115.
51. Prentout, anf. værk, p. 440 ff.
52. O. i. j. 1805 nr. 212.
53. O. i. kopibog 1798 nr. 144, 1800 nr. 275 og 1803 nr. 209; o. i. j. 1804 nr. 218.
54. O. i. j. 1801 nr. 217, 1802 nr. 87 og 159.
55. O. i. j. 1802 nr. 347 og 391, 1804 nr. 51, 87 og 212—13, 1805 nr. 129.
56. Skrivelser af 1807 12. september, 17. september og 18. september i DfuA, Frankrig, pk. 116 (»Akte vedr. konsul Pilgrom ved konsulatet i Isle de France 1801—1808«).
57. F. eks. o. i. j. 1802 nr. 269 og 286.
58. O. i. j. 1816 nr. 50 og 57.
59. Depeche fra London 1793 9. juli (nr. 55).

Fra Kinakysten i 1850'erne

Af H. P. HANSENS OPTEGNELSER

Indledning.

Hans Peter Hanssen, farbroder til den sønderjyske politiker af samme navn, blev født på Nørremølle i Sottrup sogn den 7. januar 1828. Faderen Christen Hanssen var en overordentlig foretagsom mand, der foruden sit landbrug drev brændevinsbrænderi, maltgøteri, bayerskølbruggeri og en betydelig landhandel. Al denne driftighed tog sønnen i arv, og det var ham derfor naturligt, da han i 1843 var blevet konfirmeret, at give sig i handelslære. Lærestedet blev firmaet A. P. Andresen i Flensborg, hvor Hanssen forblev en kort tid efter at være udlært. Det slesvig-holstenske oprør i 1848 bragte ham imidlertid i modsætningsforhold til husets chef, Caspar Andresen, og han skiltes fra det i vrede for at rejse udenlands med en arv på 15.000 mark courant, som faderen, der i mellemtiden var død, havde efterladt ham.

Rejsen gik i første omgang til Kalifornien. I San Francisco etablerede Hanssen sig i kompagniskab med en rejsefælle fra overfarten, og de begyndte en handel med ure og møbler, købt i Hamborg for arven. Forretningen måtte dog hurtigt standse, ødelagt af to af de ildebrande, som så ofte hærgede den store by, hvis huse dengang hovedsagelig bestod af træ. Da han ikke havde lyst til at forsøge sig igen i Amerika, fortsatte han, økonomisk hjulpet af sin broder, Christen Hanssen, videre over Stillehavet til Sandwichsøerne, hvor han dog heller ikke fandt mulighederne gunstige. Kaptajnen på det skib, han sejlede med, gav ham da det råd at gå til Kina, og han fulgte det.

De erindringer, der her gengives, og som kun er et lille brudstykke af et samlet manuskript, som Hanssen i 1890-erne skrev på sin nevøs opfordring, omhandler de første år i Kina, af hvis havne enkelte i 1840-erne var blevet åbenede for europæisk og amerikansk handel. Erindringerne, der i et enkelt strejf også antyder danske interesser, giver foruden deres oplysninger om handelens veje og midler tillige et interessant kulturhistorisk billede af datidens Kina, som på trods af indrømmelserne stadig søgte i videst muligt omfang at modstå »de fremmede barbarers« tryk.

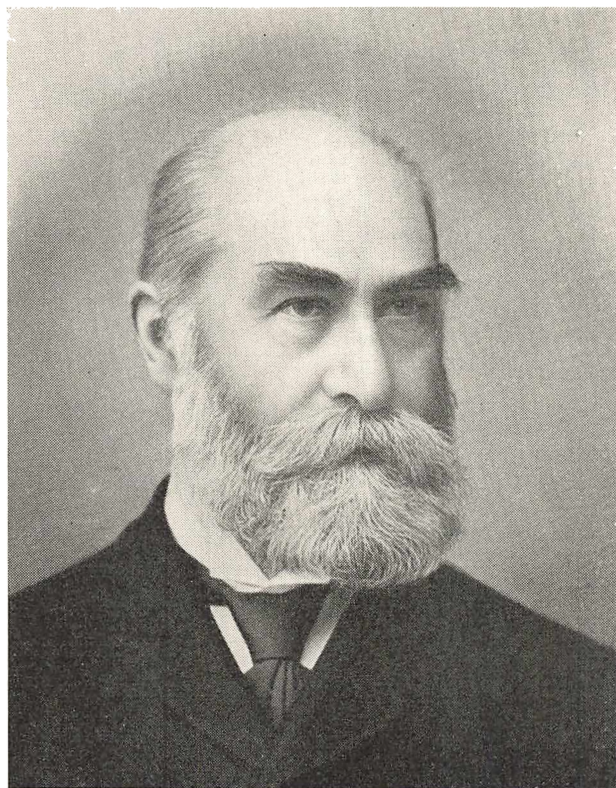
Captain Ihlder tog mig iland med sig den følgende Morgen og introducerede mig til C. Duus, en dansk Kjøbmand, og Wm. Pustau & Co.'s Forretningsfører, en tysk Jøde, hvis Navn jeg har glemt, og en ung, tyk og fed, gemytlig Altonaer ved Navn Brodersen. Jeg gik iland næsten hver Dag, spiste undertiden med Captain Ihlder hos Pustaus og gjorde Spadseregange med dem om Aftenen. Der var imidlertid ingen Plads aaben og ikke stor Udsigt til at faae noget at bestille. Det Accreditiv, jeg havde bedet min Broder Christian at besørge, var endnu ikke

ankommen, og kunde ikke ventes før mod Slutningen af April, da jeg ikke havde skrevet til ham før kort før min Afreise fra San Francisco, og Postgangen dengang ikke var saa hyppig og saa hurtig, som den er nu. Fra San Francisco gik Posten til Panama og derfra med Jernbane til Chagres eller Aspinwall, som det nu kaldes, saa med Dampskib til New York, derfra til Liverpool. Et Brev til Nørremølle kunde derfor være et Par Maaneder underveis, og det samme Tidsrum behøvedes der fra Nørremølle til Honkong. Desuden gik den kinesiske Post dengang kun hver fire Uger. Min Stilling vilde derfor have været meget mislig, havde jeg ikke havt saa god en Ven i Captain Ihlder og en uventet Ven i Frederik H. Block. Det maa vel have været Brodersen, der talte om mig til Block. Nok at han sendte Bud efter mig, tilbød mig frit Kvarteer i Huset imod at arbeide lidt paa Kontoret, indtil jeg kunde finde en fast Plads. — Ihlder var en »pfiffiger« Forretningsmand, og han havde af sin Bremer Rheder, Zuentell, aldeles fri Haand at befragte Skibet efter bedste Skjøn og bruge hvad Huus, han fandt for godt. Den sædvanlige Commission, der dengang beregnedes et Skib paa Befragtingen, var 5 %, men tyske Huse i Kina som overalt i Verden ere komne fremad ved at arbeide med mindre Fortjeneste end Englændere og andre Nationer, og saaledes tilbød Pustau & Co. at give Ihlder den halve Commission, $2\frac{1}{2}$ % af Fragtbeløbet, hvis han vilde konsignere sit Skib til dem. Et saadant Tilbud kunde Siemssen & Co., Carlowitz Harkat & Co. ikke gjøre, thi de vare etablerede i Canton, og vilde altsaa havt at afgive den halve af deres Commission til deres Honkong Agent, saa at de ikke kunde dele med Captainen. — I Foraaret 1852 begyndte der netop en stærk kinesisk Udvandring til San Francisco, og »Gellert« befragtedes til at tage Kinesere, saavidt jeg husker en 50 til 52 Dollars pr. Mand, og Skibet havde ikke at skaffe andet end Vand og Brændsel. Hvor mange Kinesere, der toges ombord, husker jeg ikke, men sikkert henimod 300. Det varede vel ikke længere end en Maanedes Tid, førend »Gellert« igjen var paa Tilbagereisen til San Francisco. Jeg tog Afsked med min Ven Ihlder og hans tre Styrmand og fik et Værelse hos Block. Men før de seilede, laante Captain Ihlder mig af frit Tilbud et hundrede Dollars, som jeg kunde tilbagebetale ham, naar jeg var istand dertil. Dette Laan kunde jeg remittere ham til hans Agenter i Batavia nogle Maaneder senere, efterat jeg havde faaet Pengene fra min Broder Christian. Men jeg føler nu, at jeg ikke viste Ihlder den Taknemmelighed,

som hans Handlemaade mod mig fordrede af mig. Jeg skrev maaske sidst til ham, men vor Brevvexling gik istaae. I August 1860 besøgte jeg ham i Bremerhafen og blev meget venskabeligt modtagen, sendte ham ogsaa Thee og andre Foræringer, men siden den Tid har jeg ikke skrevet til ham, saavidt jeg husker, eller han til mig, og nu er han vel ikke mere blandt de Levende, da han var 11 eller 12 Aar ældre end jeg.

F. H. Block var en Dansk fra Lolland, troer jeg. Han var kommen til Kina fra Brasilien og var Forretningsfører for den gamle Captain John Bard (John Bard & Co.), en dansk af skotsk Herkomst. Block var alene paa Kontoret, og de havde ingen regelmæssig Handel, undtagen at de var Agenter i Honkong for Carlowitz Harkat & Co. og havde en Forbindelse med Bali og Lombok (to af Sunda-øerne), hvorfra indførtes Riis til Honkong, der betaltes med de kinesiske Messingpenge (Copper Cash) en 12 à 1500 til en Dollar. Der var derfor saare lidt for mig at bestille paa Kontoret, og for det Lille jeg kunde udrette, havde jeg kun lidt »Befähigung« paa Grund af mit Ubekjendtskab med engelsk Forretnings- og Kontorarbejde og min daarlige Haandskrift. Men Block var særdeles god imod mig og lod mig aldrig mærke, at jeg var tilovers; han umagede sig ogsaa at faae en Plads for mig, hvad der ikke var saaligt, idet han maatte tale et godt Ord for mig, uden at han kjendte noget til mig, min Karakter eller Duelighed. Den gamle John Bard tog slet ingen Deel i Forretningen, han var en Gourmand, og vi levede godt selv for China. Det var rigtignok en Forskel fra Levemaaden i San Francisco, og endnu mere end jeg var vant til hos Andresens i Flensborg. Frokost var Kl. 9 og til Middag Kl. 4—5 i den hede Aarstid. Foruden den gamle Bard boede en Tysker ved Navn Rienäcker i Huset, han betalte vel en vis Sum i Maanedens. Han var en Fuldmægtig eller Kasserer i Colonial Regjeringen, gjaldt for en særlig godmodig, tjenstvillig Mand, der overtog sig alle Hverv og førte Regning for Embedsmænd og andre Privatfolk, saa at man ved hans Afreise fra Honkong nogle Aar senere gav ham en betydelig Æres- og Mindegave. Snart viste det sig imidlertid, at han havde selv brugt de ham anbetroede Penge og skyldte de fleste mere eller mindre betydelige Summer. Men ingen vilde anlægge Sag mod ham, da man hørte, at han levede temmelig kummerlig i London af en Agenturforretning. — Foruden de tre nævnte Herrer var der undertiden Gjæster i Huset og tidt til Middag. Block var sædvanlig ude om Aftenen enten i Klubben, eller hos Bekjendte; han var en god

Billard- og Keglespiller, og hans Whistpartier varede tidt til længe efter Midnat. — I Marts, da jeg ankom i Honkong, var det saa koldt, at man havde Ild i Kaminen hele Dagen, og endnu i Begyndelsen af Mai saa man Kaminen tændt om Aftenen, men Dagene blev varme, Solen be-

H. P. Hanssen.

Foto 1907.

gyndte at brænde, og man maatte ombytte uldne Klæder med hvide Bomulds- eller Lærreds Benklæder og Jakke eller Frakker af det gule kinesiske Silketøj. I Juli følte Heden især om Natten, man sov med aabne Vinduer og Døre, med Mosquitonet om Sengen, og intet over sig, og endda var man badet i Sved. Det er en fugtig Hede i Honkong, saa at man ved 86 Graders Fahrenheit (24° Reaumur) drypper af Sved blot ved at sidde stille i en Stol paa sit Værelse. Ved Maaltiderne køles man af en »Punkah«, en Kæmpevifte, der hænger fra Plafonden langs over Bordet høit nok til, at Fryndserne ere et Par Tommer over Gjæsternes

Hoveder. Reb fra Viften er befæstet til et Rottingrør, der gaer igjennem et Hul paa Væggen ud paa Verandaen, hvor en Kuli staaer eller sidder og trækker ved Røret, saa Viften gaer frem og tilbage, saa længe Gjæsterne sidder ved Bordet.

I Begyndelsen af Juli fik Block mig en Plads i et engelsk Hus i Shanghai, i hvilket en Ven af ham, en Hamborger ved Navn Trautmann, var anstillet, der skulde gjøre en Søreise hjem for sine Øines Skyld, og saa var der en Plads ledig som Bogholder. Det blev alt ordnet imellem Block og Trautmann, saa jeg kun blev spurgt, om jeg kunde paatage mig det dobbelte Bogholderi. Dertil troede jeg mig istand ved det Privatkursus, jeg havde gennemgaaet i Flensborg, og saa paa Blocks Anbefaling blev jeg antaget; min Løn skulde være for tre Aar 600, 700 og 800 Dollars med frit Kvarteer. Det var naturligvis en Glæde for mig, men jeg kan ikke sige, at i disse Aar Fremtiden gjorde mig nogen Bekymring. Jeg tog alting meget let. Før min Afreise gjorde jeg en Reise til Canton.

Canton ligger en 90 engelske Miil fra Honkong ved en Flod, der er seilbar for temmelig dybtgaaende Skibe endnu langt længere op end Canton, men paa Grund af Flodens Sneverhed ved Staden, og vel ogsaa fordi Kineserne ikke vilde have de »fremmede Barbarer« i stort Antal saa nær ved, lossede og lastede Skibene ved Whampoa, der ligger en 10—12 engelske Miil ned ad Floden. I 1852 var Canton endnu den vigtigste Plads for den fremmede Handel, thi Shanghai havde kun været aabnet i en 9 Aar, og den meste Thee fandt endnu sin Vei til Canton. Det fremmede Quarteer, de saakaldte Hongs eller Faktorier, bestod af en Længde tre Etagers Muurstensbygninger, der kaldtes English, American, Danish, Old Hong m. m., og der gave Leilighed til maaske en tredive engelske, amerikanske, ostindiske og tyske Firmaer. De større Huse havde deres Hovedquarteer i Honkong, siden denne Ø var afstaaet til England i 1841. Af tyske Huse var der dengang W. Pustau & Co., Carlowitz Harkat & Co., G. F. Siemssen og Schwunann & Co. Kun det første havde et Huus i Honkong, og jeg boede hos Pustaus i de to eller tre Dage, jeg var i Canton. Foran Faktorierne var der en Have med Alleer og Spadseregange langs med Floden med den engelske Kirke og ved den ene Ende et Huus; thi de fremmede vare indskrænkede til Haven og de to korte Gader, Old & New China Street, hvor der fandtes Boutikker af alle Slags kinesiske Curiositeter, lakerede Sager, Silketøier m. m., og det var dem ikke tilladt at trænge længere ind i

Forstæderne eller i selve Staden. Men paa Floden kunde de bevæge sig frit nedad mod Whampoa og i den anden Gren af Floden til Macao, opad Floden vovede man sig ikke vidt og gik ikke iland siden i 1847, da Englændere vare blevne overfaldne og myrdede af Befolkningen. Vi seilede dog en Eftermiddag et Stykke op for at see os om i en af de rige kinesiske Hong Kjøbmænds Have, der altid var aaben til fremmede Kjøbmænd, med hvem han var bekendt. Haven var anlagt i den sædvanlige, kinesiske Stil med brolagte Gange, smalle og bredere Kanaler, Damme og Broer, Lysthuse, kunstige Klipper o. s. v., akkurat som man seer det paa det gamle kinesiske Porcelain. En anden Dag sejlede vi ned til Whampoa, hvor det laa fuldt af store Seilskibe. Til den Tid var der kun tre eller fire smaa Dampskibe i Hongkong, der besørgede Farten mellem Hongkong og Canton og Macao (den portugisiske Coloni). Ellers saa man kun hver Maaned det engelske (Peninsular & Oriental Companys) Post-Dampskib, der løb imellem Suez, Aden, Ceylon, Penang, Singapore & Hongkong med en Linie til Shanghai. Krigsskibene vare næsten alle Seilskibe, Brigger, Slupper og Fregatter, der var et Par engelske Hjuldamphaade og et fransk ditto, først et Par Aar senere kom Skruedampskibene i Brug i Marinen saavel som for Koffardiskibe.

I Sommeren af 1852 kom det første Skrue Dampskib ud fra England til Dent & Co. for at fare imellem Calcutta og Hongkong med Opium. Det var bygget efter en gammel Captains Ideer og hverken i Bygningsmaade eller i Maskineri en Succes, thi mod Vinden kunde det ikke gaae mere end 3—5 Knob, og med Vinden kunde et Seilskib rende fra det. Dent & Co. havde derfor nok af dette første Forsøg med at benytte Damp i Opiumhandelen og lode siden bygge to Skonnerter for denne Fart, hver paa 150 eller 170 Tons, der kostede en sex til syv tusind Pund hver. Det var ikke før i 1857—58, at de igjen begyndte med Dampskibe. Deres store Rivaler Jardine, Matheson & Co. vare mere fremsynede. Efter Dent & Co.'s mislykkede Forsøg lode de (J. M. & Co.) to Dampskibe bygge for Farten imellem Hongkong og Calcutta, og de gav dem tilbørlig Dampkraft, saa at de svarede god Regning som Fragtfarere, men endnu bedre ved at bringe Huset i Hongkong Handelsnyheder forud for Posten. Dampskibene ankrede nemlig i en Bugt paa den anden Side af Hongkong, sendte Depecherne ind til Huset og biede saa paa Svar, om de skulde komme ind i Havnen, eller hvorlænge de maatte holde sig udenfor. Da Opium

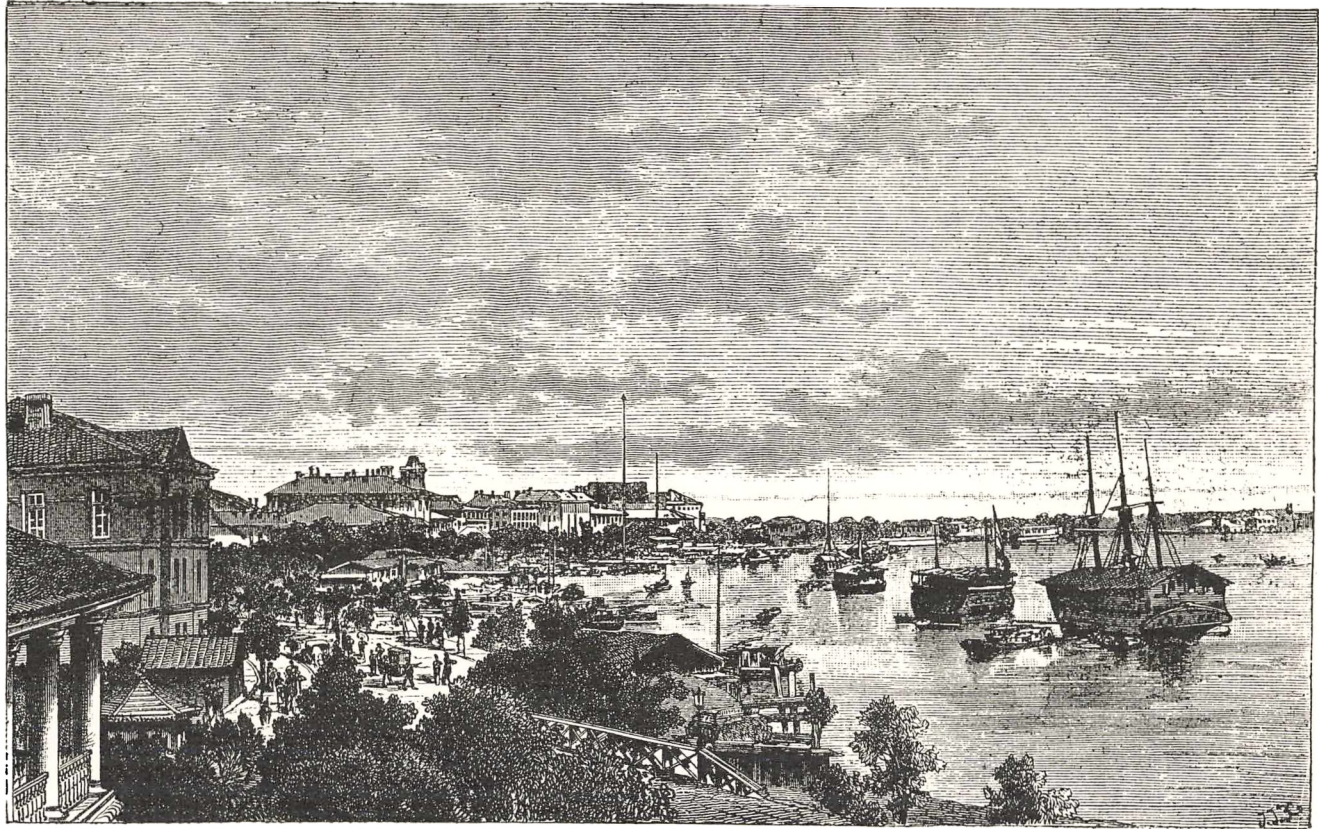
altid fluctuerede meget, kunde Jardines saaledes enten ved at købe eller sælge, førend Noteringen fra Indien bleve almindelig bekendte, fortjene store Summer, ikke alene i Hongkong, men ved at sende Nyhederne forud til Shanghai og de andre Stationer paa Østkysten. Den bedste Forretning gjorde Jardines i 1856 og 1857 med et Dampskib, som kom op fra Australien til Salgs. Det havde ingen stor Dampkraft og var sagtens dyrt nok, men det havde fra Begyndelsen Held med sig ved at seile just til rette Tid til Shanghai med vigtige Nyheder forud for Posten. Saaledes da den pludselige Stigning i Silke fandt Sted i 1856, laae Skibet fire Dage for Anker ved Munden af Jangtsefloden efter at have sendt Brevene ind til Huset, der saaledes havde fire Dage til at opkjøbe al den Silke, der var at faae til langt lavere Priser, end der noteredes, efter at Posten var udleveret. Lignende Coups gjordes i 1857, da Sepoy Mytteriet udbrød i Indien, og Opium i et Par Maaneder steg fra 400 til 1000 Dollars for Kisten (en Kiste veier 1 picul eller $133\frac{1}{3}$ lbs. engelsk). Her kunde det være paa Pladsen at sige noget om Opium Handelen i Kina.

Den første Krig, som England førte med Kina fra 1840 til 1842, kaldes tidt Opium Krigen, men skjønt Ødelæggelsen af mange tusinder Kister Opium i Nærheden af Canton ved Mandarinerne vel gav nærmest Anledning til Krigen, saa var der dog forudgaaet mange Krænkelser af Fremmede før denne Hændelse. Dengang vare de Fremmede i Canton kun tilladte at boe der i den Deel af Aaret, da Afskibningen af Thee, Silke o. s. v. fandt Sted, og for den øvrige Tid havde de at flytte til Macao, hvor de faae Familier ogsaa boede hele Aaret; thi det var ikke tilladt at bringe fremmede Kvinder til Canton. I Nærheden af Macao vare Opiumskibene stationerede med Mandarinernes stiltiende Samtykke. De tilhørte Dent & Co., Jardine, Matheson & Co., og andre engelske og ostindiske Huse. Hurtigseilende Brigger eller Skonnerter bragte Opiumen fra Calcutta og Bombay til hiin Station — Capsingmoon — og lossede den over i de som Pakhuse tjenende Skibe. Opiumen blev solgt enten af Captainen af disse Skibe eller paa Kontorerne i Canton imod contant Betaling i Sølv (Sycee) eller Dollars. De Fremmede havde altsaa intet med at gjøre at smugle Opiumen ind i Kina. Det besørgeades af Kineserne, der kom med deres lange Roerbaade eller Junker langs Siden af Opiumskibet og tog ombord, hvad de havde købt, for dermed at gaae op ad Kysten eller til

Canton. Disse Kinesere dannede et eget Gilde og dreve deres Handel temmelig aabenlyst, thi Mandarinerne fik en vis Told paa hver Kiste, der gik i deres Lomme. Opiumskonnerterne, der kom fra Indien, havde dobbelt Besætning for at gjøre hurtige Reiser og vare bevæbnede, men kun for at værges sig imod Sørovere, af hvilke det vrimlede paa Kysten indtil mod Slutningen af Halvtredserne, da flere Flaader af dem bleve ødelagte af en engelsk Krigsbrig i Forening med et bevæbnet Dampskib, som kinesiske Købmænd havde kjøbt for at convojere deres Junker. Det er bleven mig fortalt af en af Captainerne af disse Skonnerter, at de seilede op paa Kysten imellem Amoy og Foochow, før disse Havne aabnedes efter den første Krig, med deres Ladninger. De kinesiske Opiumhandlere vare underrettede om, til hvilken Tid Skonnerten kunde ventes, og da denne ikke kunde løbe ind og ankre nogensteds, seilede Kineserne ud for at møde dem i nogen Afstand fra Landet. Det hændte sig undertiden, at det blæste for stærkt til at faa Opiumen ombord, men Junkerne kom langs Siden og kastede deres Sække med Dollars og Sølv ombord paa Skibet sigende, vi komme tilbage imorgen eller saa snart som muligt for at afhente vor Opium. De havde fuld Tiltro til det fremmede Skib, at det kom tilbage, og at de vilde faae Værdie for deres Sølv. Freden af Nanking i 1842 aabnede Amoy, Foochow, Ningpo og Shanghai til alle fremmede Nationer, men Opiumhandelen overgikkes stiltiende, Indførselen var ikke forbudt og ikke tilladt, idet den ikke blev nævnt i Tariffen. De store engelske Huse oprettede derfor stationære Skibe udenfor Amoy, Chinchew for Foochow og Woosung for Shanghai, hvor Handelen blev dreven ligesom forhen i Capsingmoon, men ganske aabenlyst. Den blev dreven meget stærkt af engelske Huse, især af Dent & Co. og Jardine, Matheson & Co., men ogsaa af amerikanske og især af Parser- og Bagdad-Jøder og Armeniere. Efter Dent & Co.'s Standsning i 1867 kom Handelen mere og mere i Jødernes og de indfødte ostindiske Huses Hænder. Da Alfred Dent og jeg vare i partnership fra 1869 til 1876, gjorde vi intet i Opium for egen Regning, men fik i Førstningen betydelige Consignationer fra det gamle Huses Handelsvenner i Bombay og Calcutta. Dog hørte det snart aldeles op, og i de sidste femten Aar har selv Jardine, Matheson & Co. opgivet Handelen, der nu er alene i de ostindiske Jøders og Indfødtes (Indiers) Hænder. Imidlertid er Handelen heller ikke af den Størrelse som for tyve-tredive

Aar siden, idet Kina selv nu producerer langt mere Opium, end der tilføres fra Indien. Jeg har aldrig kunnet see noget mere umoralsk i at drive Handel med Opium, som den dreves i min Tid i Kina, end at handle med eller fabrikere berusende Drikke i Europa, hvor Alkohol er mere fordærlig for Menneskeheden, end Opium er for Kineserne.

For at spare i Reisepenge tog jeg min Passage til Shanghai i et dansk (Apenrader) Skib ved Navn »Androklos« tilhørende Skibsrheder Bruhn og ført af en Brodersøn af ham. Vi sejlede ved den 1. August og havde til Ballast et Kvantitet Raasukker i Sække. Efter at vi havde været en fem—sex Dage underveies og vare i Formosa Channel, blev Veiret truende med Skypomper, og snart tiltog Vinden i den Grad, at Seilene matte ruffles og siden tages ind, og efter en tolv Timers Forløb slængtes vi hid og did for bare Stænger, blot med et lille Stykke Seildug i Storvanten for at holde Skibet under Styr. Det blæste en Tai-foong eller Cyclone (Tai = stor og foong = Vind). Barometret var gaaet ned til 28⁹⁵, det var tykt af Regn og Bølgestøv, saa at vi ikke kunde see mere end nogle Skibslængder, vi havde ingen Observationer havt i en, to eller tre Dage, og Captainen og Styrmanden kunde derfor ikke sige, hvor vi vare. Det saa mørkt ud, og Udsigterne blev værre, da der sigtedes Land hen paa Eftermiddagen af den anden Dag, og man sluttede efter Bestikket, at vi maatte drive ind imod Øer imod Læ førend Aften. Jeg havde ingen Tiltro til Captainen, der syntes at være en Stakkel, og troede, han havde tabt Hovedet, da han kom ind i Kahytten glatraseret og iført sine Søndagsklæder sagde med et naragtigt Smil: »Vi skal jo iland i Aften«. Man begriber, at jeg var ikke vel tilmode. Jeg kunde kun bede Gud at tage mig i sin Varetægt, og opslog et Nyt Testament, som jeg havde kjøbt i San Francisco, og det aabnede ved St. Markus Evangelium 6. Capitel 47. Vers, og ved at læse derfra til 51. Vers blev jeg underligent styrket. Henimod Midnat kunde jeg mærke, at Skibet arbeidede mindre stærkt, snart blev næsten roligt og stille. Da hørte jeg Raaben og Støi paa Dækket med Toug og Kjæder, og saa kom den velbekjendte Lyd af Skibsanke- ret falde i Vandet og Kættingen løbe ud af Klydshullet. Jeg gik paa Dækket, og skjønt det var en mørk Nat, kunde jeg see Omridsene af Land rundt om os. Efter en god Nats Ro, som Styrmanden og Mandskabet trængte til, lettede vi Anker sent paa Morgenen den følgende Dag. Captainen og Styrmanden gjorde nu deres Bestik og fandt, at vi vare

Shanghai i 1870'erne.

Fra G. Kreitner: Langt mod øst. 1882.

drevne en 40 engelske Sømiil ud af Kursen. Ved et Vidunder eller Guds Førelse var vi slupne i en god Havn imellem Øer og skjulte Klipper, paa hvilke Søen brændte. Veiret var nu bleven moderat, vi lettede Anker, satte Seil og kom snart ud i den aabne Sø, og havde siden let Sydvest Monsun (Medvind, da vi sejlede nordpaa), og det var en Søndag Morgen, at vi fik Lods ombord ved Munden af Jangtsekiang'en 80 engelske Sømiil fra Shanghai, hvor vi ankrede samme Aften, den femtende August 1852. Skibet var snart omringet af kinesiske Baade (Sampan) med Handelsfolk og Haandværkere. Der var Vaskermanden, »Bumboat«manden, der forsyner Skibe med frisk Proviant hver Dag, Tømmermænd, Skræddere o. s. v., de fleste med Skudsmaalsbøger, at de vare ærlige og paalidelige Folk. En Amerikaner, »shipschandler« og storekeeper, kom ogsaa ombord og bragte Captainen nogle Færskener, der vare udmærket store og velsmagende.

Den følgende Morgen, just som jeg stod i Begreb med at gaae i Land, kom et ungt Menneske i en »Sampan« (Baad) fra Contoret for at ledsage mig iland og til Huset Sykes, Schwabe & Co. Havnen, det vil sige Floden, var fuld af Skibe, iblandt hvilke især stak frem flere amerikanske »Clippers«, der dengang foretrakkes for engelske Skibe paa Grund af deres Hurtighed. Det var California Handelen, der havde skabt denne Forbedring og dette Opsving i det amerikanske Skibsbyggeri. Disse Clippers fik en stor Fragt fra New York til San Francisco, derfra gik de i Ballast til Shanghai eller Canton (Whampoa), hvorfra de fik en høi Fragt med Thee til London især i Begyndelsen af Saisonen (Juli—August).

Heden var stærk i Shanghai, Solen brændte fra en skyfri Himmel, de kinesiske Kulis, der transporterede Thee og Manchester Baller af Bomuldstøi fra Molerne paa deres Skuldre, vare nøgne undtagen om Lænderne. Europæer saae man midt paa Dagen heelt faae paa Gaden, og de vare enten i en Bærestol eller med Solskjerm over Hovedet klædt ganske i hvidt og med Solhat.

Sykes, Schwabe & Co. Hong laae ved en Vei et Par Hundrede Skridt fra Molen. Jeg blev venlig modtaget paa Kontoret af Husets Bestyrer — Mr. Spreckley —, foruden ham bestod Kontorpersonalet af to Theesmagere, Crossley og Odell og den unge Wrigley, der hentedede mig fra Skibet. Wrigley og jeg havde hver et Værelse over Kontoret. Mr. Spreckley og Odell boede i et halvt kinesisk Huus bag i

Gaarden, hvor vi ogsaa tog vore Maaltider. Mit første Arbeide paa Kontoret var at renskrive Kontrakten med Huset paa tre Aar. Det var en god Begyndelse, at Mr. Spreckley satte Salairt \$ 100 høiere, end der var givet mig at forstaae, saa at det blev \$ 700 — 800 — 900 — henholdsvis for tre Aar. Den første Morgen ved Frokost hørte jeg en Fugl med en Sang som en Drossel synge i et Træ i Haven foran Huset, og det klang mig som en Velkomst Hilsen og et godt Omen. Mærkeligt nok var det den eneste Gang, at jeg hørte denne Fuglesang, og der er egentlig ingen Sangfugle i den Deel af Kina. Vor Kontortid var fra Klokken 9 til Kl. 4 om Sommeren. Frokost var Kl. 8, og Kl. 4 spiste vi til Middag. Mit Arbejde var med Bøgerne. Jeg saae efter, hvorledes de var bleven ført, og det faldt mig ikke svært at føre dem rigtig og »à jour«, skjønt hele Forretningsgangen og Bogføringen vare nye for mig. Sykes, Schwabe & Co. var et engelsk Huus. Chefen var G. C. Schwabe i Liverpool med et Huus der i samme Firma. Adam Sykes havde været i Kina, men boede ogsaa i England, de havde ogsaa et Huus i Manila og et i Singapore. Mr. Spreckley var salareret Partner, Schwabe var en Hamborger af Fødsel, han var en skarp Forretningsmand, og ved at gifte sig med Datteren af en af de rigeste Manchester Bomuldsfabrikanter fik han en særdeles god Connection i Bomuldsfabrikater Handelen, den betydeligste Branche af Indførsels Handelen i Shanghai. Huset i Shanghai var aldeles en Commissionsforretning, hverken i Indførsels- eller Udførselsartikler gjorde det noget for egen Regning, saa længe som Firmaet var Sykes, Schwabe & Co. Det var i de gyldne Tider for Commissions Huuse i Shanghai. Vor Commission paa Bomuldsvarer var 4 eller 5 % paa Salget og 1 % for at remittere Beløbet i Vexler. Men undertiden remitteredes der isteden for Vexler i Thee, hvorpaa Commissionen var 3%. Desuden fortjentes der paa Pakhuusleien og andre Omkostninger. Jeg husker, at Profiten det første eller andet Aar, jeg førte Bøgerne, var 45.000 Dollars eller £ 11.000. — Dette gik for det meste til Mr. Schwabe og Mr. Sykes, thi Mr. Spreckley's Procenter vare smaae, og jeg troer ikke, at hans Salair var mere end £ 1000. — For at føre Huusholdningen tilstodes der ham, saa vidt jeg husker, £ 50 for hver Assistent og £ 100 — eller maaske kun £ 50 — for at øve Gjæstfrihed om Maaneden. Dermed slap han godt ud, thi Levemaaden var noget simpel imod, hvad den dengang var i Hongkong og Shanghai. Til Frokost havde vi om Sommeren

sjelden andet end Havregrynsgrød med Mælk og Conserves af Ribs, Hindbær, Jordbær, Blommer m. m. og saa kogte Æg; sjelden Fisk eller Curry. Kjødsuppe til Middag, saadan som den var, og om Sommeren aldrig friskt Kjød, altid hermetisk henkogt Kjød hjemmefra. Mr. Spreckley havde den fixe Idee, at det friske Kjød man fik i Shanghai, var ikke sundt. Ved en Dag at spise Hummer saaledes preserveerede paa drog han sig imidlertid en alvorlig Sygdom. Han var en dannet og vel belæst Mand paa vel 50 Aar, en Særling i mange Henseender. Han holdt ingen Omgang med andre Kjøbmænd, og indtil den sidste Vinter 1853—54 gik ikke i Selskab og gav ikke Selskab. Han holdt meget af Whist, og Vinteraftenerne fik vi tidt en eller anden fra Nabolavet ind som Fjerdemand til en Rubber. Odell eller Wrigley var den Tredie. Som ganske Fremmed og tilmed »foreigner« (Udlænding) varede det naturligvis nogen Tid, førend jeg gjorde Bekjendtskab udenfor Huset, og i Førstningen, efter at jeg kom hjem fra min Spadseregang, tilbragte jeg Aftenen paa mit Værelse med at læse. Wrigley laante mig Walter Scott's Romaner, der fængslede min Interesse i den Grad, at jeg læste dem i Sengen ofte til længe efter Midnat. Crossley boede ikke i Huset, da han var gift. Han var venlig nok imod mig, men da han var Theesmager og ikke arbejdede paa Kontoret, kom vi ikke meget i Berøring med hinanden, og det var ikke førend et halvandet Aar efter, jeg var kommet til Shanghai, at jeg gjorde Fru Crossleys Bekjendtskab. Seet hende paa Veien havde jeg nok, men Crossley indbød mig ikke til at besøge dem. Wrigley og Odell roste hendes Lige-fremhed og Elskværdighed, og en af dem fortalte mig, at hun havde sagt om mig første Gang, hun saae mig: »Han er jo dog ikke saa hæslig« (uden Tvivl som jeg var bleven skildret). Hvem skulde have troet, at vi bleve siden de bedste, trofaste Venner, og at vi endnu (i 1896) efter 43 Aars Forløb ere i stadig Brevvexel med hinanden?

Det var, som forhen sagt, en let Sag at føre Bøgerne, da vore Forretninger ikke vare forviklede. Med Correspondancen havde jeg intet at bestille, derimod havde jeg at sende hver Maaned en Copie af Journalen til Huset i Liverpool, hvor der førtes Duplicater af den Shanghai Journal og Hovedbog. Spreckley var selv Salgsmand. Hver Morgen kom kinesiske Handelsmænd og besaae Prøverne af Bomulds- og uldne Varer, der laae i et Værelse ved Siden af Kontoret, og saa begyndte Handelen, der ikke afsluttedes i et Nu, thi Kineserne vare dengang

ikke tilfreds med at give, hvad der forlangtes, der maatte altid pran- ges, naar man saa blev enige ved, at Kineserne sagde »putti book« (Pidgin-English for »put it in the book« = før det i Bogen), saa blev Contracten nedskreven i Salgs-Bogen. Kineseren forstod de arabiske Tal, saa at Qvantiteten og Prisen kunde godkjendes af ham, og saa underskrev han Contracten i Bogen. Man kunde stole paa, at Con- tracten blev overholdt. Leveringstiden var sædvanlig fra 2 til 4 Uger. Betalingen var altid Contant uden Aftræk, men ikke altid i Dollars, tidt i Bank Sedler, udstedte af kinesiske Banquiers, betalelige i 10 Dage. Med Modtagelse af Penge havde ingen af os paa Kontoret noget at bestille, alt hvad Indbetaling og Udbetaling angik besørge- des af kine- siske Betjente — Comprador (portugisisk Kjøber) og Shroff, et Hin- dustansk Ord troer jeg, en Shroff var en nøie Kjender af alle Slags Dollars, af Sølvets (Sycee) Finhed og Banksedlernes Godhed. I næ- sten alle Huse i Shanghai havde man en Comprador, der egentlig var et Faktotum. Han var saa at sige Husets Banquier, han havde Husets Penge i Forvaring, og gjorde hver Morgen Regning til vedkommende Assistent paa Kontoret for, hvad han havde modtaget og udbetalt. Han engagerede alle kinesiske Tjenestefolk og bar Ansvar for deres Tro- skab. Og i mange Huse var han Mellemanden, som afsluttede Kjøb og Salg med de kinesiske Handelsmænd. Han var selv cautioneret af formuende Kinesere til et betydeligt Beløb. Naturligviis havde han Lei- lighed til at berige sig, men sædvanligvis lod han sig nøie med visse Procenter af, hvad der gik ham igjennem Hænderne. Dog var der stor Fristelse for ham at gjøre Brug af Husets Penge, og det var ikke sjel- dent, at der blev i Tidens Løb opdaget et mindre eller større Deficit. Sykes, Schwabe & Co. havde imidlertid ingen Comprador, blot en Shroff, og Spreckley selv saae til, at Pengene — i Ruller af 100 \$ — overleveredes og indelukkedes i en stor Jern Kiste. Vor Shroff havde altsaa kun faae af Husets Penge i sine Hænder for smaae Betalinger. Vor Indførselshandel var for det meste med Bomuldsvarer og uldne Varer. Det var sjelden, at en Kineser købte et saa lille Qvantum som 10 Baller, hver Balle indeholdt 50 Stykker og hvert Stykke 39 Yards eller 58 Alen, sædvanlig tog han det hele Partie af Factura, om det saa androg et Par hundrede Baller til et Beløb af en 20—25.000 Dol- lars. — Foruden Salget af Varer skrev Spreckley nogle af Brevene, men Correspondancen besørge- des største Delen af Crossley og Odell, der

som Theesmagere ikke havde det travlt undtagen i en tre—fire Maaneder af Saisonen fra August til Slutningen af Aaret. Jeg har allerede omtalt, at Huset havde gode Connectioner i Manchester, Lancashire og Yorkshire, der consignerede deres Varer til Huset til Salg imod Commission. I Almindelighed blev der ingen Pris foreskrevet, men der var en Fabrikant i Leeds, der havde sat en Pris paa sine uldne Varer, og som Følge havde vi nogle paa Lageret, da jeg forlod Huset, der havde været der i ni Aar. Men Manden skrev aldrig derom. Mr. Schwabes intimere Handelsvenner i Lancashire, en fem eller sex, bleve bearbejdede af ham, at det arrangeredes at anlægge Provenuet af deres Consignationer til Sykes, Schwabe & Co. i Shanghai, og Provenuet af Opium og af deres direkte Consignationer af Bomuldsvarer anlagdes igjen i grøn Thee til Montreal. Sædvanlig havde Huset Ordres for en eller to Ladninger for Thee for Canada, hvori disse Lancashire Fabrikanter toge en Andel, og hvis de ikke havde Penge ved Haanden fra Salget af deres Consignationer, saa trasserede S. S. & Co. for Beløbet under Bank Creditbreve. Det fremgaar af denne Skildring, at Huset havde en meget indbringende, simpel og behagelig Forretning. Der var intet smaaligt, intet fortrædeligt, ingen Frygt for Tab i Forretningsgangen.

Shanghai, det vil sige det engelske »settlement« var i 1852 kun otte—ni Aar gammel. Som det kan sees i det kinesiske Maleri, der er i Nørremølle, strakte Husene sig langs med Floden, en 30 Fods Vei (»Bund«) førte imellem Husene og Floden. Concessionen gik en engelsk Miil bag fra Floden, og Fronten langs denne var vel en halv Miil lang. Fra Floden eller »Bund« førte der i 1852 fem Veie i ret Vinkel en god Fjerding Miil, og parallel med »Bund« løb igjen tre Veie. Hvert Huus laae særskilt i sin egen Lod, der kaldtes »compound« en Corruption af det malayiske Ord Kompong — Indhegning —. I denne med en Teglstensmuur omgivne Lod laae Vaaningshuset med Kontorer, Tjenestefolkets Leiligheder og Pakhusene, der vare uden Loft. Nogle Lodder vare store nok til at have et godt Stykke Have. Floden dannede den østlige Grænse, imod Nord var en lille Flod (den sees paa Maleriet, hvor en Bro fører over den), imod Syd en Kanal, og imod Vest en mindre Kanal for Irrigation. Langs med disse Vandveie imod Nord og Syd var der kinesiske Huse, og fra Norden til Syden var der en smal, kinesisk, brolagt Vei med Huse her og der, som førte til den kinesiske Stad, der ligger imod Syden. Veiene var smalle, thi de første

Nybyggere tænkte ikke paa, at de nogensinde vilde benyttes til Kjørsel. Hovedveien fra »Bund« eller Havnen gik vel en $\frac{1}{4}$ eller $\frac{3}{8}$ (»Bunder« i Ostindien en forhøiet Vei langs med Flod) Miile til det sidste fremmede Huus mod Vesten og til »Fives Court« (Fives et Slags Boldspil), der tabte sig i en kinesisk Sti, og her havde man Bomulds- og Riismarker til høire og til venstre, lidt til høire var Hestevæddeløbs Banen, og saa kinesiske Huse og Smaabyer tæt spredte skjulte bag Træer og Bambusplantninger. Vor sædvanlige Aftenvandring var til et kinesisk Tempel (forfalden og kun med et Par sjofle, buddistiske Munke i Residents), og der var tillige en Kilde med Gas i Vandet, som derfor fik Navn af »Bubbling Well« (Boblende Kilde). Dette var en tre Miil fra Havnen.

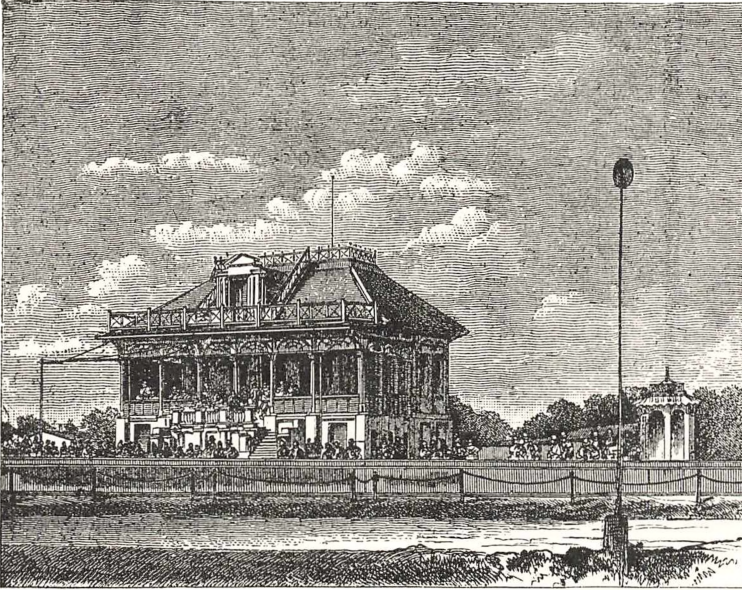
Om Søndagen gik vi i den kolde Aarstid længere ud, undertiden til Sicawei, hvor de franske Jesuiter have en stor Missionsanstalt med Skole for kinesiske Drengene. Dette ligger i en Afstand af syv Miil fra Havnen. I de nærmest liggende Byer vare Kineserne vante til at see Fremmede og saae neppe os, men længere ude i de afsides Byer var der altid en Stimmel af Voxne og Børn, Mænd og Qvinder omringende og følgende os, og Hundene gjorde en forfærdelig Larm. Hundene gjø altid, naar Fremmede passere forbi, derimod aldrig for forbigaaende heelt fremmede Kinesere. Jeg spurgte engang en af vore Kinesere om Aarsagen til denne Distinction, og hans Svar var mere træffende end høfligt, nemlig: »Because foreign man too muchee stinkee« (fordi den fremmede Mand stinker saa stærkt). Hvad, Manden vilde antyde, var, at deres Hunde sporede en stor Forskel imellem den Lugt, de var vant til, og den, som stak dem i Næsen, naar en Fremmed kom i deres Nærhed, og det vil jeg nu nok tro. Længere Udflugter til Fods kunde gjøres uden Fare, naar man undgik at gaae igjennem de større Landsbyer eller Smaastæder, men den flade Eensformighed af Landskabet, og ligesaa store Eensformighed i Folk, Huse og Landsbyer havde ingen Tiltrækningskraft til større Fodture end en Søndag Eftermiddags Motion. Kun naar Jagttiden begyndte, gik Jægerne til Baads i længere Frastand efter Fasaner. Da der som sagt ingen Kjøreveie findes i hele Syd- og Mellem Kina, derimod utallige Smaafloeder og Kanaler, danne disse og Seilbaade Transportmidlerne. Det er en mere behagelig Reismaade end til Hest eller til Vogns, og især i Kina. Thi der, hvor Værts-husene ere saa daarlige og urenlige, at en Europæer undgaar at tye til

dem, naar han kan finde andet Qvarteer, har det sin store Behagelighed at føre sin Huusleilighed og Proviant med sig paa Reisen.

I 1852 var der neppe tyve »fremmede Damer« i Shanghai, og paa et Bal var det stort, om der kunde være sexten tilstede. Det var en Eiendommelighed ved det fremmede »Selskab« i Shanghai i de første femten Aar, efter at Havnen aabnedes til Fremmede, at næsten alle betragtedes som ladies og gentlemen, de omgikkes som Lige, der gjordes ingen Forskel i selskabelig Henseende imellem Husets Bestyrer og hans Assistenten, imellem Principal og Contorist, thi Chefen for Huset var avanceret fra Contorist, og Contoristen havde Udsigt til om faae Aar at blive Chef eller yngre Partner. Saaledes var Selskabslivet meget utvungent, alle vare bekendte med hverandre og i det hele gode Venner, thi det hele Antal af bosiddende Fremmede var endnu for lidet til, at der kunde danne sig Cliquer. Alle vare saa at sige unge Folk, i 1852 var der ikke saa mange Mænd over 40, som man kunde tælle paa Fingrene af een Haand, og Damerne vare næsten alle imellem tyve og tredive. Dertil kom, at alle vare i gode Formueomstændigheder, Assistenterne i Handelshusene vare saa godt lønnede, at de fleste kunde lægge Penge tilside hvert Aar, og da de havde frit Qvarteer og samme Bord som Husets Chef, kunde de leve flot uden andre Udgifter end for Klæder, Vask, deres kinesiske Opvarter (Boy) og Lommepege.

Men der gaves ingen Lejlighed til at gribe i Lommen hver Dag som i Europa. Der var ingen Forlystelses Steder, ingen Beværtnings Localer, man havde jo alt hvad man kunde ønske sig at spise og drikke enten hjemme eller ude som Gæst. Dog gaves der en eller to Maader, der greb dygtigt i Pungen for dem, der hengav sig dertil. Den ene var at holde en Pony eller flere for Væddeløbene, den anden var at underholde et kinesisk Fruentimmer som Maitresse. Da kun faae af Mændene var gifte, alle i deres kraftigste Alder, og Pengemidlerne ikke manglede, var den sidste Uskik ganske almindelig, Kineserinderne betragtedes ikke som ligestaaende menneskelige Væsener, saa at Damerne ikke saae paa disse Forbindelser med den Afsky for Manden, som de vilde have gjort, hvis Maitressen havde været en Europæerinde; thi de havde den Indsigt, at gjensidig Kjærlighed imellem en Englænder eller en Amerikaner og en Kineserinde var udelukket, at Forbindelsen kunde løses til enhver Tid, og ophørte naturligvis, naar Manden giftede sig

eller forlod Kina. Kom der imidlertid Børn, vare Følgerne mere alvorlige. Mange Mænd brød sig ikke stort om deres Børn, men lode dem blive ved Moderen, naar Forholdet ophævedes, og gav hende i det høieste en vis Sum Penge en Gang for alle, eller, som dog hyppigt var

Væddeløbsbanen i Shanghai.
Fra G. Kreitner: Langt mod øst. 1882.

Tilfældet, de sikrede Moderen en vis aarlig Indkomst for Livstid. Drengene saaledes komne i Verden kunde nok blive ærlige, dygtige Mænd, men det værste var for Pigebørnene, for hvilke der næsten ikke var anden Udvei, naar de blev voxne, end at følge i Moderens Fodspor. — Imidlertid var der ikke faae Tilfælde, hvor Faderen vedkjendte sig sine Pligter og tog Børnene fra Moderen og sendte dem hjem til Slægtninge for at opdrages. Saaledes har jeg en gammel Ven, en Enkemand med to Sønner, hvis Datter med en Kineserinde holder Huus for ham, og er i hver Henseende saa velopdragen og dannet, som om hun havde været født af en engelsk Moder, men af Udseende er hun ganske kinesisk. At jeg i alle de Aar, jeg var i Kina, ikke havde noget med kinesiske Fruentimmer at bestille, skylder jeg under Guds Styrelse meest den fra Fædrene arvede Tugtigheds Følelse, den kjøde-

lige Drift vakttes ikke, fordi ingen Kineserinde kunde indgyde mig Kjærlighed.

Jeg sagde forhen, at næsten alle Fremmede i Shanghai var i Halvtredserne i gode Omstændigheder og omgikkes hverandre som Lige. Fattige Europæer gaves der ingen, fattige Kinesere vistnok i Mængde, men de laae uden for vor Verden. Trængende Europæer kunde der gives, f. Eks. forulykket Skibsmandskab eller Enker, hvis Mænd vare døde uden at efterlade nogen synderlig Formue. I saadanne Tilfælde blev der strax gjort Indsamling, der altid blev rigeligt understøttet. Saaledes blev mig fortalt af Mr. John Dent om et Tilfælde i Hongkong i Halvtredserne. En engelsk Kjøbmand døde pludseligt, efterladende en Enke med to eller tre Børn, og det fandtes, at der ikke var meget tilovers for hende at leve af. Manden havde været en fortrolig Ven af Mr. David Jardine (Chefen af det store Huus Jardine, Matheson & Co., der med Huset Dent & Co. stode som Kæmper iblandt de andre store Huuse i Kina). Mr. David Jardine satte sig derfor i Spidsen for en Indsamling til den omtalte Enke og indbød de fornemste Kjøbmænd i Hongkong til en stor dinér. Efter Desserten var sat paa Bordet, og Vinen var gaaet rundt, tog »King David«, som han kaldtes, Indsamlings Listen frem og rakte den først til John Dent, der naturligviis var villig til at vise sig spendabel. »Men,« sagde han, »jeg studsede rigtignok, da jeg saae, at Jardine havde begyndt Listen med 5000 Dollars (dengang £ 1100), thi jeg maatte jo tegne mig for samme Sum.« Det var dengang en stiltiende Overenskomst imellem disse to Rivaler, at det ene Huus aldrig gav mindre i saadanne Øiemed end det andet. Saavidt jeg husker, blev der indsamlet en 20.000 Dollars for Enken, og anlagt i Hongkong imod gode Renter, saa hun fik en rigelig aarlig Indkomst at leve af i England. — Undtagelser fra den selskabelige Ligestilling var Detailhandlerne (store keepers) og deres Assistenten, hvor rige de saa ogsaa maatte være. Denne Undtagelse stammer fra England, hvor den samme Afsondring endnu finder Sted. Detaillister og Haandværkere, alle saakaldte »tradesmen«, ere strængt udelukkede fra det finere, fornemme Selskab, om de end ere nok saa rige, de ansees ikke som »gentlemen« eller deres Koner som »ladies«, de adresseres f. Ex. »Mr. Harry Jones«, medens en gentleman vilde tage det meget ilde op, om man ikke adresserede Breve til ham »William Smith Esquire«. —

Da jeg kom til Shanghai i August 1852, kom efter Nationaliteten

Britter først, derefter Amerikanere, Franskmænd og Sweitzere. Der gaves ingen tyske Huse, og kun en eneste Tysker (Herr Trautmann var i Europa paa Besøg), der imidlertid ikke holdt paa sin Nationalitet.

Den første Tysker, der etablerede sig i Shanghai, var Julius Bohstedt, en Holstener og en Bekjendt af mig fra Hongkong, hvor han var Assistent hos Wilhelm Pustau & Co. Han var Agent for C. I. Johns Söhne i Hamborg, der især handlede med Thee, og gjorde i Begyndelsen gode Forretninger, men da det Hamborger Huus fallerede i den store Criise i 1857, maatte Bohstedt ogsaa erklære sig fallit. Derefter indgik han ved min Formidling en Forbindelse med en Englænder i Ningpo, der var Dent & Co.'s Agent, og han havde saa heldige Tider, at han i Midten af Tredserne kunde trække sig tilbage til Hamborg med en smuk lille Formue og der begynde en Exporthandel. Der saa jeg ham et Par Gange, efter at jeg var kommen til London, men det er nu mange Aar siden, jeg har seet ham, og jeg ved ikke, om han lever endnu.

Efter Bohstedt kom snart ogsaa Wm. Pustau & Co., Siemssen & Co. og adskillige andre tyske Handlende, saa at ved 1860 var Antallet af Tyskere temmelig betydeligt. I Begyndelsen var de to nævnte Huuses Hovedforretning Skibsbefragtning, der var meget indbringende, selv om de kun fik den halve Provision $2\frac{1}{2}$ % istedet for 5 %, thi imellem Shanghai og de sydlige Havne, Canton, Hongkong, Amoy og Foochow til Ningpo og Shanghai blev Junkefarten mere og mere fortrængt af fremmede Fartøjer, der befragtedes af kinesiske Handlende, fordi de vare hurtigere og sikrere om ikke billigere i Fragt end Junkerne. Der kom bestandig et større og større Antal Hamborger og Danske Fartøier ud for at fortjene de gode Fragter i Kystfarten, og de consignerede næsten udelukkende til de tyske Huse. Med Tiden gjorde de tyske Huse imidlertid ogsaa betydelige Vare Forretninger, meest i Udførselsartikler som Thee og Silke, og i mindre Artikler, som engelske Huse ikke gad befatte sig med, f. Ex. Rhabarber, Moskus o. s. v. Af Indførselsartikler til kinesisk Brug præsterede Tyskland før 1865—70 saa godt som ingen. Der indførtes fra Hamborg til Hongkong Tjære, Øl paa Flasker, godtkjøbs Vine og spirituøse Drikke, men alt kun til Brug for Fremmede. Efter den tysk-franske Krig tog den tyske Handel imidlertid et stort Opsving i alle Retninger og ogsaa i Kina. En saa ubetydelig Gjenstand som Synaale blev en stor og indbringende Handel i Tientsin faae Aar efter, at Handelen var aabnet for Fremmede, eller i

1865. Derefter kom Fyrstikker, Aniline Farver, Søjern, det sidste dog især fra Belgien. Under Taiping Rebellionen havde en Hamborger ved Navn Telge (ogsaa forhen Assistent hos Pustau & Co.) begyndt at sælge Vaaben og Ammunition til Mandarinerne, og denne Forretning tiltog mere og mere med hvert Aar og er bleven i tyske Hænder skjønt ikke i eet Huses, thi nu har Krupp i Essen sin egen Agent derude. Tyskerne ligesom Franskmændene og de fleste Fastlandsfolk havde den Fordel frem for Englænderne i deres Samhandel med Asiater, at de behandler disse mere som Ligemænd, ikke aristokratisk nedladende og tidt frastødende som Englænderne, der, hvor humane og retfølede de endog ere imod lavere staaende Racer, dog ikke kunde skjule deres stolte Overlegenhed. Men med denne tyske smidige Humanitet forbinder der sig ogsaa, idet mindste iblandt dem, der drive Handel og Industrie, en slap Moralitet, der ikke besværes af Skrupler, naar Vinding vinker.

For at komme i Forbindelse med en Mandarin og faae en Kontrakt paa Vaaben og Ammunition var det først nødvendigt at have en god kinesisk Mellemand. Denne vilde naturligvis have sine Procenter af Leverancen, men det maatte ikke skee aabenlyst. Den tyske Kjøbmand indgik paa at give Mellemanden to Fakturer, den ene hvorefter Kjøbmanden betaltes, og den anden som Mellemanden overgav til Mandarinen, og efter hvilken han fik sin Betaling. Naturligviis var Prisforskjellen mellem den første og den anden Faktura heelt betydelig. Eller hvis der ikke underskrevs to Fakturer, saa var Overenskomsten, at Kjøbmanden skulde betale Mellemanden en vis Andel i Profiten. Et Gevær, der kostede to Dollars, betaltes af Mandarinen med fem, og Mellemanden fik maaske en Dollar eller halvanden som sin Andel i Rovet. Anseete engelske Huse vilde ikke nedlade sig til at gjøre Forretninger paa en saadan svigefuld Maade, og saaledes er denne Handel med Vaaben bleven i Tyskernes Hænder. Ikke alene det, men det Bekjendtskab, de har erhvervet sig iblandt Mandarinerne, gjør det nu lettere at faae anden Slags Regjeringskontrakter og Concessioner.

At benytte sig af eller at eftergjøre vel bekjendte engelske Varemærker og sætte dem paa lignende men langt ringere og billigere Varer har været et yndet Forretningskneb af tyske Kjøbmænd og Fabrikanter i alle Verdensdele. Nu gjør Traktaterne disse Bedragerier noget vanskeligt og farligt. Hos Kineserne ansees det slet ikke for umoralsk at drage

en uretmæssig Fordel af alle de Penge og Forretninger, der komme dem imellem Hænderne, det er nu engang hjemlet ved en gammel Skik («*olo custom*» — som det hedder i Pidgin engelsk). Det hele kinesiske Regjeringssystem i fiscal Henseende hviler paa en stiltiende Tilladelse at bestjæle det offentlige. Af Landskatten klæber saaledes visse Procenter til hver Embedsmands Hænder, indtil Pengene komme til Provinsens Central Kasse, hvorover General Gouvernøren raader. Denne er saa at sige uafhængig i sine Finantser, det vil sige, han har at sende et vist Quantum Riis (eller Penge Værdien derfor) til Peking hvert Aar, ligeledes noget af Landskatten, men over den øvrige Deel af hvad Skatter og Told, der indkræves (med Undtagelse af den Told, der hæves af den fremmede Handel), har han fri Raadighed. Han er forpligtet af disse Indkomster at lønne alle de underordnede Embedsmænd, holde et vist Antal Tropper og sørge for offentlig Sikkerhed, holde Kanaler, Floder og Broer vedlige o. s. v. — Embedsmændenes faste Lønning er imidlertid en saadan Bagatel, at den ikke for Vedkommende kommer i Betragtning, hvad der gjør en Embedsstilling eftersøgt, er Lejligheden til at berige sig paa uregelmæssig Maade. Saaledes havde Taoutaien i Shanghai, der var den Mandarin, med hvem de fremmede Konsuler havde at gjøre, og der tillige var Oppebørselsmand for det hele Toldvæsen, førend dette kom under fremmed Administration, paa en saadan vigtig Post kun en officiel Lønning af 1500 Dollars i Aaret. Og den sidste Taoutai under det gamle Regime var Millionær. Fra Embedsklassen udstrækker denne Bestikkelse, dette Underslæb eller mildest talt uregelmæssige Vinding sig i alle Samfundskredse og især til de Handlende. En Kineser, der kjøber Bomuldsvarer af en fremmed Kjøbmand, betaler efter en fast Tarif til Compradoren, til Shroffen (eller Kassereren) (see Side 41), til Formanden i Pakhuset og til dennes Kulis saa mange Copper Cash (1000 à 1300 til en Dollar). Forsøg fra de Fremmedes Side at afskaffe disse Sportler har været frugtesløse, den kinesiske Kjøbmand vilde komme under »Boycott«, hvis han ikke betalte, efter hvad der var Skik og Brug. Ligeledes maa enhver Haandværker, der har Arbeide for Huset, betale, hvad Compradoren synes sig berettiget til. Alt, hvad der kjøbes for Huusholdningen af Levnettsmidler, beregnes af Compradoren ligeledes Huset til en højere Priis, end det koster. En kinesisk Handelsmands Betjente faae kun en lille Løn, neppe nok at holde dem i Klæder, derimod har de en lille Andeel i Husets aarlige Profit, det

uvisse har noget tiltrækkende for dem alle, thi enhver Kineser er i Grunden en Hazardspiller. Jeg har seet Kulis spille med en omvandrede Kræmmer om et kogt Æg for sin Frokost og saaledes at tabe, at Ægget kostede ham det tredobbelte af, hvad han kunde have købt det for. Med dette Grundtræk i den kinesiske Karakter er det begribeligt, at mange af de Handlende, især de, der ere Mellemmænd for Mandarinerne, hellere gaar til Tyskere, Russer og Franskmænd end til Amerikanere og Englændere. Thi de fleste af disse, jeg vil ikke sige alle, vilde vise en Kineser Døren, der kom med et Forslag om at indlægge en falsk Factura over Varer og dele Byttet, medens hine i Regelen ikke let følte Kvalme, naar Vindingen var lokkende. De franske og russiske Sø-officerer havde ogsaa Navnet for at berige sig paa deres Stats Bekostning. Saaledes grundstødte i Halvtredserne en fransk Corvette og maatte gaae i Dokken i Shanghai for at istandsættes. Reparaturen androg en uhyre Sum, der gjorde den amerikanske Tømmermester i Lykke, der forestod Dokken, og som bagefter ikke fordulgte, at Commandanten af Corvetten havde forlangt sine Procenter af Regjeringen og faaet dem. I Nagasaki var det velbekjendt, at ingen kunde faae Leverancer af Steenkul til et russisk Krigsskib, undtagen han var rede til at udfærdige to Regninger, en for den Priis, Commandanten var villig til at betale, og en anden til et Par Dollars høiere Priis pr. Ton, som Bilag til Commandantens Regning imod den russiske Regjering.

Efterskrift.

Hanssen forblev i Sykes, Schwabe & Co.'s tjeneste indtil 1855, da han fra det i teksten flere gange nævnte firma Dent & Co. eller Dent, Beale & Co., som det dengang hed, fik en meget smigrende opfordring til at indtræde som assistent i huset. Manuskriptet fortsætter med indgående skildringer af Hanssens videre livsløb, men opfyldes efterhånden så meget af personalia vedrørende europæiske forretningsmænd i Kina og Japan, at interessen for danske læsere er mere begrænset. For at give et indtryk af, hvor godt en sådan udlandsdanske har formået at bevare sit modersmål, er tekstens originale retskrivning med undtagelse af tegnsætningen bibeholdt. Det bemærkes dog, at de sproglige konstruktioner undertiden er engelsk påvirkede.

Med ansættelsen hos Dent & Co. var Hanssens videre løbebane afstukket; han avancerede støt, og da en af de fem partnere i 1864 døde, indtog han dennes plads i ledelsen — en for en ikke englænder ganske usædvanlig karriere. Glæden blev dog i første omgang ikke af lang varighed. Huset, hvis hovedartikler var te og silke, blev i 1865 genstand for omfattende besvigelser, og disse parret med store tab ved skibbrud af uassurerede skibe og en i 1866 i London opstået voldsom handelskrise førte til fallit i 1867, og Hanssen mistede endnu engang alt, hvad han ejede. Atter hjalp bro-

deren hjemme på Norremølle, og atter var han heldig. Sammen med et yngre medlem af slægten Dent, Alfred, der ejede en kapital på 80.000 pund Sterling, grundlagde han i 1869 firmaet Alfred Dent & Co., i hvilket han virkede til 1876, da han træt af Kina rejste tilbage til Europa og tog ophold i London, hvor han modtog en ledende stilling i det derværende hus Dent, Brother & Co., der var grundlagt året i forvejen. I 1900 tog han sin afsked, men vedblev dog efter Alfred Dents indtrængende opfordring med at besøge kontoret en gang ugentlig for at føre tilsyn med forretningen og give sine råd. I London levede han i øvrigt som engelsk gentleman og mødtes i »Oriental Club« med sine gamle handelsvenner fra det fjerne Østen. Trods sine mange års ophold i det fremmede fulgte han vedvarende forholdene i Danmark og Nordslesvig med megen interesse, og han besøgte regelmæssigt hvert andet år barndomshjemmet.

H. P. Hanssen døde den 27. marts 1912 på sin villa »Longleat« i Sidecup ved London, hvor han havde haft sit hjem i en længere årrække. Er han i sit liv nok kun et enkelt eksempel på de mange danske med succes i udlandet, må han dog måske alligevel betragtes som ret enestående med den løbebane, han skabte sig i det engelske handelsaristokrati. Den er kun blevet få beskåret.

I »Sønderjydske årbøger« 1936 offentliggjorde H. P. Hanssen dels farbroderens erindringer fra læreårene i Flensborg, dels en kort biografi af den gamle Kinakøbmand.

Et dansk imperialistisk eksperiment

Plantageselskabet »Dansk-Vestindien«

AF ANDREAS JØRGENSEN

Salgsspørgsmålet 1902.

Efter forudgående forhandlinger om salg af de dansk-vestindiske øer til U. S. A. undertegnedes den 24. januar 1902 en midlertidig salgskonvention mellem ministeriet Deuntzer og den amerikanske regering¹.

Tanken om at afstaa eller rettere sælge disse kolonier var på dette tidspunkt ikke ny. Mens øerne i 18. århundrede på grund af deres sukkerproduktion og Sct. Thomas gode havn havde været en af grundpillerne for dansk handel og industri og samtidigt bragt staten betydelige indtægter, kom de i løbet af 19. århundrede til at spille en stedse mindre rolle for moderlandet. Dette førte til, at der allerede i begyndelsen af 1850'erne blev stillet forslag på rigsdagen om afståelse af øerne, hvilket dog afvistes af regeringen.

Ved fredsforhandlingerne i Wien i 1864 kom tanken igen frem, idet den danske regering overvejede muligheden af at afstå øerne til en af de tyske stormagter mod at få indrømmelser i Nordslesvig. Da imidlertid hverken Prøjsen eller Østrig var interesseret i at komme i besiddelse af disse kolonier, kom spørgsmålet ikke til behandling.

Dernæst rejstes sagen fra amerikansk side i 1865. Begivenheder under borgerkrigen havde overbevist den amerikanske regering om det formålstjenlige i at besidde et støttepunkt i det karaibiske hav, hvortil Sct. Thomas med sin centrale beliggenhed og sin fortrinlige havn var velegnet. Forhandlingerne førte i 1867 til en konvention om overdragelse af øerne Sct. Thomas og Sct. Jan til U. S. A. for 7½ mill. dollars². Den danske rigsdag godkendte forslaget, og en folkeafstemning på øerne gav overvældende majoritet for tilslutning til U. S. A. Igen strandede imidlertid planen, denne gang fordi det amerikanske senat nægtede at tiltræde konventionen.

I 1892 fremdrog så Estrup sagen og indledte på grundlag af aftalerne fra 1867 nye forhandlinger, der med visse afbrydelser fortsat-

tes under de forskellige ministerier, indtil konventionen af 24. januar 1902 kom i stand³.

Før denne blev underskrevet, var der såvel fra ministeriet Sehested som Deuntzer sket henvendelse både til folketingets og landstingets finansudvalg om sagen, og i begge udvalg var der stort flertal for, at afståelsen fandt sted. Umiddelbart før undertegnelsen i januar nægtede dog 8 af landstingsudvalgets 15 medlemmer at tiltræde Deuntzers endelige udkast, idet der var utilfredshed med, at der ikke var fastsat noget om folkeafstemning på øerne. Da konventionen i uændret form blev forelagt rigsdagen til godkendelse, mødte den modstand i landstinget, hvor et flertal forlangte indsat en bestemmelse om, at der på øerne skulle være afstemning blandt vælgerne til øernes koloniråd om, hvorvidt de ville foretrække, at øerne blev afstået til U. S. A. på de i konventionen opgivne betingelser.

Ved fornyet forhandling i folketinget vedtog dette derefter, at afståelsen skulle være betinget af en almindelig folkeafstemning på øerne. For at tilvejebringe forlig nedsatte tingene da et fællesudvalg, hvis flertal dog blot tilsluttede sig folketingets forslag om almindelig afstemning, mens et mindretal stadigt stillede sig på landstingets standpunkt. Uoverensstemmelsen var temmelig afgørende, idet valget til kolonialrådene krævede en indkomst på mindst \$ 500, hvilket kun godt 450 af øernes mere end 30.000 indbyggere havde⁴. Da fællesudvalgets flertalsindstilling første gang forkastedes i landstinget 16. maj og anden gang 22. oktober 1902 med een stemmes flertal, var konventionen bortfaldet⁵.

Tilsyneladende opnåedes altså ikke enighed om afståelsen af Danmarks vestindiske kolonier på grund af uoverensstemmelser ved fremgangsmåden. I virkeligheden var det dog ikke spørgsmålet om afstemning, der var afgørende. Når landstinget under foregivende af hensyn til øernes befolkning så stærkt fremførte kravet om afstemning, så skyldtes dette kun, at man regnede med muligheden af at opnå flertal for forbliven ved Danmark blandt det stærkt begrænsede antal kolonialrådsvælgere. Landstingsflertallet var direkte salgsmodstandere, og i løbet af året 1901 var der blevet startet en kraftig agitation mod salget.

I pressen var det først og fremmest Franz v. Jessen i »Nationaltidende« og i landstinget godsejer Jacob Scavenius, der ledede agitationen. De fremhævede begge det nationalt uværdige i frivilligt at af-

hænde landområder, der oven i købet havde mulighed for at få betydning for dansk erhvervsliv. I forbindelse med det nationale blev dette sidste især fremhævet af kredsen omkring Ø. K., d. v. s. H. N. Andersen, Isak Glückstadt, prinsesse Marie og sidst, men ikke mindst grosserer og landstingsmand Holger Petersen. Man understregede, at Sct. Thomas for dansk handel kunne blive et springbrædt på vejen til det sydamerikanske fastland, ligesom dens betydning ville vokse enormt ved en fuldførelse af Panamakanalen. Man mente, at plantagedriften på Sct. Croix kunne ophjælpes ved tilstrækkelige kapitaltilførsler forbundet med nye driftsmetoder.

Salgsmodstanderne udfoldede store anstrengelser. Mens Jacob Scavenius ledede oppositionen i landstinget, og Franz von Jessen i slutningen af 1901 sendtes på propagandarejse til Vestindien, planlagde Holger Petersen og H. N. Andersen, hvilke økonomiske skridt der skulle tages. Der blev kun taget ringe hensyn til, at to så gode kendere af Vestindien som grosserer Moses Melchior og fabriksejer G. A. Hagemann af økonomiske og finansielle grunde kraftigt tilrådede at sælge øerne. Mens Moses Melchior som leder af handelshuset Moses og Søn G. Melchior var nøje kendt med handelsmulighederne gennem husets datterselskab i Vestindien Melchior og Co., havde Hagemann ejet både sukkerfabrikker og plantager på Sct. Croix⁶.

Allerede 7. februar 1902 meddelte Holger Petersen og H. N. Andersen, at de, såfremt øerne forblev ved Danmark, forpligtede sig til at oprette en dampskibslinie mellem København og Vestindien, hvor Sct. Thomas, »Vestens Singapore«, skulle være hovedstationen. Meddelelsen fremkom, fordi Deuntzer havde ytret tvivl om det private initiativs evner og hensigter. Som sikkerhed for, at virksomheden ville komme igang, overrakte de finansministeren et garantibevis på $\frac{1}{2}$ mill. kr.⁷

Samtidigt arbejdede Holger Petersen med oprettelsen af et plantageselskab til ophjælpning af landbruget i Vestindien, og umiddelbart efter at landstinget i maj for første gang havde forkastet salgskonventionen, spurgte man finansministeren, under hvem de vestindiske øer sorterede, hvorvidt plantageselskabet allerede nu kunne begynde sin virksomhed, da den fornødne kapital var samlet⁸.

Løftet om iværksættelse af disse foretagender havde stor betydning for salgsmodstandernes propaganda forud for konventionens endelige forkastelse af landstinget den 22. oktober. Det ses tydeligt af, at dette

Holger Petersen (1843—1917).

Maleri af V. Irninger. Frederiksborg.

initiativ til stadighed fremførtes i rigsdagsdebatten. Det fremgår også klart af den iver, hvormed pressen omtalte sagen⁹.

Mens salgstilhængerne hævdede, at øernes befolkning ville blive bedre økonomisk stillet under U. S. A., og i øvrigt henholdt sig til, at der på øerne var flertal for salget, så fremhævede salgsmodstanderne herimod det nationalt uværdige ved frivillig afståelse af landområder, og de fremførte, at negrene næppe ville blive bedre stillet under en stat, der selv havde alvorlige raceproblemer. Det private initiativs mere forret-

ningsmæssige grundsynspunkt blev dog sikkert mest træffende karakteriseret af Holger Petersen, da han i landstinget udtalte: »Slagordet i denne sag har været, at vi skulle sælge for øernes skyld. Hvor opofrende er det ikke, hvor uegennyttigt er det ikke, særlig når man sammenligner med, hvorledes England og Tyskland betragter denne sag. I Tyskland er der for øjeblikket kolonikongres, og der tager man næppe hensyn til, hvad det er, som kolonierne ønsker, man drøfter derimod spørgsmålet om, hvorledes kolonierne skulle administreres, således at de kunne blive en støtte for Tysklands oversøiske handel og et afløb for befolkningens udvidelsestrang«¹⁰.

Efter at det endelig var bestemt, at øerne skulle forblive danske, begyndte da omgående plantageselskabet »Dansk-Vestindien« sin virksomhed, mens derimod den projekterede dampskibslinie havde større vanskeligheder og først trådte frem i 1904 som »Det Dansk-Vestindiske Kompagni«.

Plantageselskabets dannelse.

Da finansministeren i maj fik meddelelse om, at et selskab til fremme af øernes landbrug var under dannelse, havde allerede i længere tid en komité været beskæftiget med denne opgave. Komiteens arbejde havde bestået i underhånden at tegne et så stort aktiebeløb, at selskabet med tilstrækkelig stor sikkerhed kunne træde frem for offentligheden. Efter at være nået til 1.100.000 kr. indkaldte man den 28. juni til konstituerende generalforsamling, hvor man blandt andet besluttede indtil videre at nøjes med den allerede tegnede aktiekapital¹¹. Efter salgsplanens skrinlæggelse fandt man det dog formålstjenligt at udvide aktiekapitalen ved en offentlig indbydelse til aktietegning. Denne mødte imidlertid kun ringe tilslutning, og i løbet af det næste par år blev der kun tegnet ca. 350.000 kr., hvoraf 216.000 indbetaltes. Selskabets samlede kapital blev således 1.316.000 kr.¹².

Af selskabets 860 aktionærer var hovedparten embedsmænd, akademikere og småhandlende, der hver for sig havde en aktiekapital på mellem 200 og 1000 kr. Selv om denne gruppe også repræsenterede den største del af aktiekapitalen, så hidrørte dog et temmelig stort beløb fra nogle få københavnske forretningsfolk. Blandt disse var naturligvis Holger Petersen, hvis samlede indskud beløb sig til 100.000 kr. Den

konservative folketingsmand, jernbaneentreprenøren N. Andersen havde samme beløb. Bankierfirmaet Smidt og le Maire var repræsenteret ved begge indehaverne, grosserer Emil le Maire med 100.000 og grosserer, etatsråd Claus L. Smidt med 50.000 kr. Da de dansk-vestindiske øers hovedprodukt var sukker, tegnede den svenske sukkerindustri førstemand, godsejer og direktør Jacob Lachmann, også aktier for et beløb af 100.000 kr. Udover disse havde grosserer Harald Hansen, etatsråd H. Hammerich og grev Moltke, Bregentved, hver 30.000 kr. og grosserer Peter N. Heering 15.000 kr. Resten af kapitalen var spredt over de mindre aktiebeløb¹³.

Selv om disse få store aktionærer ikke var i besiddelse af aktiemajoriteten, var det dog naturligt, at de på grund af den resterende kapital store spredning kom til at beherske selskabet. Dette fremgår også af bestyrelsens sammensætning. Ved generalforsamlingen den 31. oktober var Holger Petersen selvskreven til formand. Foruden N. Andersen, Jacob Lachmann, Claus L. Smidt og H. Hammerich knyttedes af hensyn til den danske sukkerhandel grosserer S. Sthyr og, på grund af handelsforbindelsen med Vestindien, Moses Melchior til bestyrelsen. Endvidere optoges Jacob Scavenius og professor E. A. Tscherning, der begge havde ydet en betydelig indsats i agitationen mod salget. Den tekniske sagkundskab repræsenteredes af ingeniør, kaptajn H. U. Ramsing og administrator F. Lassen Landorph. H. U. Ramsing, den senere generalmajor og lokalhistoriker, havde fået en del af sin militære uddannelse i Vestindien, medens F. Lassen Landorph havde virket som plantagebestyrer i Ostindien og Mexico. Et forretningsudvalg dannedes og kom til at bestå af Holger Petersen, Lassen Landorph og Ramsing. Selskabet udbetalte ikke tantième eller anden form for vederlag for arbejdet i bestyrelse og forretningsudvalg.

Til at administrere selskabets fremtidige ejendomme antog man planteren O. H. Schmiegelow, der selv ejede plantager på Sct. Croix. Han var oprindelig blevet knyttet til Ø.K., men begyndte allerede i sommeren 1902 at arbejde for plantageselskabet¹⁴.

Tilstanden i Vestindien.

Når der fra de højeste forretningskredsers side rejstes så stærk agitation mod salget af de dansk-vestindiske øer, og de samme kredse både

nu og senere viste sig villige til at investere betydelige kapitaler i selve kolonierne, så var det sikkert ikke på grund af et særligt indgående kendskab til øernes forhold og muligheder. Salgsmodstanden var snarere inspireret af samtidens almindelige syn på kolonispørgsmål. Det var jo netop fra slutningen af 19. århundrede, imperialismen for alvor havde begyndt at gøre sig gældende, og kampen om kolonier spillede en afgørende rolle i international politik. I overensstemmelse med den almindelige imperialistiske tankegang ønskede man støttepunkter for handelen og iøvrigt plads for kapitalens og befolkningens ekspansionstrang. Holger Petersen henviste jo også direkte til Englands og Tysklands eksempel. Man pegede på de resultater, Ø. K. kunne opvise, og fremhævede, hvor meget lettere en tilsvarende virksomhed ville blive i Vestindien og Sydamerika, når der var et lokalt dansk centrum for handelen og dansk land til plantagedrift, hvorved oven i købet »vore husmænd kunne tjene sig op til proprietærer og vore gårdmænd til herremænd«. At øerne gennem en årrække havde oparbejdet en betydelig gæld på mere end 10 mill. kr. til Danmark¹⁵, tillagde man ingen betydning. »Hovedsagen er, hvad vore kolonier indirekte bringer til moderlandet«¹⁶.

Denne opfattelse deltes dog ikke af ret mange, som kendte de virkelige forhold i Vestindien. Det gjaldt Moses Melchior, der som medlem af plantageselskabets bestyrelse til stadighed manede til forsigtighed og f. eks. på det bestemteste modsatte sig, at der i indbydelsen til almindelig aktietegning udtaltes, at »bestyrelsen har fuld fortrøstning til, at selskabet vil blive et lønnende foretagende«¹⁷. Den samme tilbageholdenhed tilrådte også både Lassen Landorph og kaptajn Ramsing.

Der kunne da også være grunde nok til at nære betænkeligheder for dem, der virkelig havde kendskab til vestindiske forhold. Når danske regeringer med mellemrum havde beskæftiget sig med salgstanken, så var årsagen vel nok øernes stadigt voksende gæld til statskassen, en gæld, der dog for største delen skyldtes den uheldige koloniallov af 27. december 1863, der dels pålagde kolonierne en urimelig høj afgift til administrationen i Danmark, dels indførte en meget kostbar administration på selve øerne¹⁸.

Selv om salgsmodstanderne således med en vis ret kunne se bort fra dette underskud, var der dog andre og mere vægtige grunde til at tillægge disse kolonier ringe betydning for moderlandet. Selve handelsforbindelsen med Danmark var kommet til at spille en stedse mindre

rolle. I tidsrummet 1884—94 havde den årlige eksport fra Sct. Croix en værdi af \$ 607.000, hvoraf kun for 62.000 eller godt 10 pct. gik til Danmark. Værdien af den årlige indførsel til Sct. Thomas beløb sig i samme tidsrum til godt \$ 1.300.000 i gennemsnit, hvoraf kun knap 3 pct. kom fra Danmark¹⁹. Hertil kom, at staten også havde lidt et betydeligt tab under et forsøg på at ophjælpe den for øerne alt afgørende sukkerproduktion. I 1878 havde statskassen ydet et stort bidrag til oprettelsen af »Sct. Croix Fællessukkerkogerier«. Formålet med dette anlæg, hvori også G. A. Hagemann og Moses Melchior deltog, var at befri planterne for selve saftudvindingen og samtidigt med en mere fremskreden teknik at fremstille mere saft af rørene. Selv om disse kogerier enkelte år gav mindre overskud, måtte de dog i 1887 helt overtages af staten, som derefter med underskud drev dem for egen regning²⁰.

Fællessukkerkogeriernes skæbne var for så vidt et godt eksempel på den almindelige tilbagegang, ikke blot på de danske øer, men i Vestindien i almindelighed. Denne tilbagegang illustreres måske bedst ved den nedgang, der havde fundet sted i plantagernes værdi. Mens den betydelige sukkerplantage Bethlehem, der til stadighed var i drift, i 1798 var opført til \$ 245.000 og endnu ved salg i 1870 ansattes til \$ 70.000, købtes den i 1903 af Jacob Lachmann for \$ 45.000²¹. Til denne tilbagegang var der flere årsager. Selve sukkerproduktionen var ved århundredets slutning kun lidt mindre end 100 år tidligere. Det skyldtes dog især den forbedrede teknik, der var indført med fællessukkerkogerierne og Hagemanns store anlæg på plantagen La Grange, idet produktionen fra århundredets midte indtil 1870'erne havde været i stadig tilbagegang. I stedet for en virkelig produktionsfremgang i forhold til begyndelsen af århundredet betød den forbedrede teknik kun tilbagegang i det dyrkede areal²².

Der var to væsentlige grunde til den økonomiske stagnation og tilbagegang på øerne. For de danske øer havde slavefrigørelsen i 1848 været afgørende, og for Vestindien i almindelighed gjorde de lave sukkerpriser sig gældende.

Hvad slavefrigørelsen kom til at betyde, fremgår af følgende tal. I 1846, to år før frigørelsen, var der på Sct. Croix 16.705 slaver af en befolkning på i alt 24.065. I 1901 var øens samlede befolkning 18.589, altså en tilbagegang på knap en fjerdedel. Årsagen må søges i, at negrene ved arbejderreglementet af 26. januar 1849 i realiteten blev ringere stillet,

end de havde været under slaveriet. Pligten til at have arbejde, til at bo på arbejdsstedet og til at arbejde under etårige kontrakter gjorde arbejderne fuldstændig afhængige af arbejdsgiveren. Lønnen var ringe, for 1. klasses arbejdere 15 cents, for 2. klasses 10 cents og for 3. klasses 5 cents om dagen. Den sidste gruppe skulle arbejdsgiveren i modsætning til de to første ikke give frit hus. Hertil kom så, at mens slaveeieren siden forbudet mod indførsel af slaver i 1792 havde sørget for deres tilstrækkelige ernæring og holdt dem under et vist lægetilsyn, for at »bestanden« ikke skulle reduceres, så var han efter emancipationen kun interesseret i at beskæftige de stærkeste og bedste arbejdere, der så i øvrigt måtte ernære sig på bedste måde for den ringe løn. Da der samtidig ikke var nogen egentlig social forsorg, og det almindelige lægetilsyn mistede sin effektivitet, blev følgen dels en betydelig udvandring, dels at den tilbageblevne arbejderstand var plaget af alvorlige sygdomme såsom spedalskhed, elefantiasis og følgerne af uhensigtsmæssig ernæring. Resultatet blev, at arbejdskraften ikke blot forringedes, men at der også opstod mangel på den, hvilket førte til stadige forsøg på at importere arbejdskraft fra de øvrige vestindiske øer samt kinesiske kulier. På denne måde tilførtes dog blot øerne arbejdere, som ikke kunne klare sig andetsteds, eller, hvad der var farligere for den indfødte befolkning, rene forbrydere, som søgte et nyt opholdssted²³.

Negrenes dårlige kår førte til en stadig social uro, der kulminerede med den farlige opstand i 1878, der medførte alvorlig fare for den hvide befolkning og ødelagde store værdier, før den blev nedkæmpet med hård hånd. Denne usikkerhed i forbindelse med de uheldige økonomiske konjunkturer førte til, at næsten samtlige danske plantere valgte at sælge deres plantager og forlade øerne. Herved kom så godt som hele jorden på fremmede hænder. Foruden enkelte kapitalstærke udenlandske firmaer, som f. eks. de amerikanske Warner Brothers og Bartram Brothers, der købte adskillige plantager og anlagde fabrikker, var det især irske landmænd, der købte plantagerne. De var som regel dygtige plantere, men de var først og fremmest interesseret i et hurtigt udbytte, hvorfor de udpinte jorden og efterhånden lod plantagerne forfalde. De var almindeligt anset for at have demoraliserende indflydelse. Det danske element på øerne indskrænkede sig således til kun at omfatte nogle embedsmænd med deres familier²⁴.

Det vanskelige arbejderspørgsmål må til dels ses i forbindelse med

de dårlige konjunkturer, der herskede på verdensmarkedet for øernes hovedprodukt, sukkeret²⁵. Den stærkt nedadgående tendens i prisen for vestindisk sukker, der havde vist sig siden midten af 19. århundrede, skyldtes dels stigende opdyrkning og produktion med deraf følgende konkurrence i det øvrige Vestindien, dels roesukkerets indtrængen på såvel det europæiske som det amerikanske marked. For vestindiske produkter var efterhånden U. S. A. blevet hovedmarkedet. Men selv om man her trods stigende roesukkerproduktion ikke var selvforsynende, havde fremmed vestindisk sukker dog en vanskelig stilling i konkurrencen med en stadig stigende eksport fra Portorico og Cuba, der begge med visse modifikationer lå inden for den stærkt protektionistiske amerikanske toldlovs grænse. Af denne grund vandt naturligvis tanken om overgang til U. S. A. stor tilslutning hos planterne på Sct. Croix.

Også i Europa stødte det vestindiske sukker på store vanskeligheder på grund af de forskellige landes toldlovgivning. Thi foruden en betydelig beskyttelsestold gav mange stater også ret store eksportpræmier, hvilket især forårsagede, at vestindisk sukker ikke kunne klare sig i konkurrencen om det store og frie engelske marked. Følgen var imidlertid, at forholdene på de engelsk-vestindiske øer blev lige så fortvivlede som på de danske. Dette førte til, at England indkaldte til en almindelig sukkerkonference, der resulterede i Bruxelleskonventionen af 5. marts 1902. Denne forpligtede de roesukkerproducerende lande til at afskaffe eksportpræmierne, da England i modsat fald ville pålægge en told, der svarede til præmien. Til gengæld lovede England, at det ikke ville give kolonierne nogen fortrinsstilling. Var således selve tilstanden i Vestindien ikke særlig gunstig for det nystiftede plantageselskabs arbejde, syntes dog sukkerkonventionen at åbne nye muligheder for fremtiden²⁶.

Takket være Bruxelleskonventionen erklærede selskabet i sine formålsparagraffer, at det ville være betænkt på opkøb af sukkerplantager og søge sukkerdyrkingen rationaliseret. Det blev dog fremhævet, at man især ville have opmærksomheden henvendt på indførelse af nye kulturer på grundlag af de forsøg, der på dette område var gjort på den statsstøttede forsøgsstation på La Grange, og de erfaringer, der kunne indhentes fra de øvrige vestindiske øer. Man pegede i denne forbindelse især på planter som tobak, bananer og ananas, men henviste også til de resultater, som kaffe-, kakao- og agavedyrkingen kunne opvise på andre øer. Da mangelen på brændsel til sukkerfaktorierne gennem en årrække

havde medført rovhugst på skove og læbælter, hvilket i det tørre og blæsende klima medførte betydelige ulemper, ville selskabet også tage fat på skovkultur. Mangrove og kokospalme mentes at være velegnet hertil, men først og fremmest lagde man vægt på baytræet, hvis blade bruges til bayrumfabrikationen, mens træet efter en årrække er fortrinligt bygningstømmer, der ikke angribes af termitter.

Det almindelige forfald på øerne havde også berørt de såkaldte kvægplantager. Græsmarkerne var forfaldne, og selve det udlagte areal var blevet mindre, hvilket havde betydet forringelse og nedgang i kvægbestanden. Følgen var blevet, at øerne måtte importere både kød til forbrug og trækdyr til plantagerne. Da store og til dels frugtbare dele af jorden lå hen i øde buskland, mente selskabet, at der på dette område kunne nås betydelige resultater, især når danske landmænd, der havde erfaringer fra hededyrkning, blev sendt til øerne²⁷.

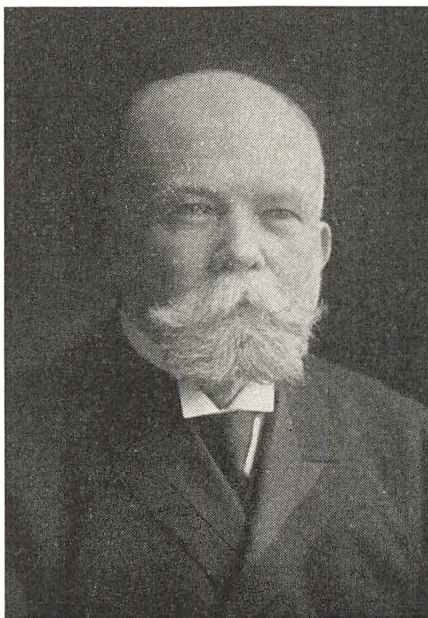
Befolknings- og arbejderspørgsmålet skulle løses ved, at jorden i videst mulig omfang skulle søges overført på danske hænder, og ved oprettelse af mindre husmandsbrug for negre. At danske landmænd kom til øerne, enten som forvaltere og forpagtere på selskabets ejendomme eller som plantageejere, skønnedes at ville højne landbruget og fæstne forbindelsen med moderlandet. Forsøg med negerhusmænd, squatters, var gjort før, men uden held. Selskabet mente, at disse forsøg burde genoptages i forbindelse med en slags landbrugsskole for negre. Hertil ønskede man statens bistand. Hensigten var da at udlægge mindre jordlodder til disse squatters på selve plantagerne. Brugene måtte dog ikke være så store, at en familie kunne ernære sig på dem uden andet arbejde. På denne måde håbede man at kunne binde arbejdskraften til plantagerne²⁸.

Etableringen i Vestindien.

Allerede før afgørelsen i salgsspørgsmålet var truffet, havde plantageselskabet med administrator Schmiegelow som mellemmand indledet forhandlinger om eventuelle plantagekøb på øerne. Dette havde imidlertid vist sig vanskeligt, da plantageejerne netop ønskede at afvente resultatet af salgsforhandlingerne. Da planterne ventede sig betydelig fremgang for øerne ved overgang til U. S. A., var de for størstedelen salgstilhængere, og amerikanske koncerner erklærede endog, at de, så-

fremt øerne forblev ved Danmark, simpelthen ville flytte deres fabriksanlæg til Portorico og »lade danskerne om at skaffe arbejde til negrene«²⁹.

Næppe var øernes fremtidige tilhørsforhold afgjort, før der med mere alvor sattes ind på plantagekøb. Overrettsprokurator F. Brun blev sendt

F. Lassen Landorph
(1860—1922).

til Vestindien for sammen med Schmiegelow at købe plantager. Der blev ført forhandlinger med G. A. Hagemann og Bartram Brothers, som ikke ønskede at sælge, og et tilbud fra en irsk planter, Thomas Kirk, der ejede adskillige vanrøgtede kvægplantager, blev afvist, da Melchior fandt det uacceptabelt. Ligeledes forhindrede Melchior, at selskabet købte Sct. Croix Avis for 9000 kr. Da bladet havde været salgsvenligt, men alligevel fik alt officielt stof, havde Schmiegelow ønsket at købe det, for at plantageselskabet på denne måde kunne bringe en eventuel modstander til tavshed og samtidig uden nogen økonomisk risiko få sin egen avis³⁰.

I begyndelsen af 1903 rejste da Holger Petersen, Ramsing og Lassen Landorph til øerne for endelig at skaffe et grundlag for, at selskabet

kunne begynde sin virksomhed. På vejen ud rejste de sammen med den kommission, der af rigsdagen var nedsat med det formål at undersøge mulighederne for reformer og en bedre lovgivning i de vestindiske kolonier. Dette rejsefællesskab havde den fordel, at plantageselskabets repræsentanter både undervejs og under opholdet på selve øerne fik mulighed for til stadighed at føre forhandlinger med kommissionen og lejlighed til at fremføre selskabets specielle ønsker med hensyn til fremtiden³¹.

Hvor stor betydning, denne kontakt har haft, lader sig ikke afgøre, men for plantageselskabet blev resultatet af rejsen, at der blev købt så mange plantager, at man straks kunne gå i gang med en virkelig stor-drift.

Selv om plantageindkøbene fordeltes på alle tre øer, blev Sct. Croix dog naturligvis fra begyndelsen midtpunktet for selskabets virksomhed. Her købte man nu i 1903 de udstrakte ejendomme, der ejedes af den tidligere nævnte Thomas Kirk. Det drejede sig om en række forsømte og forfaldne kvæg- og sukkerplantager, og ejeren blev anset for at være en karakteristisk repræsentant for den irske plantertype, der i århundredets sidste halvdel var indvandret til øerne. Han var oprindelig irsk kusk, men var kommet til Sct. Croix i 1867, da han købte sin første plantage. Når han kom i besiddelse af en plantage, var det hans fremgangsmåde hurtigt og effektivt at frembringe et stort udbytte, idet han ikke ville ofre penge på hverken gødning, læbælters og skoves vedligeholdelse eller ukrudts- og skadedyrsbekæmpelse. Når jorden så var ødelagt og udpint, kunne han for den således erhvervede fortjeneste købe en ny plantage, sælge den gamle eller overlade den til nogle halvvilde kreaturer. Blandt mere alvorligt arbejdende naboer var han da også almindeligt frygtet for sine »principper«, som han selv kaldte sine landbrugsmetoder. Selve personen var næsten et symbol på det forfald, han repræsenterede. Da plantageselskabets repræsentanter op-søgte ham, blev han siddende i den fjerneste ende af stuen og ind-skrænkede sig til at pege på de gulvbrædder, der kunne betrædes, uden at man risikerede at falde igennem. Stuens eneste møbler var et bord med spiritus, en stol og en seng. Når han nu ønskede at sælge alt, var det, fordi han var ved at blive gammel; for plantageselskabet havde hans ejendomme den fordel, at de lå nogenlunde samlede³².

Af Kirk købtes i 1903 13 selvstændige plantager med et samlet areal på over 3700 acres (1 acre = 0,73 td. ld.). Derefter købtes ikke flere

plantager på Sct. Croix før i årene 1909—10, således at selskabet ved udgangen af 1910 var i besiddelse af et areal på i alt 4937 acres eller 3604 td. ld. på Sct. Croix. Heraf var størsteparten, især de af Kirk købte områder, meget forsømte og tildels »gået i busk«, så at der forestod betydelige investeringer og et stort arbejde, før der kunne ventes noget udbytte. Den samlede købesum for disse plantager var 217.000 kr.

På Sct. Jan købte selskabet 1903 af den svenske kreolfamilie Lindquist de to sammenhængende plantager »America Hill« og »Caneel Bay«. Deres samlede areal var 237 acres. Plantageselskabet kom karakteristisk nok i besiddelse af plantagerne mod at lade Lindquist blive som forvalter og overtage hans samlede gældsforpligtelser på i alt \$ 3032. På Sct. Jan købtes ikke senere plantager.

På Sct. Thomas købtes i 1903 ligeledes to sammenhængende plantager, »Frenchmans Bay« og »Bolongo«. Prisen for disse var \$ 6000, og sælgeren var en argentinsk købmand. I 1912 udvidedes denne besiddelse med de to små områder »Dvergsteen« og »Emmanueli«, der købtes af en italiener. Det samlede areal på Sct. Thomas var herefter 810 acres³³.

Når plantageselskabet i 1903 måtte betale Kirk mere for hans ejendomme, end han selv tidligere havde forlangt, så var årsagen, at prisen på jord var begyndt at stige, vel fordi man ventede på resultatet af kommissionens arbejde, men også på grund af den interesse, det private initiativ nu pludseligt var begyndt at vise øerne. Det var således ikke kun plantageselskabet, der foretog jordopkøb i stor stil. For at skaffe tilstrækkelig rør til sin store og moderne fabrik havde Hagemann allerede før salgsplanen var forkastet, begyndt at samle flere og flere plantager omkring La Grange nord for Frederikssted, og han standsede først, da en amerikansk koncern ved store opkøb i netop samme område satte jordprisen betydeligt i vejret³⁴.

Det var i overensstemmelse med plantageselskabets ønske om at indføre nye kulturer, at det for en forholdsvis billig penge havde købt en række plantager, der i forvejen for en stor del var ude af drift. Selskabet havde ikke til hensigt at tage sig specielt af sukkerdyrkingen, og af hensyn til en eventuel rekonstruktion af Sct. Croix Fællessukkerkogerier havde man ikke villet udtale det som et fremtidsmål at oprette en sukkerfabrik. Herimod protesterede Jacob Lachmann, der ganske naturligt først og fremmest var interesseret i sukkerdyrking³⁵. Da han så i 1903 sammen med sin slægtning Karl Lachmann kom til Vestindien, købte

han på Sct. Croix ikke mindre end 8—10.000 acres sukkerland og opførte en moderne sukkerfabrik på plantagen Bethlehem³⁶.

Lachmann medvirkede iøvrigt selv til rekonstruktionen af fælles-sukkerkogerierne. Deres forhold ordnedes således, at et nyt aktieselskab, Sct. Croix sukkerfabrik, blev oprettet med en kapital på 3 mill. kr., hvoraf staten havde halvdelen, mens resten overlodes de gamle aktionærer, d. v. s. først og fremmest mænd som Hagemann og Melchior³⁷.

For at op hjælpe frugtdyrkningen og sikre afsætning for den fremtidige produktion var allerede 1902 Dansk Vestindisk Frugtkompagni blevet stiftet. Kompagniet havde en kapital på 30.000 kr., hvoraf plantageselskabet og Holger Petersen ejede størsteparten. Desuden havde frugtkompagniet hos plantageselskabet en gæld på 19.000 kr.³⁸.

Derimod havde det af Holger Petersen, Glückstadt og H. N. Andersen i 1902 oprettede Vestindiske Kompagni ret store vanskeligheder med at komme i gang. Man havde offentligt givet løfte på 5 mill. kr. for dermed at indsætte 4 dampere i regelmæssig rutefart. Dette viste sig umuligt, og i 1904 begyndte kompagniet sin virksomhed med 2.700.000 kr. Den fornødne restkapital skaffedes til veje ved et lån på 1½ mill. kr. 1905 blev frugtkompagniet underlagt Det vestindiske kompagni samtidig med, at dette selv blev optaget i Ø. K. under navn »Den vestindiske linie«. Overdragelsen til Ø. K. fandt bl. a. sted på grund af den konkurrence, der påførtes det nystartede kompagni af »Hamburg-Amerikanische Packetfahrt«. Dette selskab havde allerede i en årrække drevet handel på Vestindien og Sydamerika efter nøjagtigt samme retningslinier som dem, hvorefter Det vestindiske kompagni nu begyndte sin virksomhed. Mellem Ø. K. og Hamburg-Amerikaliniien blev imidlertid truffet en aftale, der afløste konkurrencen med et samarbejde³⁹.

Forsøg med bomuld.

Det var alt i alt betydelige og for øerne ganske uvante kapitaler, der på denne måde nu pludseligt gik fra moderlandet til de vestindiske kolonier. For den overvejende del af den indfødte befolkning måtte især den interesse, der udvist for landbruget, tillægges stor betydning. Når interessen på dette område først og fremmest samlede sig om plantageselskabet, var det ikke så meget på grund af kapitalens størrelse. Såvel Hagemann som Lachmann investerede større summer, end dette selskab

overhovedet havde til sin rådighed. Opmærksomheden skyldtes snarere, at det søgte at bryde nye veje for øernes landbrug. Mens andre især koncentrerede arbejdet om sukkerproduktionen, og dertil erhvervede plantager på Sct. Croix' frugtbarste del, så købte plantageselskabet i første omgang sine plantager på øens mere ufrugtbare områder, den bjergfyldte og tørre østende og den ligeledes bjergrige og ret ufrugtbare nordside⁴⁰.

Selskabet kunne i det første år ikke vente sig synderlig indtægt af driften. Det eneste, der kunne være tale om, var, foruden af den ubetydelige sukkerdyrkning på Blessing, nedskydning og slagtning af en del af de halvville kreaturer, der løb omkring på de øvrige plantager, på Rust up Twist alene ikke mindre end 250. Disse var imidlertid af meget ringe kvalitet, og f. eks. indbragte 150 kreaturer, der blev slagtet på Longford, kun \$ 675⁴¹.

De vigtigste opgaver måtte i de første år blive istandsættelse af bygninger eller opførelse af nye rundt omkring på plantagerne, rydning af busklandet til ordentlige græsmarker eller anden drift og tilvejebringelse af en god kvægbestand, så man kunne få bedre trækdyr. Ved udgangen af 1905 var 665 acres buskland blevet ryddet og gjort klar til opdyrkning. Til forbedringerne var anvendt knap \$ 40.000. Denne udvikling blev fortsat, så at der ved udgangen af 1908 på Sct. Croix var investeret i alt \$ 163.000, hvoraf købesummen kun udgjorde \$ 27.000⁴².

Blandt de forsøg, selskabet fra begyndelsen kom til at foretage på den ryddede jord, indtog bomulden så afgjort førstepladsen. Bomuldsdyrkning var ikke særlig udbredt på de vestindiske øer, og i de rapporter, to af selskabet udsendte landbrugskonsulenter udarbejdede fra en rejse til nogle andre antiller, berettes intet om bomuld⁴³. Ideen til indførsel af denne kultur til Sct. Croix stammede da heller ikke fra selskabets folk. En af øens indfødte plantere A. E. Stakemann, et fremtrædende medlem af kolonialrådet, havde efter nogle forsøg haft held til at skabe ret gode afgrøder på et par af sine plantager⁴⁴. Plantageselskabet optog så at sige fra starten denne dyrkning på bred basis. I slutningen af 1903 forsøgte man med et par acres, men allerede 1904 var 100 acres tilsæt. I de følgende år forøgedes bomuldsarealet hurtigt, således at det ved udgangen af 1905 var 500 acres, 1906: 713 acres, 1907: 889 acres, 1908: 1.004 acres og ved begyndelsen af 1909 1.100 acres. Herefter begyndte så arealet igen at gå tilbage. I 1910 var

det 818 acres, 1911: 848 acres, 1912: 672 acres, 1916 intet og 1917: 12 acres⁴⁵.

Bomuldsdyrkning blev således hurtigt gennemført i stor stil. Man trådte straks i forbindelse med »British Cotton Growing Association« for at sikre afsætningen og lagde allerede 1904 planerne til opførelse af en bomuldsfabrik, d. v. s. et anlæg, hvor bomulden renses og sammenpresses i baller⁴⁶. Arbejdet på fabrikken sattes igang i 1905, og 1906 stod den færdig på plantagen Longford. Opførelsen havde kostet godt 86.000 kr.⁴⁷. Anlægget var beregnet til at behandle såvel selskabets egen som andre plantagers eventuelle høst. Men selv om eksemplet med bomuldsdyrkning hurtigt blev almindeligt efterlignet, kom dog Longfordfabrikken til næsten udelukkende at arbejde på grundlag af selskabets egen høst, bl. a. fordi det kom til at stå på spændt fod med de øvrige bomuldsdyrkere. En vis betydning havde det også, at Hagemann til Schmiegelows store fortrydelse allerede i 1906 begyndte at opføre sin egen fabrik på La Grange⁴⁸.

Årsagerne til det hurtige opsving var naturligvis, at dyrkningen var lønnende. Desværre findes ingen brugbare oplysninger om de enkelte års balance for bomuldens vedkommende. Kun oplyses det, at dyrkningen gav overskud til og med høsten 1909, hvorefter der hvert år er et stort underskud. Årene 1910—14 betegnes som helt mislykkede⁴⁹.

Det nedslående resultat af denne kultur, til hvilken man havde næret de største forventninger, må vel i første omgang tilskrives de uheldige vejrforhold. I tidsrummet 1910—14 havde Sct. Croix den mindste regnmængde siden 1850'erne, hvilket helt ødelagde bomulden⁵⁰.

Tørken bar dog langt fra hele ansvaret. Allerede 1906 foreslog Schmiegelow, at dyrkningen skulle ophøre på nordsiden på grund af arbejdermangel og larveangreb⁵¹. Det vigtigste område for bomuld blev herefter østenden, men selv om der ofredes store mængder gift, parisergrønt eller kupriarsenit, satte larveangrebene også snart ind her og førte til, at f. eks. Great Pond 1910 blev taget helt ud af bomuldsdrift. Vanskeligheden ved skadedyrsbekæmpelsen lå i, at der stadig fandtes adskillige plantere af typen Thomas Kirk. Bomulden kan plukkes 3 til 4 gange, men man indskrænker sig dog som regel til 2 gange, idet netop ældre marker er tilbøjelige til at blive angrebet af skadedyr.

Interiør fra fabrikken på Longford.

Foto: Frederik C. E. Borgesen.

Mange plantere på Sct. Croix fandt det uformålstjenligt at rydde marken efter anden plukning, og det var umuligt at formå myndighederne til at give effektive love. Selskabet overvejede ofte at opkøbe forskellige naboplantager for på den måde at komme ud over vanskeligheden, hvilket man dog indså ville være håbløst i det lange løb⁵².

Da der i 1915 kom tilstrækkelig regn, afslørede det imidlertid, at det ikke blot var regnmangel og skadedyr, der ødelagde bomulden. Jorden var trods adskillige gødningsforsøg udpint og allerede »bomulds-træt«. Efter at have overvejet vekseldrift med sukker, besluttede bestyrelsen derpå at indstille bomuldsdyrkningen⁵³.

Sukkerdyrkning.

Selv om bomulden i de første år ikke gav direkte driftsunderskud, krævede den dog store kapitalinvesteringer både til rydningsarbejdet, fabrikken og landbrugsredskaber. Da samtidig Bruxelleskonventionen havde medført en vis lettelse for vestindisk sukker på verdensmarke-

det⁵⁴, bevirkede dette, at selskabet hurtigt blev interesseret i at erhverve nogle sukkerplantager til støtte for den nye bomuldsdyrkning og andre forsøg. De bedre forhold forårsagede imidlertid, at sukkerplanterne var utilbøjelige til at sælge. Forsøg på at købe nogle af staten ejede plantager førte heller ikke til noget resultat, bl. a. fordi staten forbeholdt sig plantagerne til eventuel udstykning⁵⁵.

Efter at toldloven af 5. maj 1908 havde givet Sct. Croix-sukker ligestilling med hjemlandets roesukker på det danske marked, lykkedes det til ret høje priser at erhverve plantagerne Hope, Mount Pleasant og Plessens, hvilket straks gjorde sukkerdyrkingen til et betydeligt led i selskabets drift. Som for bomulden er det også for sukkeret vanskeligt at beregne selskabets fortjeneste, men også her var selskabet uheldig. For det første viste det sig, at toldnedsættelsen i Danmark faktisk ikke fik nogen betydning⁵⁶, og for det andet rantes naturligvis også sukkeret af tørken i årene 1910—14 og blev undertiden helt ødelagt⁵⁷. Alligevel klarede sukkeret sig langt bedre end bomulden, og var efter prisstigningen ved verdenskrigens begyndelse i forbindelse med påfølgende gode høstår i høj grad medvirkende til at reducere selskabets samlede driftsunderskud på et tidspunkt, da bomuldsdyrkingen med store tab blev afviklet⁵⁸.

At plantageselskabet i øvrigt alvorligt overvejede efterhånden at lægge hovedvægten på sukkerdyrkning, fremgår af den omstændighed, at man søgte at skaffe sig indflydelse på Bethlehemfabrikken. Da Jacob Lachmann døde 1909, overtoges anlægget af et aktieselskab, der drev det under navn af »Vestindisk Sukkerfabrik«. Virksomheden havde i den forløbne tid været meget rentabel, og da Holger Petersen deltog med et stort beløb, blev han hårdt angrebet af Melchior, fordi plantageselskabet ikke i forvejen var blevet orienteret om dannelsen af det nye selskab. Holger Petersen gik herefter ind på at stille aktier til 100.000 kr. til rådighed, og dersom man ikke var tilfreds hermed, var han villig til at trække sig ud af plantageselskabet.

Da Vestindisk Sukkerfabrik så i 1912 købte Bartram Brothers plantager, overtog selskabet de 100.000 kr., og administrator Schmiegelow blev sukkerfabrikkens konsulent. Dette forsøg blev dog hurtigt opgivet. Da fabrikken i de ualmindelig dårlige høstår 1913—14 gav betydelige underskud, var man kun altfor glad for igen at overlade aktierne til Holger Petersen, der modtog dem til pari⁵⁹.

Andre kulturer og forsøg.

Endnu en skuffelse led selskabet med forsøget på at indføre stordrift med sisalagaven. 1906—07 påbegyndtes betydelige plantninger, især på Sct. Croix og Sct. Thomas. Skønt planten skal vokse flere år, før den kan plukkes, begyndte man af hensyn til nogle mindre arealer på Sct. Croix allerede 1907 i tilknytning til bomuldsfabrikken på Longford at opføre et anlæg til udskæring af bladenes fibre. Fiberfabrikken stod færdig 1908 og begyndte straks at arbejde. Anlægget havde da kostet knap 70.000 kr., hvoraf dog andre plantere og selskaber stod for halvdelen⁶⁰.

Nogen virkelig stordrift kom dog aldrig i stand, og fabrikken gav stadig underskud. Jacob Holm & Sønner, der aftog produktionen, klagede til stadighed over kvaliteten, og da de een gang foretagne plantninger var udnyttede, blev kulturen opgivet i 1917. Skønt agaven er en nøjsom plante, der hverken kræver særlig god jord eller megen regn, viste det sig dog, at jordbunden på de danske øer var for kalkfattig⁶¹.

Forsøg med tobak blev gjort lige fra begyndelsen, og selskabet indkøbte et par tørringslader. Det viste sig imidlertid, at udbyttet blev ringe og kvaliteten dårlig, så at det allerede 1905 blev besluttet at indstille dyrkningen⁶².

De samme skuffelser led plantageselskabet med den frugtdyrkning, der indledtes i forbindelse med det af selskabet støttede Dansk-Vestindisk Frugtkompagni. Der var i første række tale om annanas og bananer, der plantedes på Sct. Jan, samt appelsiner på nordsiden af Sct. Croix. Høsten blev som regel udmærket, især på det frugtbare Sct. Jan, men afsætningsforholdene var vanskelige. Selv om selskabet havde anbragt 15.000 kr. i en banantørringsanstalt, viste det sig umuligt at få denne frugt til at holde sig frisk, indtil udskibning kunne finde sted. Dertil kom, at frugthøsten skulle eksporteres til U. S. A., der i forvejen for en stor del kunne forsynes fra egne kolonier. At det mislykkedes at trænge ind på det amerikanske marked, må dog også i høj grad tilskrives den uduelige ledelse i frugtkompagniet, der kom til at koste Holger Petersen betydelige beløb, før det endelig blev nedlagt i 1908. Med dette kompagnis ophævelse standsede plantageselskabets frugtdyrkning, og de plantninger, der var anlagt med drift for øje, blev værdiløse⁶³.

På de engelske øer havde selskabets konsulenter set gode resultater af kakao- og kokosdyrkning, som følgelig søgtes indført også på de danske øer. Kokospalmerne nåede dog kun at give ringe udbytte før plantageselskabet ophørte, og det blev hurtigt klart, at kakaoen, der til en begyndelse stillede sig ret heldig, ikke kunne få nogen større betydning⁶⁴.

Langt bedre blev resultatet af forsøgene med lemondyrkning og udvinding af bayolie⁶⁵. Lemonen eller limes, som den også kaldes, er en art citron, hvoraf saften udkoges til brug i parfumeindustrien. Den indførtes på nordsiden af Sct. Croix, men viste sig især velegnet for Sct. Jan, og her anlagdes en del plantninger, der gav godt udbytte. Foruden plantageselskabet var i øvrigt kammerherre Grevenkop-Castenskiold, der ejede en del plantager på Sct. Jan, den eneste, der gav sig af med lemondyrkning. Han opførte et mindre kogereri, hvorfra saften i bearbejdet form kunne sendes på markedet⁶⁶.

Baytræet voksede vildt på Sct. Jan, men blev af selskabet bragt under kultur. Af træets stilke, blade og frugter udpresses bayolie, der tilsat rom under betegnelsen bay-rom anvendes til toiletartikler. Produktionen viste sig meget rentabel, og vandt hurtig udbredelse, men selv om der på Sct. Jan og Sct. Thomas efterhånden oprettedes flere mindre destilleringsanlæg, hvor også rommen tilsattes, var det dog mere fordelagtigt for plantageselskabet at sende råolien til fabrik i Europa og lade den forarbejde der⁶⁷.

Kvægavl.

Lemondyrkningen og bayolieproduktionen blev senere regnet for kulturer, der kunne blive af betydning for øernes fremtidige landbrug⁶⁸. Det samme kunne ikke siges om plantageselskabets øvrige forsøg. Selv om disse kun bragte selskabet tab, var det for øerne som helhed dog en fordel, at nogle forfaldne sukkerplantager blev rettet op, og at mere end 3.000 acres øde land på Sct. Croix' østende og nordside blev opdyrket samtidig med, at det blev bevist, at kun kvægavl var mulig i disse ret ufrugtbare områder. Det var udtalt som et af selskabets formål, at det ville tage sig af kvægavlen, bl. a. fordi øerne ikke var selvforsynende med kød, men det viste sig hurtigt, at den vigtigste opgave måtte blive fremskaffelsen af det fornødne antal

duelige trækdyr. Den hurtige rydning og opdyrkning såvel til bomuld som græsmarker krævede betydelig trækraft, og hvad der fandtes heraf var af ringe kvalitet. For at afhjælpe denne mangel indførtes straks gode hingste fra Danmark for at forbedre bestanden af avlshopper både på selskabets egne plantager og på øerne i almindelighed. I øvrigt anvendtes hesten kun i ringe udstrækning til markarbejde i Vestindien, og på kvægplantagerne holdtes den kun af hensyn til muletillægget, hvortil også indførtes dyre æselhingste fra Nordamerika. Ved siden af mulen var studen det vigtigste trækdyr, og også her tog selskabet straks fat på at forbedre kvaliteten, bl. a. ved at indføre en ny type, idet man krydsede de lokale racer med importerede zebutyre, (pukkeloksen). De resultater, plantageselskabet nåede på kvægavlens område, høstede almindelig anerkendelse⁶⁹.

Til stor skade for kvægbestanden på øerne var det, at dyrene i de årlige tørkeperioder ofte hæmmedes af mangel på såvel vand som foder. Mangelen på drikkevand hørte i det hele taget til øernes vanskeligste problemer, idet brøndvandet oftest var urent, hvortil kom, at det kun få steder var muligt at få tilstrækkeligt vandførende brønde. Dette medførte, at man i regnperioder opsamlede vandet i cisterner, hvor det i de fleste tilfælde blev forurennet og dermed sundhedsfarligt. Dette forhold var årsag til alvorlige sygdomme hos befolkningen, og f. eks. anså G. A. Hagemann løsningen af dette spørgsmål for at være af afgørende betydning for opnåelse af fremskridt på øerne⁷⁰. Ved omfattende brøndboringer lykkedes det plantageselskabet at skaffe rigeligt vand til kvæget hele året, men da det var let saltholdigt, kunne det uheldigvis ikke anvendes som drikkevand til mennesker⁷¹. Foderproblemet var vanskeligere. Man søgte uden held fra U. S. A. at indføre tornløs kaktus, der kunne modstå tørken, og man prøvede forgæves at opfodre bomuldsfrø. Forsøg med hø ville heller ikke lykkes på grund af varmen, hvorimod ensilering af bl. a. lucerne gav et heldigere resultat uden dog på nogen måde at kunne afhjælpe mangelen i tørkeperioder⁷².

Det måtte tage en del tid, før dette arbejde kunne give praktiske resultater, og da den almindelige trækraft var ved at blive opslidt, måtte selskabet i 1907 importere 100 muler fra Argentina. En sådan import var temmelig kostbar, da hver mule kostede \$ 98, men selv om der blev lagt vægt på at hindre en gentagelse, opstod der alligevel man-

gel efter erhvervelsen af sukkerplantagerne i 1909—10. I 1912 indførtes igen 100 mulere, hvoraf dog en del kunne afsættes til andre plantere⁷³.

Da derefter bomuldsdyrkningen efterhånden ophørte, og bomuldsarealet lagdes ud i græsmarker til kvægavl, blev der i stedet for køb af trækdyr tale om salg til andre plantager. Da imidlertid denne udvikling var almindelig for alle bomuldsplantager, og det vanskelige arbejdsproblem medførte nogen mekanisering, faldt prisen på trækdyr betydeligt, på stude således fra \$ 70—80 til \$ 40—50⁷⁴. Da kvægavl var den eneste mulighed for de tidligere bomuldsplantager, medmindre man ville lade dem forfalde, blev følgen af de faldende priser på trækdyr, at man kom ind på tanken om oprettelse af et slagteri, bl. a. med skibsproviantering i Sct. Thomas for øje. Planen nåede dog ikke at blive udført⁷⁵. Denne omlægning af driften medførte, at heller ikke kvægplantagerne kom til at give noget overskud, før selskabet blev opløst.

Mejeribrug var ukendt i Vestindien, og mælkesalg var kun muligt for de plantager, der lå i umiddelbar nærhed af byerne. At salget i øvrigt aldrig kunne blive særlig stort, fremgår af, at en liter mælk kostede 6—7 cts., $\frac{1}{4}$ af en plantagearbejders dagløn⁷⁶. På Sct. Thomas havde plantageselskabet dog i Frenchmans Bay en udmærket kvægplantage ikke ret langt fra Charlotte Amalie, der på dette tidspunkt havde godt 11.200 indbyggere. Selskabet lagde her straks vægt på at indføre en bestand af godt malkekvæg, bl. a. ved krydsning af danske racer⁷⁷. Ved udgangen af 1910 havde plantagen ikke mindre end 100 malkekøer foruden opdræt og de nødvendige trækdyr⁷⁸. Allerede 1909 havde selskabet derfor besluttet at oprette et mejeri⁷⁹. Da salget til en begyndelse gik udmærket, blev mejeriet 1912 moderniseret med nye maskiner, kærne o. s. v., samtidig med, at der blev sluttet kontrakt om mælkeleverance til det nye mejeri fra naboplanterne⁸⁰.

Driften stødte dog hurtigt på mange vanskeligheder. Ved selve mælkesalget var negerkonerne alvorlige konkurrenter. Da de ikke frygtede mindre fængselsstraffe, blandede de vand i mælken, hvad plantageselskabet naturligvis ikke kunne tillade sig. Naboerne viste sig ude af stand til at overholde leveringskontrakterne, og i tørkeperioder faldt også selskabets egen mælkeproduktion betydeligt, så det ikke var muligt at indarbejde et stabilt smør- og ostesalg. Forskellige foderforsøg bl. a. med kraftfoder, som det i øvrigt viste sig vanskeligt at få

kørne til at æde, var frugtesløse⁸¹. Uden nogensinde at give selskabet noget overskud bragte den kombinerede mejeri- og plantagedrift på Sct. Thomas dog heller aldrig større tab, selv om besætningen hurtigt blev betydeligt reduceret⁸².

Selskabets øvrige virksomhed og forbindelser.

Til plantageselskabets ejendomme hørte endelig den efter danske forhold fornemme administrationsbygning, som det i 1909 købte i Christiansted for 8.700 kr. Når man ikke før 1909 fik egen administrationsbygning, skyldtes det, at selve bogholderiet hidtil var blevet varetaget af lederen af Melchior & Co. i Frederiksted, Sally Wulff, en ordning, der naturligvis var blevet tilvejebragt af Moses Melchior. Administrator Schmiegelows arbejde bestod i den rent landbrugsmæssige ledelse, selv om han formelt havde hele ansvaret⁸³.

I øvrigt blev Melchior & Co. også plantageselskabets bankforbindelse i Vestindien, fordi der ikke fandtes nogen bank på øerne, da selskabet startede sin virksomhed. Hos Melchior & Co. kunne Schmiegelow hæve de til driften nødvendige penge, og her kunne han indsætte en eventuel kassebeholdning. Mens Sally Wulff fik \$ 300 om året for bogholderiet, var bankvirksomheden gratis, idet der ikke blev betalt renter. Fordelen for Melchior & Co. var, at det i størst mulig udstrækning fik leverancen af varer til plantageselskabet⁸⁴.

Efterhånden blev imidlertid forholdet mellem Schmiegelow og Sally Wulff dårligt, og 1909 fik plantageselskabet sin egen administration og bogholder⁸⁵. Bogholderiet blev dog ikke forbedret efter denne foranstaltning. Selskabet skiftede til stadighed bogholdere, idet de enten forfaldt til spiritus eller ikke kunne komme overens med Schmiegelow, der efter samstemmende udsagn var ret vanskelig at omgås⁸⁶.

I 1910 afbrød plantageselskabet også bankforbindelsen med Melchior & Co. og gik over til at benytte »Den Dansk-Vestindiske Nationalbank« (The National Bank of the Danish West Indies)⁸⁷. Denne bank, der havde eneret til seddeludstedelse i 30 år, var et resultat af kommissionsbetænkningen 1903. Den blev oprettet 1904 og ejedes af et københavnsk bankkonsortium. Ved samme lejlighed ændredes den officielle møntfod fra den vestindiske daler eller dollar (\$) til franc, en reform, der vakte betydelig modstand, da denne møntenhed var ganske

ukendt i Vestindien. (1 \$ = 3,60 kr. = 5 frcs.). Årsagen synes at have været et krav fra koloniallotteriet, der mente, at lodderne lettere kunne sælges, når højeste gevinst lød på 500.000 frcs. i stedet for \$ 100.000. Dollaren vedblev dog at være i brug⁸⁸.

Foruden den kortvarige forbindelse med Vestindisk Sukkerfabrik og forsøget med frugtkompagniet, som allerede er omtalt, interesserede plantageselskabet sig også i det nævnte koloniallotteri, der blev oprettet 1903 med det formål, at befolkningens spillelyst skulle komme finanserne til gode⁸⁹. Spanierne havde i sin tid i Vestindien haft to store lotterier, som havde givet stort overskud, og danskerne havde mod 19. århundredes slutning ved oprettelse af et selvstændigt lotteri i Sct. Thomas søgt at konkurrere med dem, hvilket dog var mislykkedes. Da nu Spaniens besiddelser var tabt til U. S. A., hvis lovgivning forbød lotteri, var tiden inde til et fornyet dansk forsøg, og alle koloniembedsmænd var enige om, at et lotteri nu ville give en »smuk kolonialindtægt« og måske dække øernes underskud⁹⁰.

1903 oprettedes lotteriet som privat foretagende under kontrol af Sct. Thomas kommune. Heri deltog plantageselskabet med $\frac{1}{10}$ af aktiebeløbet, eller 70.000 frcs. således dog, at kun 45.700 frcs. indbetaltes, mens resten gjaldt som garantisum. Man ventede et stort overskud⁹¹.

Hvor stor plantageselskabets indtægt af koloniallotteriet har været fremgår ikke af regnskaberne; men lotteriet blev ganske vellykket og indbragte efterhånden øernes finanser 5—600.000 frcs. årlig⁹².

Da samfærdselsforholdene på øerne var dårlige, idet al persontrafik og godstransport var henvist til hesteryg eller mulekærre, havde plantageselskabet planer om oprettelse af en jernbane på Sct. Croix mellem Christiansted og Frederiksted. I 1904 ansøgte selskabet om og fik koncession på et sådant anlæg, og året efter engageredes to danske ingeniører til at rejse til Vestindien for at opstille et projekt⁹³.

Overslaget kom til at lyde på godt 1 mill. kr., og da banens vigtigste opgave ville blive at fragte sukkerrør til fabrikkerne, indledte man forhandlinger med disse for at få garantier og kapital. Men mens Lachmann stillede sig meget skeptisk, så rådede G. A. Hageman direkte fra, idet han ikke mente, sukkeret kunne bære den fragtprijs, der ville blive nødvendig for jernbaneanlæggets forrentning. For La Grange ville han ingen aktier tegne, og som repræsentant for Sct. Croix Sukker-

fabrikker ville han kun tegne 50.000 kr.⁹⁴. Da det under disse omstændigheder kunne blive vanskeligt at tilvejebringe den fornødne kapital, blev hele projektet efter Melchiors opfordring opgivet. Arbejdet havde indtil da kostet 13.600 kr.⁹⁵.

I Sct. Thomas Telefonkompagni, der oprettedes 1907, deltog plantageselskabet med 10.000 frcs.⁹⁶.

Oversigt.

Til belysning af det økonomiske tab eller den fortjeneste, selskabet havde år for år, kan gives følgende summariske oversigt.

Plantageselskabets årsregnskaber 1903—1917.

År	Driftsregnskab for ejendommene i Vestindien		Samlet regnskab		I alt tab eller vinding indtil anførte år
	overskud kr.	underskud kr.	vinding kr.	tab kr.	
1903		407		3.942	÷ 3.942
1904		47.762		46.572	÷ 50.514
1905		39.260		36.797	÷ 87.311
1906	23.796		25.549		÷ 61.762
1907	21.962		28.817		÷ 32.945
1908		21.843		532	÷ 33.478
1909		36.565		20.981	÷ 54.459
1910	34.320		47.634		÷ 6.825
1911	2.325		11.794		+ 4.969
1912		110.469		99.816	÷ 94.847
1913		90.456		85.999	÷ 180.846
1914		88.455		79.965	÷ 269.791
1917		18.731		11.254	÷ 296.787

Tallene i denne tabel er alle uddraget af selskabets revisionsprotokol og dennes bilag. I rubrikken »Driftsregnskab for ejendommene i Vestindien« er angivet det tab eller overskud, selskabet pågældende år havde ved driften i Vestindien, administration og forvaltning iberegnet. At tallene i »Samlet regnskab« ikke falder sammen med driftsregnskabet, skyldes, at herunder er medtaget udgifterne til administration i København ligesom også enkelte afskrivninger som f. eks. jernbanelinien. At tabene alligevel bliver mindre eller overskuddene på samme måde større i det samlede regnskab, skyldes den renteindtægt, som selskabet årligt havde af penge, der var anbragt i Landmandsbanken eller som aktier i foretagender som telefonselskab og lotteri. Den samlede rentegevinst i de her omhandlede år var knap 145.000 kr., altså næsten halvdelen

af det samlede tab ved udgangen af 1917, således som det fremgår af rubrikken »i alt vinding eller tab indtil anført år«, hvori er opført det overskud eller underskud, som selskabet i alt havde haft, indtil anførte år. Det fremgår, at det kun en gang i selskabets historie, 1911, lykkedes at nå frem til et endeligt overskud, hvorefter tabene igen sætter ind under tørken og afviklingen af bomuldsdyrkingen. Desværre savnes tallene fra 1915—16, men det ses; at underskuddet i disse år kun har været i alt 27.000 kr., hvilket især må tilskrives krigens høje sukkerpriser i forbindelse med den gode høst i 1916. Ifølge hovedbogen 1913—19 gav sukkerplantagerne Blessing-Hope og Mount Pleasant-Plessens i dette år ikke mindre end 140.000 kr. i overskud. I 1918 begyndte selskabet salget af sine ejendomme.

På grundlag af revisionsprotokollen kan også opstilles en oversigt over den bogførte værdi af plantageselskabets ejendomme.

Værdi af plantageselskabets ejendomme.

	1904	1908	1911	1914	1917
Plantager	390.000	673.000	816.000	805.000	692.000
Bomuldsfabrik		93.000	73.000	40.000	57.000
Sisalfabrik		15.000	28.000	17.000	19.000
Mejeri			9.000	5.000	3.000
Administrationsbygning			11.000	11.000	11.000
	390.000	781.000	937.000	878.000	782.000

Tallene angiver som sagt ejendommenes bogførte værdi; men selv om de enkelte poster skal tages med et vist forbehold, så giver de samlede opgørelser dog et godt indtryk af ejendommenes værdi. Den nedgang, der ses at have fundet sted fra 1911 til 1917, skyldes mindre regnskabsmæssig afskrivning end en almindelig værdiforringelse af plantagerne. Det fremgår bl. a. deraf, at fabrikkerne i 1917 på grund af dyrtiden er ansat højere end i 1914. Forringelsen skyldes det dyrkede areals overgang til almindelig græsmark samt den skade, en voldsom orkan i oktober 1916 medførte. Arealets anvendelse fremgår af en værdiansættelse, der med fremtidigt salg for øje fandt sted på selve øerne i 1917. Herefter udgjorde græsarealet 4012 acres; sukker: 396 acres; sisal: 62 acres; bomuld: 12 acres; »busk«, d. v. s. uopdyrket land: 1079 acres; resten, 334 acres, var optaget af bygninger, kvægfolde o. s. v., hvilket for en stor del i virkeligheden vil sige græs. Af en værdiansættelse foretaget af den

Vestindiske bank 1. april 1916 ses, at sukkerarealet da var 690 acres, en tilbagegang, der dels forklares derved, at nyplantninger forestod, dels ved at arealet virkelig blev indskrænket på grund af det vanskelige arbejderspørgsmål. Endvidere var i 1916 frugtarealet 85 acres, altså en tilbagegang på 34 acres, hvilket skyldes, at orkanen i 1916 ødelagde ikke mindre end 31 acres frugtkultur på nordsideplantagerne.

Hvor meget den samlede orkanskade beløb sig til, findes ingen samlet opgørelse over. Det gik naturligvis først og fremmest ud over bygningerne, især de arbejderhuse eller »negerlandsbyer«, som hørte til hver plantage. Men også forvalterboliger og stalde var medtagne. På plantagerne Hope og Blessing anslås den samlede skade til 17.000 kr., mens Petronella kun har 2500 kr. Virkningen af orkanskaden forstærkedes, da en brand på tømmerlageret i Christiansted forårsagede betydelige prisstigninger på bygningsmaterialer (jvf. beretning september 1916—januar 1917). I 1917 vurderedes selskabets samlede plantagebygninger til 205.000 kr., hvoraf 12 forvalterboliger udgjorde 72.000 kr., mens 393 negerboliger stod for 53.000.

Den hurtige overgang til kvægavl illustreres tydeligt af en sammenligning mellem bankens vurdering 1916 og værdiansættelsen 1917, skønt der kun er godt et års mellemrum. Da bankens vurdering kun omfatter Sct. Croix, behandler oversigtens første del udviklingen på denne ø, mens nederste række angiver selskabets samlede besætning 1917.

	Ar	heste	føl	muler	muleføl	stude	køer	opdræt
Sct. Croix	1916	82	37	128	15	178	258	441
	1917	65	39	93	29	139	391	629
		÷ 17	+ 2	÷ 33	+ 14	÷ 39	+ 133	+ 188
Øerne i alt ...	1917	78	41	95	40	149	510	800

Det ses, at antallet af trækdyr går stærkt tilbage, mens vægten i stedet lægges på opdræt af enhver art, hvorfor koholdet bliver betydeligt forøget. Af hestene er det først og fremmest avlsdyrene, man har beholdt. Når der ses bort fra sukkerplantagerne, består studebestanden i øvrigt hovedsageligt af sådanne unge dyr, der endnu ikke er egnet til arbejde. Besætningen blev i 1917 vurderet til knap 150.000 kr.

Arbejdskraften.

Ved siden af tørke og plantesygdomme anførtes altid arbejderspørgsmålet, mangelen på tilstrækkelig og kvalificeret arbejdskraft, som årsag til driftsunderskuddet og overgangen fra intensiv til ekstensiv drift.

Ved flere lejligheder tilbød selskabet staten at stille bygninger og jord til rådighed for en landbrugsskole. Bedre skoleundervisning kombineret med grundige landbrugskursus var den eneste vej til at gøre negrene til dygtigere og mere selvstændige arbejdere⁹⁷. Til dels i modstrid med disse bestræbelser gjorde selskabet et betydeligt arbejde for at få ændret skoleloven på Sct. Croix således, at der blev mulighed for en to—tre måneders »bomuldsferie«, hvor børnene på plantagerne kunne deltage i den ikke særlig anstrengende bomuldsplukning. Der var mangel på arbejdskraft, og mens en voksen arbejder kostede 20—25 cents om dagen, var børn i laveste lønklasse, d. v. s. 5 cents. Deltagelse i bomuldsplukning forsvarede også med den opdragende indflydelse, det ville have på negerbørnene tidligt at blive vænnet til arbejde. Mens planen om en landbrugsskole aldrig blev realiseret, så kom virkelig den ønskede skolelov i 1912. Loven førte dog ikke til det ønskede resultat, da »mødrene ikke ville have de kære børn i marken«⁹⁸.

I forbindelse med bestræbelserne for at få oprettet en landbrugsskole arbejdede selskabet også for at få landbrugskonsulenter til øerne. Efter forskellige forsøg lykkedes det også at formå staten til at oprette en forsøgsstation på plantagen Annas Hope under ledelse af en dr. Longfield-Smith, der var uddannet på den engelske ø Barbados⁹⁹. Men selv om Longfield-Smith var ganske dygtig og bl. a. nåede gode resultater med bekæmpelse af plantesygdomme, var plantageselskabet dog ikke udelt tilfreds med hans virksomhed. Man mente, at hans arbejdsfelt var for begrænset. Han havde f. eks. ikke noget særligt kendskab til bomuld, og han efterlevede ikke altid selv sine egne gode regler¹⁰⁰.

En vigtig side af arbejderspørgsmålet var at skaffe tilstrækkelig dygtige folk til at forvalte og lede arbejdet på de enkelte plantager. Schmieglow selv måtte indskrænke sig til planlægningen og til at føre et vist overopsyn. Som tidligere omtalt var det selskabets hensigt til dette formål at indkalde danske landmænd, som efterhånden skulle kvalificere sig til at overtage jorden. Allerede ved købet i 1903 afskedigedes også alle indfødte forvaltere på nær 3, og 6 danske sendtes straks derover,

hvortil kom en række danske underforvaltere. 1907 afskedigedes den sidste indfødte forvalter¹⁰¹.

Det uheldige var imidlertid, at disse danske landmænd ikke havde noget kendskab til tropisk landbrug. Derfor begyndte man allerede 1903 at arbejde på at få sønderjyder fra den danske koloni »Danevang« i Texas, hvor de havde lært bomuldsdyrkning, til at komme til øerne. Man ønskede, at de skulle komme med hele familier, for at de kunne foretage direkte markarbejde, selv om man på den anden side frygtede, at sådanne Texasfolk ikke ville være egnede til manuelt arbejde. Der kom dog kun en enkelt ung mand, nærmest for at undersøge, om det kunne betale sig at forlade Texas til fordel for Sct. Croix, og efter først at have været forvalter og senere forpagter på Rust up Twist opgav han forsøget¹⁰². På samme tid strandede et forsøg på »at bringe det manuelle arbejde i højsædet« ved at etablere en dansk husmandsfamilie på Sct. Croix¹⁰³.

I øvrigt var det vanskeligt at få »rigtige danske bondesønner«, der var egnede som arbejdsledere, og som kunne sproget¹⁰⁴. De forfaldt hurtigt til spiritus, forsømte deres arbejde, og selskabet måtte ofte skifte forvaltere. Grunden hertil synes dog også ligesom i forholdet til bogholderne at have været administrator Schmiegelow selv. Han blev ofte anklaget for manglende samarbejdsevne såvel af funktionærer som af udenforstående, og i sine breve anvendte han det voldsomste sprog, kunne den ene dag karakterisere en forvalter som helt uduelig for den næste at rose ham for dygtighed og stort arbejde og anbefale ham til lønforhøjelse. Forvalterlønnen var i begyndelsen \$ 50 mdl., men steg jævnlgt, indtil den i 1917 var \$ 85¹⁰⁵.

I forbindelse med angrebene på Schmiegelow blev hele selskabets driftsform ofte kritiseret. Kritikken var rettet mod alle store selskaber, altså også Hagemanns og Lachmanns, men dog især mod plantageselskabet, fordi det var stiftet med angivelige nationale og sociale formål, som ikke opfyldtes. Man kritiserede, at intet effektivt blev gjort for oprettelse af squatterbrug, og at stordriften med forvaltersystemet opretholdtes. Ejendommene blev drevet adskilt, hvilket ikke gav stordriftens sædvanlige økonomiske fordele. Alle, også forvalterne, havde regnet det for en forudsætning, at jorden efterhånden på rimelige vilkår skulle overgå på enkeltmands hånd, enten i forpagtning eller som ejendom. Man mente, at selskabets kapital på denne måde ville give bedre udbytte både for

aktionærer og koloni. Ved selskabets likvidation kom kun to af dets forvaltere til at overtage plantager¹⁰⁶.

Vanskeligere end forvalterspørgsmålet var dog den egentlige arbejdermangel, som stedse blev mere alvorlig. Befolkningen på øerne gik tilbage fra 30.527 i 1901 til 26.051 i 1917, altså med godt 14 pct. For Sct. Croix alene er tallene henholdsvis 18.590 og 14.901 eller en tilbagegang på knap 20 pct.¹⁰⁷.

På dette område lykkedes det altså ikke selskabet at bremse udviklingen, og sammenlignet med de løfter, det havde givet, var også anstrengelserne minimale. Forsøgene på at skaffe bedre skolegang og landbrugskursus for børnene, der dog ledsagedes af forslaget om en lang bomuldsferie for at få tilstrækkelig og billig arbejdskraft, er nævnt. Det eneste, plantageselskabet foretog sig for at indføre bedre sociale forhold, der kunne sænke den katastrofale børnedødelighed og mindske emigrationen, var, at det på plantagen Springs byggede 8 nye arbejderboliger. Her skulle der være to værelser til hver familie i modsætning til tidligere kun eet værelse, og det blev mod administrationens protest vedtaget, at der skulle være aftræk for røgen i det rum, der anvendtes som køkken. Disse huse skulle dog være reserveret for familier, der havde vist særlig omhu med de tidligere arbejderhytter¹⁰⁸. Hvor ringe negrenes boligforhold var fremgår af, at mens knap 400 negerboliger i 1917 vurderedes til 53.000 kr., så ansattes 12 forvalterboliger til 72.000 kr.

Indførelse af squatterbrug gjorde plantageselskabet heller ikke meget ud af. I 1907 var man med til at finansiere et forsøg på Hope, men kun fordi man ikke ville overlade initiativet til et indfødt konsortium, der var dannet med dette formål for øje. Forsøget mislykkedes, og plantageselskabet overtog senere selv plantagen¹⁰⁹. Dette konsortium formåede også i 1907 plantageselskabet til oprettelse af nogle brug på Rust up Twist, der heller ikke gav et gunstigt resultat. Dette skyldtes, som man påstod, negrenes dovenskab og uvidenhed, en påstand, der vandt støtte hos andre plantere på Sct. Croix¹¹⁰. Noget anderledes stillede forholdet sig dog på Sct. Thomas eller Sct. Jan, hvor de store planterinteresser var mindre udtalte. Mens der således næsten ingen var på Sct. Croix, var mere end halvdelen af befolkningen på Sct. Jan squatters, og lignende erfaringer havde man fra små engelske øer¹¹¹. Forklaringen på de uheldige forhold findes snarere i den fremgangsmåde, plantageselskabet anvendte ved

oprettelse af squatterbrug. Squatteren skulle forpligte sig til en vis arbejdstid på selve plantagen til almindelig dagløn, 20—25 cents, og han betalte i leje 25 cents ugentlig. Herfor fik han tildelt 1—2 acres dyrket land samt 2 acres buskland, som han efter 4 års forløb overlod plantagen i opdyrket stand. I mellemtiden beholdt han selv afgrøden af den således ryddede jord. Desuden kunne han få \$ 5 for hver acre, han derudover ville bearbejde og i tilplantet stand overlade plantagen. »Negeren er ikke tilfreds, og det kan man heller ikke forlange. Men det er den billigste og letteste måde at få jorden ryddet på, og vi tager alle, der vil,« skriver administrator Schmiegelow til bestyrelsen¹¹².

Arbejdermangelen spillede lige fra begyndelsen en betydelig rolle for selskabet. Det var især i høsttiden vanskeligt at få tilstrækkelig arbejdskraft, så meget mere som mange negre netop i denne tid rejste til Porto-rico, hvor lønnen var bedre, og selskabet led ofte tab, når bomulden ikke blev plukket, eller sukkerrørene ikke slået til tiden¹¹³.

Genoptagelsen af arbejdet på Panamakanalen 1907 forværrede situationen, da den forholdsvis høje løn der ikke blot trak arbejderne fra Sct. Croix, men fra hele Vestindien til sig, hvilket forårsagede, at den tidligere arbejdertilførsel fra de omkringliggende øer blev vanskeliggjort. Hvad man kunne få herfra, var nu kun de allerdårligste arbejdere, ja, agenterne på den tæt befolkede ø Barbados beskyldtes endog for at sende folk direkte fra fængslerne til Sct. Croix, hvor de enten blev nægtet indrejse eller snart igen havnede i fængsel¹¹⁴. Fra plantageselskabets side blev der gjort forskellige mislykkede forsøg på at få danske arbejdere ved Panamakanalen til at vende tilbage til øerne, ligesom man også uden held søgte at importere indiske og kinesiske kulier, der var beskæftiget ved kanalen. Ja, på et vist tidspunkt havde man endog aftale med en agent i Japan, og det var meningen, at eventuelle arbejdere herfra skulle fragtes til Vestindien på Ø. K.s skibe. I 1912 arbejdede man ivrigt på at indføre javanesiske landarbejderfamilier fra hollandsk Guyana, men da den danske regering ikke ville give tilladelse til femårige kontrakter, således som hollænderne krævede det, strandede planen. Disse arbejdere skulle i øvrigt have betydeligt højere løn end danske negerarbejdere, foruden at agenten på det fremmede sted skulle have et vederlag for hver arbejder, der sendtes til de danske øer¹¹⁵.

Selv om en højnelse af lønniveauet ved siden af en almindelig forbedring af de sociale forhold ville have været den mest effektive for-

anstaltning til at standse emigrationen, var lønnen på de danske øer dog lige til 1916 uforandret 20—25 cents pr. dag, og kun et par enkelte gange så plantageselskabet sig foranlediget til midlertidige lønforhøjelser, således da plantagen Frenchmans Bay var ved at blive helt affolket, fordi arbejderne tog til Portorico på høstarbejde¹¹⁶. Selv om man jævnligt så sig nødsaget til at hæve forvalterlønnen på grund af stigende leveomkostninger, mente plantageselskabet dog, at det var formålsløst at hæve arbejdslønnen, hvorfor det også ofte blev angrebet, således bl. a. af øernes danske skoleinspektør Rübner-Petersen, og enkelte indfødte plantere mente også, at især sukkerplantagerne havde mulighed for at forbedre arbejderne løn¹¹⁷.

Arbejderuroligheder.

Alt dette fremkaldte uro i negerbefolkningen, og to gange sendtes en tillidsmand, Hans Biskop, til Danmark, uden at der dog derved blev opnået noget¹¹⁸. Imidlertid skabte Christian Helweg-Larsen, der siden 1912 var øernes guvernør, en arbejderleder, der fik afgørende betydning for udviklingen på Sct. Croix i årene efter 1915. David Hamilton Jackson havde en tid været lærer på Sct. Croix, i hvilken egenskab han havde stiftet bekendtskab med Helweg-Larsen, der var imponeret af hans viden og dygtighed. Han var imidlertid blevet afskediget på grund af agitation mod katolicismen i skolen og blev senere kontormand i Christiansted. En dag i 1914 kaldte Helweg-Larsen ham op til sig for at diskutere reformer, men efter at guvernøren havde fremsat nogle nedsættende udtalelser om negrene, kom det til skænderi, og nogen tid efter blev Jackson afskediget fra sin stilling. Herefter søgte han, der hidtil havde været ganske ukendt, at starte en agitation mod øernes administration og specielt mod Helweg-Larsen, der dog til en vis grad fik ham bremsset, bl. a. ved to store bøder på i alt 4500 frcs. for injurier. Han havde dog nu henledt den almindelige opmærksomhed på sig, og ved en indsamling sattes han i stand til at rejse til Danmark via New York, hvor han modtog yderligere rejsebidrag fra vestindiske negre, der opholdt sig der¹¹⁹.

Da han kom til Danmark i april 1915, blev han godt modtaget, selv om planterne på Sct. Croix havde udsendt en offentlig advarsel imod ham. »Politiken« viste ham megen interesse og lod ham skrive i bladet.

Han rejste rundt i landet og holdt foredrag og kom gennem den socialdemokratiske folketingsmand Hans Nielsen i forbindelse med fagbevægelsen og lærte dens metoder at kende. Han angreb især guvernør Helweg-Larsen, som han krævede fjernet; men også mod sundheds- og skolevæsenet rettede han sit skyts, ja mod hele administrationen. Han krævede lige valgret og trykkefrihed. I Vestindien gjaldt endnu presseloven af 1799, og den blev først ændret i december 1915 af finansminister Edvard Brandes, med hvem Jackson havde et par sammenkomster¹²⁰.

Endnu mens Jackson var i landet, blev Helweg-Larsen kaldt hjem til forhandlinger om reformer, der dog på grund af salgsforhandlingerne aldrig kom til udførelse. Det eneste, der skete, var, at trykkefrihed blev indført på øerne, hvilket givetvis ikke har været efter Helweg-Larsens ønske. Efter Brandes' udsagn var hans »betagelse af Hamilton Jackson rent fænomenal«¹²¹.

I november indløb så telegram fra planterne, hvori de anmodede om beskyttelse mod det truende negeroprør. Helweg-Larsen afrejste straks til øerne, og umiddelbart efter afsendtes krydseren »Valkyrien«. Begge ankom i begyndelsen af december¹²². I mellemtiden var nemlig Jackson kommet hjem og havde 1. november startet bladet »The Herald«, til hvilket han havde fået midler bl. a. fra vestindiske negre i U. S. A. og »Social-Demokraten« i Danmark. Bladet blev meget kendt i Vestindien og vandt også udbredelse i U. S. A.¹²³.

Hamilton Jackson havde ved sin hjemkomst fået stor magt over negrene, der gav ham navnet »King David«, og til planternes store forfærdelse begyndte han straks at kræve en lønforhøjelse indtil 40 cents. I modsat fald ville han erklære strejke, da han hurtigt havde fået organiseret en fagforening, Labor Union. Dette var årsagen til planternes telegram, idet der aldrig havde været strejke, men kun oprør på Sct. Croix. At dette igen ville blive tilfældet, fremgik bl. a. af den mangel på respekt, arbejderne udviste som følge af Jacksons agitation. Planterne krævede våben og flere soldater¹²⁴.

Planternes frygt fortog sig hurtigt, efter at »Valkyrien« var ankommet med en stor besætning, og de traf aftale om ikke under nogen omstændigheder at lade sig skræmme til lønforhøjelser. Strejke troede de ikke kunne gennemføres, og der var »våbenmagt« nok til at hindre uroligheder. »Negrene skal blot vide, der er en magt over dem, ellers tager de magten«, udtalte Schmiegelow, og det var den almindelige

mening, at det var ham, der stod bag planternes stejle holdning. Med ham i spidsen henvendte planterne sig til Helweg-Larsen for at formå ham til over for arbejderne at bruge »den hårde hånd« (The strong hand), et udtryk som til stadighed går igen i denne forbindelse. Dette lovede til en begyndelse Helweg-Larsen, og han var i det hele taget under stærk påvirkning af Schmiegelow, hvis interesser han i høj grad delte. Han var fra begyndelsen stærkt knyttet til plantageselskabet, og indtrådte senere i 1918 i dets bestyrelse og dennes forretningsudvalg. Desuden ledede han telefonselskabet og var siden 1915 direktør i Vest-indisk Kompagni¹²⁵.

Jackson lod sig dog ikke påvirke hverken af »Valkyrien« eller truslen om den hårde hånd. Da høsten, den bedste gennem mange år, stod for døren, erklærede han, at den kunne få lov til at rådne op, dersom ikke lønforhøjelsen blev givet. Da han imidlertid havde gjort bevægelsen stærkt racepræget, idet han for at give negrene selvtillid havde vendt agitationen mod alle hvide og »kulørte«, mente planterne med rette, at han havde mistet den velvilje, han oprindeligt havde nydt hos en betydelig del af mellemstanden. Strejken ville derfor i deres øjne blive mere umulig end nogensinde, når negrene var unddraget disse grupper økonomiske støtte. De midler, strejkekassen havde til rådighed, var ubetydelige¹²⁶.

Den 20. januar 1916 sendte Jackson et brev til formanden for »Planters Union«, dr. Longfield-Smith, hvori han officielt forlangte lønforhøjelse. Da planterne ikke bøjede sig, gik arbejderne i strejke på den ene plantage efter den anden. Planters Union, der så, at det nu var alvor, besluttede så med øjeblikkelig varsel at sætte arbejderne ud af deres huse og sende dem til byerne. Dette mente man hurtigt ville knække arbejderne, der ikke ville være i stand til at få husly, og det ville »rent militært set« være bedst at samle dem på eet sted¹²⁷.

Man håbede, at følgen ville blive almindelig uro, men det viste sig hurtigt at være en fejlslagen politik. I stedet for at holde negrene spredt på de enkelte plantager og således efterhånden splitte sammenholdet, blev de nu samlet på eet sted. Aktionen forøgede deres bitterhed mod planterne, og mod al forventning lykkedes det Jackson på den ene side at drive den voldsomste agitation mod modparten — »for hvert piske-slag, de har givet jer, giv dem ti igen; for hvert hoved, der er gået, lad os tage ti igen« — og på den anden side at holde arbejderne i ro. »Der

Negerhytte på Sct. Croix.

Foto: Frederik C. E. Børgesen.

hersker en uhyggelig ro, men negrene er uhøflige og ser ondsindede ud«, skriver Schmiegelow. Af stor betydning har det været, at planternes udsætning af de strejkende igen for en tid skaffede arbejderne den øvrige befolknings sympati, og det kan nævnes, at skoledirektør Rübner-Petersen gav Jackson direkte støtte med store pengeindsamlinger o. l.¹²⁸.

Som begrundelse for at skride ind mod de strejkende hævdede planterne, at grundlaget for hele strejken var det senest tilkomne arbejderudskud fra Barbados og andre øer, og man påpegede, hvor farligt dette element var under de spændte forhold. Det sidste mente også Jackson, men da han hyrede to skonnerter til at sejle dem bort, blev den ene afvist af guvernementet som livsfarlig, og da Helweg-Larsen ikke kunne se noget juridisk grundlag til også at afvise den anden, bestak Schmiegelow og Karl Lachmann fra Vestindisk Sukkerfabrik med \$ 550 skipperen til at bryde kontrakten og sejle bort¹²⁹.

Straks ved strejkens udbrud henvendte Jackson sig til guvernøren for at få ham til at mægle, hvad han efter Brandes' direkte befaling også gjorde, idet forhandlingerne med Jackson dog foregik gennem mellem-mænd, da Helweg-Larsen nægtede at mødes med ham. I øvrigt søgte

planterne at hindre denne mægling, idet de mente, at den ville nedsætte befolkningens respekt for embedsmændene, men en efter planternes ønske af Holger Petersen, Emil Glückstadt og G. A. Hagemann foretagen henvendelse til finansministeren gav intet resultat. Man trøstede sig dog med, at man tidligere havde stået i samme situation, da der herhjemme skulle forhandles med arbejdsmandslederen Lyngsie, der havde vist sig mindre farlig end formodet¹³⁰.

Efter mere end en måneds forløb førte forhandlingerne til en overenskomst, hvorefter lønnen steg fra 20—25 cents til 30—35 cents pr. dag. Striden var endt med nederlag for planterne, især for plantageselskabet, der havde været den ledende, men arbejderne var stadig ikke tilfredse. Negrene havde opdaget deres egen magt, og med Hamilton Jacksons fortsatte agitation førte det til stadige lokale strejker og i det hele taget mindsket arbejdsindsats. Jackson selv gjorde i øvrigt et betydeligt arbejde for at begrænse småstrejkerne, idet han ifølge overenskomsten med planterne rejste omkring og talte arbejderne til rette. Kun ved et par enkelte lejligheder, når planterne søgte at indføre fremmede arbejdere uden om fagforeningen, truede en almindelig strejke med at bryde ud. For at bryde Labor Unions magt var planterne villige til at betale fremmede arbejdere en løn, der lå over tariffen¹³¹.

For planterne syntes situationen utålelig, og det blev hævdet, at produktionen kun kunne fortsættes med betydelige underskud. Det må dog huskes, at netop årene 1916 og 1917 var gode sukkerår, og at sukkerplantagerne, hvor den meste arbejdskraft anvendtes, trods alt i disse år gav overskud¹³². Når planterne beklagede sig over, at det mindre var en arbejderbevægelse end en racebevægelse, der var tale om, så var dette en uundgåelig følge af de hidtidige forhold¹³³. Planternes syn på negrene var afgjort racepræget, og der fremsattes de mest nedsættende udtalelser om denne race og dens muligheder. Planterne havde altid hersket med uindskrænket myndighed på plantagerne, og negrene havde været underdanige og affundet sig med deres stilling. I planternes øjne gjorde fagforening og strejke forholdene uudholdelige, men negrenes uvante selvsikkerhed, bag hvilken der stod reel magt, var ydmygende. »Arbejderne bestiller intet, men negrenes hån og spot er det værste.« — »Planterne regerer ikke mere, men domineres af rakket«¹³⁴.

Ansvar for denne udvikling blev på selve øerne almindeligvis tillagt de danske selskaber og blandt disse først og fremmest plantagesel-

skabet »Dansk Vestindien«. Allerede under sit ophold i Danmark havde Hamilton Jackson især rettet sin kritik mod plantageselskabet med den begrundelse, at arbejderne der blev hårdest behandlet¹³⁵. Efter strejken var det almindeligt kendt, at det var Schmiegelow, der stod bag den »hårde hånd«s politik, og at det skyldtes hans indflydelse, at Helweg-Larsen kun nødtvungent havde indladt sig på mæglingen og tilladt, at planterne satte arbejderne ud af husene og i øvrigt intet foretaget sig. »Havde vi ingen Schmiegelow haft, så havde vi heller ingen Jackson haft«. I salgsagitationen gjorde man opmærksom på, at var forholdet mellem hvide og sorte blevet ødelagt, gjaldt dette især forholdet mellem danske og negre¹³⁶.

Inden for plantageselskabet var der megen bitterhed over, at regeringen havde ladet »ro og orden« opløses og ikke givet guvernøren tilstrækkelig støtte. Da Helweg Larsen blev afskediget på grund af hans usikre optræden under strejken og hans uoverensstemmelser med kolonialrådene, var det den nye guvernør Henri Konow, »Valkyrien«s kommandant, der måtte stå for kritikken, da han var mere imødekomende overfor negrene¹³⁷.

Efter øernes salg til U. S. A. nærrede planterne store forhåbninger om, at amerikanerne ville løse arbejderspørgsmålet til deres fordel, bryde fagforeningens magt og bringe Hamilton Jackson til tavshed, hvorfor de også alle, Schmiegelow indbefattet, havde været salgstilhængere. Da amerikanerne 31. marts 1917 kom i besiddelse af øerne, syntes deres optræden at bekræfte planternes formodninger. Der skete straks en del fængslinger, og besættelsestropperne optrådte meget hårdhændet. »Negrene er bange for marinerne, og selv om de ikke gør polititjeneste, tåler de intet af negrene, men høvler dem igennem«¹³⁸.

Allerede i maj 1917 søgte Schmiegelow at formå planterne til at erklære lockout, hvad dog ikke lykkedes, men da amerikanerne så senere fængslede en fremtrædende fagforeningsleder, fordi han havde søgt at hindre anvendelse af uorganiseret arbejdskraft, var planterne villige. Den amerikanske guvernør greb dog ind og gennemtvang 1. november en ordning, der forbød strejke og lockout, men samtidig forhøjedes lønnen til 50—55 cts. pr. dag. Denne ordning fremkaldte naturligvis megen skuffelse, men der var nu i hvert fald tilvejebragt den ønskede ro på dette område¹³⁹.

Øernes salg 1916.

Mens arbejdskampen fandt sted på selve øerne, indledtes nye forhandlinger med U. S. A. om øernes salg, og den udvikling, arbejderspørgsmålet tog, var i høj grad medvirkende til, at der efterhånden skabtes klart flertal for salget i den danske rigsdag.

Forhandlingerne var denne gang optaget af den amerikanske regering med den begrundelse, at U. S. A. under de herskende krigsforhold kunne blive tvunget til at sætte sig i besiddelse af øerne, en holdning, der naturligvis var betinget af hensynet til Panamakanalen. 4. august 1916 undertegnedes en salgskonvention, ifølge hvilken øerne skulle overlades til U. S. A. for \$ 25.000.000. U. S. A. erklærede at ville respektere alle private rettigheder.

Salgsmodstanderne fik denne gang til en begyndelse støtte af partiet venstre, og landstinget forkastede 25. august konventionen. Efter forskellige forhandlinger, der bl. a. førte til de 3 kontrolministres optagelse i regeringen, blev man enig om at lade spørgsmålet afgøre ved folkeafstemning, efter at en kommissionsundersøgelse havde fundet sted.

Da arbejdet var endt, gav 23 af kommissionens 30 medlemmer indstilling om, at salg burde finde sted, dels på grund af de amerikanske ønsker, dels på grund af den økonomiske tilbagegang på øerne og især arbejderspørgsmålet, som ingen anså danskerne i stand til at klare. Til støtte kunne de anføre, at alle parter, både plantere, arbejdere og bybefolkning på øerne var for salg. Det var erkendt, at toldlettelser ikke kunne medføre eksport til Danmark. Øernes hovedprodukt, sukker, skulle føres til U. S. A., og her ville salget betyde en afgjort fordel. Endelig gjorde det sig gældende, at U. S. A. i forbindelse med salget lovede at anerkende den danske højhedsret over hele Grønland¹⁴⁰.

Mindretallet på 7 medlemmer, blandt hvilke var Holger Petersen, udtalte sig mod salget. Motiveringen var dels national, dels økonomisk. Man fremhævede især Panamakanalen, i hvilken forbindelse opmærksomheden henledtes på det arbejde, Det Vestindiske Kompagni siden 1912 havde udført på Sct. Thomas. I 1912 havde et reorganiseret kompagni med H. N. Andersen og Holger Petersen i spidsen fået koncession til udbyggelse af Sct. Thomas havn, og storstilede arbejder til 4.000.000 kr. var kommet i gang. I 1915 var også det nye kompagni

gået helt op i Ø. K. Mindretallet pegede endvidere på den indsats, det private initiativ allerede havde gjort. Landbruget ville kunne klare sig med bedre mekanisering, kun skulle staten foretage en række reformer og især løse arbejdsspørgsmålet. Hvad den finansielle stilling angik, nøjedes man med at henvise til koloniallotteriets stadig stigende overskud¹⁴¹.

Efter kommissionsbetænkningen fandt 14. december 1916 folkeafstemningen sted, og salget blev vedtaget med stor majoritet, hvorefter konventionen blev godkendt i rigsdagen.

Holger Petersen havde agiteret kraftigt mod salget, men i breve til Vestindien anslog han en betydelig mere kølig tone. Det var nu kun Sct. Thomas, der havde interesse. For Sct. Croix' vedkommende indrømmede han, at salgsmodstanden var »mod al sund fornuft«. Her var alt ødelagt af arbejdsspørgsmålet takket være »regeringens målbevidste passivitet, der lader Hamilton Jackson herske og guvernøren sjofle«, og allerede før salget erklærede han overfor Schmiegelow, at på Sct. Croix ville han ikke være med mere. I denne opfattelse fik han støtte både af Lassen Landorph og kaptajn Ramsing, der begge forlangte vidtgående reformer, dersom Danmark skulle beholde øerne. Administrator Schmiegelow var under alle omstændigheder tilhænger af salget¹⁴².

Plantageselskabets likvidation.

Ved kommissionens undersøgelser gjorde plantageselskabets repræsentanter det klart, at det i tilfælde af salg ville afhænde sine ejendomme¹⁴³. Allerede ved de første salgsrygter henvendte Holger Petersen sig til udenrigsminister Scavenius for at undersøge, hvorvidt U. S. A. i tilfælde af salg kunne formås til at overtage al privat ejendom. Dette kunne den amerikanske regering ikke indlade sig på, men den udtalte sin forvisning om, at amerikanske firmaer sikkert hurtigt ville opkøbe jorden på Sct. Croix¹⁴⁴.

Da dette sidste ikke uden videre syntes at ville blive tilfældet, henvendte plantageselskabet sig til det danske firma J. D. Hage & Co. i New York og gav det plantagerne på hånden, men efter forskellige forhandlinger kunne det meddele, at der i U. S. A. ikke var større interesse for plantagekøb, og at plantageselskabet derfor ikke skulle vente samlet salg til amerikanske firmaer¹⁴⁵. Forventningen om amerikanske

tilbud bevirkede, at der endnu i 1917 ingen plantagesalg kom i stand. Forskellige forvaltere indgav en række tilbud, som blev afvist, da de var for små, og forvalterne kunne ikke præstere så store udbetalinger, som selskabet af hensyn til den forestående likvidation måtte ønske. Denne holdning fremkaldte betydelig bitterhed hos forvalterne, og selskabet tilbød dem derfor 10 % afslag i prisen, men kun, når der blev tale om rigelige udbetalinger¹⁴⁶. Denne lempelse medførte dog kun, at to forvaltere i 1918 blev i stand til at købe hver en plantage¹⁴⁷.

I 1918 begyndte man at arbejde for hurtig afvikling. Allerede 5. januar solgtes sukkerplantagerne Mount Pleasant og Plessens til Vestindisk Sukkerfabrik for 210.000 frcs., 92.000 frcs. mere end værdiansættelsen 1917¹⁴⁸. Østendeplantagerne svandt hurtigt ind. I februar blev Longford, Castle Nugent og Springs solgt til en dansk-vestindisk planter for 175.000 frcs. svarende til værdiansættelsen¹⁴⁹. Hamilton Jackson købte for Labor Union samtlige nordsideplantager for den bogførte værdi, 175.000 frcs., samt sukkerplantagerne Hope og Blessing for 140.000 frcs., 58.000 frcs. mere end værdiansættelsen¹⁵⁰.

Ved midten af 1919 var alle plantagerne solgt, ejendommene på Sct. Thomas og Sct. Jan samt de sidste kvægplantager på Sct. Croix, dog kun efter store vanskeligheder og med mindre tab. Endnu manglede fabrikkerne på Longford, og først 1921 blev de sidste rester af disse anlæg afhændet til de omliggende engelske øer¹⁵¹.

Det lykkedes ikke at opnå kontant salg. Selskabet måtte lade 115.000 kr. blive stående i prioriteter, og bl. a. Labor Union var ikke i stand til straks at udrede udbetalingen. Prioriteterne lykkedes det dog at afhænde til Dansk-Vestindisk Nationalbank for 100.000 kr., hvorimod det til en begyndelse stillede sig vanskeligere med fagforeningens gæld. Størstedelen af dennes plantager var straks blevet udstykket, og det var naturligvis i begyndelsen vanskeligt for disse squatters at udrede kontante beløb. Men da Schmiegelow og banken truede med at tage plantagerne tilbage, lykkedes det Hamilton Jackson at bringe de fornødne penge til veje ved en indsamling. For restbeløbet havde plantageselskabet sikkerhed i høsten¹⁵².

Den 9. marts 1922 kunne kaptajn Ramsing, der siden Holger Petersens død 17. maj 1917 var selskabets formand, meddele generalforsamlingen, at alle selskabets ejendomme var afhændet og likvidationen så langt fremskredet, at det fremgik, at 1.135.000 kr. eller 87 % af

aktiekapitalen, der nu var 1.305.000 kr. kunne udbetales aktionærene. Siden 1902 havde selskabets samlede tab altså været 170.000 kr. Den afsluttende likvidation d. v. s. afvikling af bankmellemværende etc. blev overladt Ramsing, Helweg-Larsen og Lassen Landorph, og var først tilendebragt 1927.

Det samlede underskud på 297.000 i 1917 (jfr. side 77) var således ved likvidationens afslutning blevet reduceret til 170.000 kr. Til belysning af denne udvikling under likvidationen kan på grundlag af revisionsprotokollen opstilles følgende oversigt:

Underskud 1917	297.000 kr.
Driftsunderskud 1918—22	83.000 kr.
Likvidationshonorar	37.000 kr.
	<hr/>
I alt ...	417.000 kr.
Indvundne renter 1918—1922	132.000 kr.
Kursavance 1919—22	67.000 kr.
Salgsavance	37.000 kr.
Uindløste aktier	11.000 kr.
	<hr/>
	247.000 kr.
Selskabets tab	170.000 kr.
	<hr/>
I alt ...	417.000 kr.

Den store rentegevinst repræsenterer hovedsagelig bankrenten af de penge, selskabet efterhånden kom i besiddelse af ved salget. På grund af den i disse år vigende kronekurs fik man i regnskabet en betydelig kursavance, der jo i dette tilfælde ikke er noget reelt overskud. Det må i det hele taget tages i betragtning, at der var dyrtid, mens selskabet afvikledes. Skønt såvel enkelte kvægplantager som fabrikkerne solgtes for mindre end værdiansættelsen 1917, så opstod der alligevel et overskud på i alt 37.000 kr. på grund af de høje priser på sukkerplantagerne og aktiverne i koloniallotteriet, der solgtes for 38.000 kr., hvorved indvandt 6.000 kr.

Slutning.

Plantageselskabet havde ikke løst de opgaver, det havde stillet sig. Resultater at bygge videre på var kun nået for kvægavlen, men denne var til gengæld blevet en nødvendighed i langt større omfang end ventet og ønsket. Det viste sig, da plantagerne skulle sælges. De øvrige

forsøg gav for størstedelen tab, og det er kun til dels rigtigt at skyde skylden på den tørke, der ramte øerne under selskabets virksomhed, i hvilken forbindelse det senere til stadighed fremførtes, at regeringen burde give støtte til kunstig vanding. Dette forhold stod da også hurtigt klart for G. A. Hagemann, den enkeltmand, der anbragte de største kapitaler på øerne. Han foretog kostbare gødningsforsøg, og 1906 byggede han store moderne vandingsanlæg, der dog ikke kunne forrente sig. Allerede 1907 tilbød han plantageselskabet sine ejendomme for 1.800.000 kr., og 1915 skriver han til Holger Petersen, at dennes indsats er og vil blive forgæves¹⁵³.

I nøje forbindelse med den økonomiske tilbagegang stod arbejderspørgsmålet, og her led selskabet uden tvivl sit største nederlag. Dets forsøg med husmandsbrug var forfejlede, og lønspørgsmålet førte til en alvorlig krise, hvor plantageselskabet, når alt kommer til alt, vel ikke havde så meget større skyld end andre danske selskaber, der i 1915 ejede $\frac{3}{4}$ af jorden. Men det fik i hvert fald senere tillagt hovedansvaret for den udvikling, hvis egentlige årsag må søges deri, at øernes produktion under de givne former og forhold ikke var rentabel, og at der siden emancipationen intet var gjort for at sikre negrenes sociale stilling. »Det værste er jo, at man under disse omstændigheder ikke kan gå videre med irrigationen, thi heller ikke de vandede marker har givet ordentlig udbytte. Og arbejderne forlader øen. I de sidste 10 år er befolkningen faldet fra 18.000 til 15.000, og det er 3.000 gode arbejdere, der er udvandrede. Sct. Croix er mit livs store skibbrud«, skriver Hagemann i 1912 til Moses Melchior, og giver heri en rammende karakteristik af en række forhold, som ikke kunne afhjælpes af det »private initiativ«¹⁵⁴.

Den fordel, planterne havde ventet af at komme under U. S. A.'s toldområde, udeblev, idet de danske øer ikke blev stillet helt lige med andre sukkerproducerende områder. Den økonomiske nedgang fortsatte. Det dyrkede areal indskrænkedes, og trods forbedrede sociale forhold, der medførte et betydelig fald i dødeligheden, var befolkningen på Sct. Croix i 1930 kun 11.413. Store partier af de områder, plantageselskabet havde opdyrket, gik igen mere eller mindre i forfald¹⁵⁵.

HENVISNINGER

1. Folketingstidende 1901—02, sp. 275, 5. marts 1902.
2. Om Sct. Croix kunne der ved denne lejlighed ikke blive tale. Da Danmark i 1733 købte øen af Frankrig, var det en betingelse, at den i de følgende 200 år ikke måtte overlades til en tredje magt uden fransk tilladelse. I 1867 modsatte Frankrig sig salget af øen til U. S. A.
3. Om de forskellige salgsforhandlinger: Kay Larsen: Dansk Vestindien 1666—1917, 1928, s. 268—90 og 324, samt Betænkning afgiven af den i henhold til Lov af 30. september 1916 nedsatte rigsdagskommission angående de Dansk Vestindiske Øer. Kbhvn. 1916, s. 18—19.
4. Betænkning over forholdene på de dansk-vestindiske øer afgiven af den ved allerhøjeste resolution af 18. november 1902 anordnede vestindiske kommission, Kbhvn. 1903, s. 81.
5. Kommissionsbetænkningen 1916, s. 19—20.
6. Franz v. Jessen: Mit Livs Egne, Hændelser og Mennesker. 1943, I s. 401—24. I øvrigt giver især »Politiken« og »Nationaltidende«, der i denne sag var de førende dagblade, et godt billede af agitationen for og imod. I »Politiken« skrev G. A. Hagemann, mens »Nationaltidende« især var talerør for Holger Petersen.
7. Landstingstidende 1901—02, sp. 123 7. februar.
8. Gengivet af Holger Petersen i landstinget 15. oktober 02, Landstingstidende 1902—03, sp. 123—24.
9. Især »Politiken« 21. oktober 02.
10. Landstingstidende 1902—03, sp. 126, 15. oktober 02.
11. Forhandlingsprotokol for generalforsamling og bestyrelse 28. juni 02; selskabets arkiv er i Erhvervsarkivet.
12. Samme 30. oktober 02 samt Love og Vedtægter 1904.
13. Aktiefortegnelse i selskabets arkiv.
14. Breve fra Schmiegelow 29. juni og 7. december 02.
15. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 55—56.
16. Bl. a. Holger Petersen i »Nationaltidende« 28. april 02.
17. Protokol for generalforsamling og bestyrelse 7. november 02.
18. Kay Larsen, s. 294—95.
19. P. P. Sveistrup: Bidrag til de tidligere dansk-vestindiske øers økonomiske historie, med særligt henblik på sukkerproduktion og sukkerhandel. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1942, s. 169—71.
20. Samme, s. 134—35.
21. Samme, s. 134.
22. Waldemar Westergaard: The Danish Westindies. New York 1917, s. 254—256.
23. Sveistrup, s. 78—79 og 112—114. Kommissionsbetænkningen af 1903, s. 92—94, 99 og 116—120. G. A. Hagemann gjorde sig især til talsmand for sundhedsvæsenets afgørende betydning for øernes fremtid, således i sin pjeces fra 1916 »Danmark og dets vestindiske øer« samt artikler i »Politiken« 13. februar 02, 2. august 15 og 3. februar 16.
24. Kay Larsen, s. 312—14 og 318. »De danske atlantehavsøer« 1904—11, udgivet af foreningen »De danske Atlantehavsøer«, s. 714—15.
25. Sveistrup, s. 143.
26. Kommissionsbetænkningen af 1903, s. 109—11. Sveistrup, s. 168 ff. H. Hamerich: »Om salget af de dansk-vestindiske øer«, 1902, s. 5—9.
27. Love og vedtægter 1904. Protokol for generalforsamling og bestyrelse oktober 1902. Holger Petersens oven citerede tale i Landstinget 15. oktober 02. H. U. Ramsing: »Vore vestindiske øers fremtid under dansk flag«, 1901, s. 25—41. Til kommissionen 1903 indgav Lassen Landorph en særlig betænkning om mulighederne for to-

- baksavl s. 233—34. Om kvægbestanden især Sveistrup, s. 90.
28. Foruden i lovene især protokol for generalforsamling og bestyrelse 24. april 03. Breve fra Holger Petersen og Ramsing til Schmiegelow 31. juli 07.
 29. Breve fra Schmiegelow 29. juni og 15. oktober 02.
 30. Breve fra Schmiegelow 1. november, 24. november og 4. december 02. Protokol for generalforsamling og bestyrelse 14. december og 20. december 02.
 31. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 2.
 32. Brev fra Schmiegelow 1. november 02. Ramsing i »Politiken« 24. maj 03. Selskabets driftsberetninger 3. november 03 og november 08.
 33. Skøder i plantageselskabets arkiv. Brev til J. D. Hage, New York, 3. april 1917.
 34. Kay Larsen, 330. »Politiken« 7. februar 02.
 35. Protokol for generalforsamling og bestyrelse 31. oktober 02.
 36. Kay Larsen, s. 329—30.
 37. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 129—32. Sveistrup, s. 135.
 38. Vedtægter 27. september 02. Protokol for generalforsamling og bestyrelse 19. januar 04.
 39. Greens danske fonds og aktier, 1906. Henrik Cavling: Det danske Vestindien, 1894, s. 142—45. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 115.
 40. Om jordbunden, Sveistrup, s. 66—72.
 41. Driftsberetning, 3. november 03.
 42. Revisionsprotokol, fol. 1, og bilag for 1908. Driftsberetning, 3. november 03.
 43. Brev fra H. C. Hansen, 1. juni 03.
 44. Kay Larsen, s. 233.
 45. Driftsberetninger for de forskellige år.
 46. Forretningsudvalget, 4. marts 04.
 47. Beretning aug.—okt. 1905. Revisionsprotokol, 1906.
 48. Brev fra Schmiegelow 9. december 06.
 49. Driftsberetninger. Brev fra bestyrelsen 10. september 14.
 50. Om nedbørsforholdene: kommissionsbetænkningen 1916. II, s. 118—21.
 51. Brev fra Schmiegelow 7. oktober 06.
 52. Brev fra Schmiegelow 25. oktober 07, driftsberetninger, november 1908 samt 1912. Lov om Close of Season, 1. maj 08.
 53. Breve til Schmiegelow 1. juli og 30. oktober 15. Kommissionsberetningen 1916, III, s. 7.
 54. Sveistrup, s. 153.
 55. Forretningsudvalget 19. januar 04. Bestyrelsen 24. januar 05 og 14. juli 06. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 7.
 56. Sveistrup, s. 171.
 57. Driftsberetning, marts 1913.
 58. Brev fra bestyrelsen 31. august 14. Beretning 19. januar 17.
 59. Bestyrelsen 24. oktober 10, 23. februar 11 og 2. september 12. Forretningsudvalget 31. december 14. Korrespondance mellem Holger Petersen og Schmiegelow 1911—12.
 60. Breve fra Schmiegelow 9. december 07, 12. december 08 og 28. marts 09.
 61. Forretningsudvalget 20. juni 10. Brev fra Holger Petersen 16. april 12 og fra Schmiegelow 27. oktober 17.
 62. Brev fra bestyrelsen 21. november 05.
 63. Bestyrelsesmøde 7. novbr. 02. Driftsberetninger 3. november 03, maj 1905 og 1909. Brev fra Holger Petersen til Schmiegelow 22. maj 04 og fra Schmiegelow 6. marts 07. Holger Petersen i »Politiken« 23. maj 08. Brev 1912 fra Ramsing til redaktør Emil Opffer, New York.
 64. Driftsberetninger 3. november 03 og 1909.
 65. Kommissionsberetningen 1916, III, s. 4.
 66. Driftsberetning maj 1905. Bestyrelsesmøde 16. januar 14. De danske Atlanterhavsoer, s. 832.
 67. Beretning fra Hammerich, 1906—07. Breve fra Bestyrelsen 26. januar og 24. november 09. De danske Atlanterhavsoer, s. 836.
 68. Kommissionsbetænkningen 1916, II, s. 4—7, 47.
 69. Om indførelse af avlsdyr henvises til driftsberetninger for de enkelte år,

- dog især for 1904. De danske Atlanterhavsoer, s. 837—43.
70. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 291—94. »Politiken« 2. august 15.
 71. Brev fra bestyrelsen 6. maj 07 og fra Schmiegelow 24. august 08.
 72. Brev fra Schmiegelow 28. juli 07. Beretning november 1908.
 73. Breve fra Schmiegelow 22. maj 07 og 5. marts 12. Forretningsudvalget 24. april 08.
 74. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 32.
 75. Bl. a. brev fra Schmiegelow 7. januar 15.
 76. Brev fra Schmiegelow 31. januar 10.
 77. Beretning august—oktober 1905.
 78. Beretning decbr. 1910—januar 1911.
 79. Forretningsudvalget 6. august 1909.
 80. Brev fra Schmiegelow 7. marts 12 og fra De danske Mejeriers Fællesindkøb 4. februar 12.
 81. Brev fra forvalter Nyholm 4. april 11. Beretning marts 1913. Brev fra bestyrelsen 23. oktober 15.
 82. Plantageregnskaber 1914—16. Hovedbog 1913—19, fol. 14, 32—34, 133—34, 185—86 og 203.
 83. Brev fra Schmiegelow 4. december 03.
 84. Beretning 9. marts 03.
 85. Brev fra Schmiegelow 12. oktober 09 og fra Sally Wulff 23. oktober 09.
 86. F. eks. breve fra bogholder Guise 29. december 13 og 11. maj 15.
 87. Forretningsudvalget 10. april 1910.
 88. Møntlov for Dansk Vestindien 29. marts 1904 og lov s. d. om en dansk-vestindisk seddelbank. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 293.
 89. Kommissionsbetænkningen 1903, s. 108—09.
 90. »Politiken« 14. august 03 og 27. august 03, 16. august 03.
 91. Forretningsudvalget 1. april 04. Bestyrelsen 8. april 04 og beretning 1904.
 92. Kommissionsbetænkningen 1916, I, s. 54 og II, s. 90—92.
 93. Bestyrelsen 8. april 04. Kontrakter med ingeniørerne Torben Rist og V. A. Boserup 14. januar 05.
 94. Projekt 3. juli 05. Forretningsudvalget 18. april 04. Bestyrelsen 24. januar og 21. november 05.
 95. Bestyrelsen 13. oktober og 25. oktober 06.
 96. Brev fra bestyrelsen 15. august 08.
 97. Breve fra Schmiegelow 10. marts, 10. og 17. september 15. Forretningsudvalget 24. maj 08 og 16. september 11.
 98. Forretningsudvalget 23. april 11. Beretning 1912. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 6. Anordning om skolevæsenet i Sct. Croix kommune 10. maj 1912.
 99. Forretningsudvalget 15. december 07 og 24. maj 08. Brev fra bestyrelsen 29. juni 10. De danske Atlanterhavsoer, s. 861.
 100. Breve fra bestyrelsen 1. juli og 16. juli 15. Brev fra Schmiegelow 1. maj 13.
 101. Ramsing i »Politiken« 24. maj 03. Brev fra Schmiegelow 7. oktober 07.
 102. Bestyrelsen 16. september 03 og 21. november 05. Forretningsudvalget 29. december 05 og 2. januar 06. Brev fra lærer Frantz Lund 8. august 05. Brev fra bestyrelsen 5. maj 06 og fra Schmiegelow 3. december 08.
 103. Forretningsudvalget 2. januar 06. Beretning fra Hammerich 1906—07. Generalforsamling 31. august 14.
 104. Brev fra Schmiegelow 29. november 1908.
 105. Bl. a. breve fra Schmiegelow 19. oktober 07, 10. januar 15 og 25. november 16. Brev fra bestyrelsen 5. marts 12 og fra Holger Petersen 26. december 16.
 106. Ingeniør Boserup på generalforsamlingen 4. august 11 og i kommissionsbetænkningen 1916, II, s. 151—53. Brev fra bestyrelsen 19. juli 15 og fra Schmiegelow 9. oktober 16 om angreb fra forvalter Petersen og professor Vestermann. Forretningsudvalget 3. december 16. Korrespondance med forvalterne 5. august, 2. oktober og 12. oktober 17. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 312—13.
 107. Sveistrup, s. 78.
 108. Breve fra bestyrelsen 11. marts 07,

25. januar 12 og 2. september 12. Beretning januar 1911.
109. Brev fra Holger Petersen og Ramming til Schmiegelow 31. juli 07. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 6.
110. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 12, 32 og 268.
111. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 297—98. Brev fra Schmiegelow 10. marts 10.
112. Breve fra Schmiegelow 15. december 13 og 7. februar 15. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 105.
113. Brev fra Schmiegelow 9. december 06, 7. oktober 06, 12. juli 07 og 10. november 12. Forretningsudvalget 26. oktober 07.
114. Bl. a. kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 176, 256 og 312.
115. Breve fra Schmiegelow 17. april 07, 11. maj 13 og 29. juni 16. Brev fra bestyrelsen 27. april 11. Forretningsudvalget 3. oktober 13. Brev til finansministeriet 11. september 12.
116. Breve fra forvalter Nyholm 4. april 11 og 1. december 13.
117. Rübner-Petersen på selskabets generalforsamling 31. august 14. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 267.
118. Kay Larsen, s. 346, og kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 200.
119. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 57, 132, 256 og 277.
120. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 157, 189 og 230. »Politiken« 15. maj, 24. maj, 25. maj og 28. maj 15. Anordning af 22. december 15 om trykkerier i Vestindien.
121. Kommissionsbetænkningen 1916, II, s. 133 og 230.
122. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 133—34 og 229—31.
123. Kommissionsbetænkningen 1916, II, s. 147—49 og III, s. 157 ff og 198.
124. Breve fra Schmiegelow 16. oktober og 1. november 15, fra bestyrelsen 16. november 15 og fra forvalterne 12. november 15.
125. Breve fra Schmiegelow 1. november 15 og 16. januar 16 og fra bestyrelsen 10. december 15. Driftsberetning 9. marts 03. Generalforsamling 13. juli 18. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 272.
126. Beretning 29. januar 16. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 178.
127. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 178.
128. Breve fra Schmiegelow 24. januar, 25. januar og 26. januar 15. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 93 og 111.
129. Breve fra Schmiegelow 24. januar og 2. februar 16. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 153, 362 og 372. At Helweg-Larsens oplysninger til kommissionen angående hans kendskab til det afviste skib er fejlagtige, fremgår af Schmiegelows breve.
130. Brev fra Schmiegelow 21. januar 16. Fra bestyrelsen 7. februar 16. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 232—234.
131. Breve fra Schmiegelow 4. marts, maj og 25. november 16. Fra bestyrelsen 26. juni 16. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 9 og 269.
132. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 10 og 28. Brev fra Schmiegelow 24. novbr. 16. Plantageregnskaber 1916. Beretninger september 1916 og januar 1917.
133. Kommissionsbetænkningen 1916, III, passim og brev fra Schmiegelow 9. oktober 16.
134. Breve fra Schmiegelow 3. februar, 16. marts, 12. april, 24. juni og 24. november 16.
135. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 214.
136. Bl. a. kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 158, 303, 312—13 og 343.
137. Breve fra Schmiegelow 28. maj, 19. august og 24. november 16. Fra bestyrelsen 1. september 16. Fra Holger Petersen 26. december 16.
138. Kommissionsbetænkningen 1916, III, passim. Brev fra Schmiegelow 27. juli 17.
139. Breve fra Schmiegelow 12. maj, 3. oktober og 8. december 17. Bestyrelsen 27. april 17. Beretning af 1917.
140. Kommissionsbetænkningen 1916, I, s.

- 38—42, II, s. 42—44 og 129—32 samt III, s. 243—45.
141. Kommissionsbetænkningen 1916, I, s. 44—57, II, s. 95—104.
142. Breve fra Holger Petersen 25. maj og 26. december 16 og fra Schmiegelow 19. august 16. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 14 og 25.
143. Kommissionsbetænkningen 1916, III, s. 7.
144. Samme, III, s. 240—43.
145. Brev til J. D. Hage 3. april 17 og fra J. D. Hage 16. august 17. Firmaet J. D. Hage og Co. blev oprettet i New York 1881 af Johannes Dam Hage, der 1891 optog broderen Daniel Smith Hage som kompanion.
146. Breve fra forvalterne 30. juni, 7. juli og 5. august 17. Fra bestyrelsen 8. oktober 17. Brev til forvalterne 13. oktober 17. Brev fra Ramsing 13. oktober 17. Forretningsudvalget 3. december 16.
147. Fremgår af brev fra forvalter Wulff 28. januar 19. Brev fra Schmiegelow 20. februar 19.
148. Købekontrakt 5. januar 18.
149. Købekontrakt med Svend Jørgensen 15. februar 18.
150. Købekontrakter 27. januar og 1. februar 1918.
151. Breve fra Sct. Croix 17. februar, 10. marts, 17. marts, 21. juni, 18. juni 19 og 5. maj 20. Revisionsprotokol, 1921.
152. Forretningsudvalget 2. maj 19. Kontrakt med banken 5. juli 19. Breve fra Schmiegelow 9. november 18, 5. januar, 15. februar og 17. marts 19.
153. Bestyrelsen 15. december 07. Brev fra Hagemann til Holger Petersen 2. marts 15.
154. Brev fra G. A. Hagemann til Moses Melchior (Moses Melchiors privatarkiv, Rigsarkivet).
155. Sveistrup, s. 172—80.

De økonomiske problemer ved Nordslesvigs genforening med Danmark

AF TROELS FINK

Hvis genforeningen, som man havde ventet, var blevet fuldbyrdet i løbet af få måneder efter våbenstilstanden i november 1918, kunne overgangen fra tysk til dansk økonomi være gennemført forholdsvis lempeligt. Endnu i foråret 1919 kunne man have fastsat en nogenlunde rimelig omvekslingskurs mellem mark og kroner, og alle forpligtelser og rettigheder kunne være omsat efter den. Men markens hastige kursfald i løbet af 1919 slog alle beregninger overende.

Det gik hurtigt op for de folk, der havde gæld, at der ved markkursens fald åbnede sig muligheder for at få den gamle gæld afviklet på gunstige vilkår. Ved at optage lån i Danmark kunne man for et forholdsvis lille kronebeløb afvikle en ret stor markgæld, men rigtignok med det resultat, at tabene blev væltet over på dem, der havde udlånt pengene; de kom til at sidde med sorteper. En gæld på 100.000 mark, der normalt svarede til 89.000 kr., kunne i foråret 1919 afløses med et kronelån på omtrent det halve, ca. 45.000 kr. På afstemningsdagen var kursen helt nede på 7 øre for en mark, men steg dog lidt i sommeren 1920.

Banker og sparekasser i Sønderjylland så til at begynde med ikke venligt på, at folk optog kronelån for dermed at tilbagebetale deres markgæld; de ledige mark ophobede sig hos dem; men da tvivlsomme mellemænd begyndte at optræde som hjælpere ved afløsningsforretningerne, og omvekslingen ikke kunne hindres, fandt bankmændene det mest hensigtsmæssigt at støtte bestræbelserne for en ombytning af lånene. Ønsket om at få lånene ændret viste sig først i egnene nærmest den gamle grænse, hvor der var mange personlige forbindelser med Danmark; det bredte sig efterhånden ned over Sønderjylland. Jo længere man kom ned imod den nuværende grænse, des mindre interesse var der for ombytningen; men de, der kom sidst, fik den største fordel; dels kunne de bytte til

lave kurser, dels undgik de at betale de dyre renter, der stadig hvert kvartal, indtil kronemønten i maj 1920 blev indført, måtte lægges til gælden, fordi genforeningen trak i langdrag.

De første kronelån, der ikke kunne optages som prioritetslån, men kun som veksellån, var meget dyre, 8—10 pct. p. a. plus provision ved

Nødseddel fra Uge.

I overgangstiden kneb det med skilleløb; de enkelte kommuner udstedte da selv nødsedler.

kvartalsfornyelser. I januar 1920 regnede man med, at lånene udgjorde mellem 50 og 60 millioner kroner i alt; men i Sønderjylland kunne man først optage prioritetslån fra september 1920; et ikke ringe rentebeløb kom yderligere derved på lånet, kronegælden har sandsynligvis ligget på 70—80 mill. kr. på dette tidspunkt. Sammenligner man med gælden fra før 1914, der udgjorde ca. 270 millioner mark eller ca. 240 millioner kroner, er afløsningen, betragtet under eet, blevet en fordel for dem, der havde gæld. Man kan regne med, at den gamle markgæld blev nedskåret til en trediedel. Af markgælden hidrørte kun ca. 100 millioner fra kreditinstitutioner uden for landsdelen. Landsdelens egne børn bar således en væsentlig del af tabet. Alt i alt skulle man dog tro, at det sønderjyske landbrug, landsdelens alt dominerende erhvervsgren, kunne begynde på ganske fordelagtige vilkår, med en relativt ringe gæld. Men lånebehovet var langt større end det, der var betinget af overgangen fra

markmønt til kronemønt. Der måtte tilvejebringes midler til at råde bod på krigstidens rovdrift og til at omlægge driften og til at dække driftstab i de første år. I foråret 1920 havde sønderjyske landmænd til høje priser købt såsæd og kunstgødning i Danmark; men da udbyttet skulle hentes hjem i efteråret, lå priserne lavere. På de vilkår kunne landbruget ikke med det samme blive rentabelt.

Sådan som udviklingen formede sig i 1919, var den ensidigt til fordel for dem, der havde markgæld, og til skade for dem, der havde lånt penge ud. De sad tilbage med papirmark, som de kunne købe mindre og mindre for. Ulykkeligvis troede de fleste på, at markkursen ville rette sig igen, og mange gemte deres mark så længe, at de intet fik for dem. I det hele taget var der et vist spekulationsmoment over talrige af tidens transaktioner.

For regeringen var problemet først og fremmest, hvorledes man skulle komme kreditorerne til hjælp og give dem erstatning for de tab, de havde lidt ved markkursen. Man kunne være gået den vej at fastsætte et bestemt ombytningsforhold for gældsforpligtelser, således at låntagerne i hvert tilfælde i nogen grad holdt kreditorerne skadesløse; men ombytningen af marklånene, deres ulige fordeling og de stærkt afvigende kurser udelukkede denne mulighed og ville have medført mange besværlige problemer. En sådan forpligtelse ville sikkert også have vakt uvilje blandt dem, der nu høstede fordelene af det tyske kursfald. Den danske regering anså det for rådeligst ikke at røre ved sagen.

Efter lange forhandlinger valgte man den fremgangsmåde, at staten ydede en valutaerstatning, fortrinsvis til alle små formueejere, som en gave, d. v. s., der skulle ikke afleveres mark til gengæld for de kronebeløb, der blev udbetalt. Man gik ud fra, at der skulle bevilges en sum svarende til 350 kr. pr. indbygger, i alt blev det knap 60 millioner kroner, som blev stillet til rådighed for en såkaldt udlingskasse ved lov af 28. juni 1920. Af dette beløb skulle alle, der før 1914 havde haft en formue på under 5000 mark, have erstatning til parikurs, for så vidt den pågældende ikke siden 1914 havde erhvervet værdier, der kunne opveje valutatabene. De beløb, den enkelte ejede i mark, blev beregnet efter den kursværdi, der gjaldt på afstemningsdagen den 10. februar. Personer, der i 1914 havde haft en formue mellem 5000 og 15.000 kr., skulle som den førstnævnte kategori have erstatning for de første 5000 kr. til parikurs, for de næste 5000 til det halve af parikurs, og hvis de 60 mill.

slog til, så for de næste 5000 kr. til endnu lavere kurs. Ikke-familieforsørgere fik en trediedel mindre end de her nævnte beløb. Ligeledes var der fastsat, at visse pensioner o. l., som ikke blev overtaget af det offentlige, skulle udredes af udligningskassen. Hvad der yderligere blev til overs, når disse beløb var udredet, kunne anvendes til erstatning for større formuer; men ingen enkeltperson kunne få mere end 25.000 kr. i alt. I adskillige tilfælde blev valutaerstatningen ifølge lov af 22. 12. 1920 ydet som en årlig rente i stedet for en kapitalerstatning. Derved fik adskillige personer, der havde levet af deres kapital eller livrente, mulighed for at få en langt mere fordelagtig erstatning for deres tab. I alt kom henimod 21.000 personer af en befolkning på ca. 160.000 ind under ordningen. For disses vedkommende opnåedes i gennemsnit godtgørelse for 57,6 % af formuen i 1914. 90 % af ansøgerne fik en erstatning på under 5000 kr. 1700 rentenydere modtog årlige renter til et samlet beløb af 1,3 mill. kr. Disse erstatningsbeløb fandt for en del vej til sparekasserne og kom således sønderjysk erhvervsliv til gode.

Der blev på den måde ydet en værdifuld hjælp til Sønderjylland til mildnelse af de lidte tab. Markhypotekejerne følte sig imidlertid stadig hårdt ramt ved den tyske marks sammenbrud; men i stedet for at rette bebrejdelserne imod den tyske stat og den tyske rigsbank, der havde ansvaret for markens fald, rettede de ofte deres kritik imod den danske stat. Der blev under kriserne i 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne gjort meget ud af sagen. Det blev et yndet tysk agitationsstof.

Det er imidlertid en kendsgerning, at Sønderjylland som helhed led et alvorligt tab ved markens sammenbrud; men mindst lige så alvorligt var det tab, der var fulgt med krigens rovdrift og forsømmelser. Mælkeproduktionen var således i 1920 det halve af, hvad den havde været i 1913. I mange tilfælde modsvarede imidlertid besætningens reduktion af større papirformuer, og folk, der var opvokset i en tid med faste pengeværdier, havde svært ved at forstå, at de mange mark nu kun repræsenterede en tilsyneladende velstand.

Der skulle i 1920 bruges store midler til at omlægge landbrugsbedrifterne efter dansk mønster, til at få de forsømte marker under kultur og til at bringe besætningerne på fode. Det var på baggrund heraf meget heldigt, at de forholdsvis små behæftelser gav muligheder for optagelse af prioritetslån. Fra alle sider erkendtes det, at der var et stort lånebehov; men der var stærkt divergerende meninger om, hvorledes dette behov

skulle imødekommes, mærkeligt nok kom skillelinierne i dette spørgsmål til at følge grænsekampens linier. Åbenråfolkene var tilhængere af, at der blev oprettet en særlig sønderjysk kreditforening, medens Flensborgfolkene ønskede, at de bestående danske kreditforeninger skulle udstrække deres låneområder til også at omfatte det genvundne land.

Michael Koefoed (1867—1940).

Generaldirektør for skattevæsenet fra 1913, formand for sønderjysk valutaråd, der forestod erstatningsydelsen for indtægts- og formuetab ved markkursfaldet. 1929 blev Michael Koefoed ydermere formand for lånekassen.

Der blev udkæmpet en hård strid, »på ægte sønderjysk vis«, som direktøren for Sønderjyllands Kreditforening P. A. Callø senere har udtalt det, »d. v. s. med nidkærhed og alle chikaner«. Striden endte med et kompromis. Den nyoprettede Sønderjyllands Kreditforening fik en ret til udlån i landejendomme i det østlige Sønderjylland, men måtte dele markedet i den vestlige del med »Vest- og Sønderjysk Kreditforening« i Ringkøbing, som før 1864 havde ydet lån syd for Kongeåen; Den jyske købstad kreditforening fik ret til udlån i de sønderjyske

byer. Sønderjyllands Kreditforening begyndte sin virksomhed i sommeren 1920 og havde i løbet af de første 3 regnskabsår udlånt ca. 100 millioner kr. og dermed skaffet hovedparten af de beløb, der skulle til for at bringe det sønderjyske landbrug på fode.

Til løsning af specielle overgangssopgaver oprettede staten den såkaldte »Laanekasse for Sønderjylland«, der var tænkt som en rent midlertidig institution, men som ikke desto mindre har hævdet sig gennem årene og været af uvurderlig betydning ikke mindst i kriseårene. Der blev oprindeligt stillet 10 millioner kr. til rådighed for lånekassen til ydelse af »driftslån til handlende, næringsdrivende og landbrugere, der som følge af krigen, markens kursfald eller andre i forbindelse med ændringer i statstilhørsforholdet stående omstændigheder ikke råder over eller ad anden vej kan skaffe sig tilstrækkelig driftskapital til grundlæggelse eller opretholdelse af deres økonomiske virksomhed«. Lånene blev ydet mod en efter den tids forhold meget lav rente, 4 %, de måtte ikke overstige 10.000 kr. og skulle tilbagebetales i løbet af 10 år. Lånekassen sørgede for, at pengene blev udlånt meget hurtigt i løbet af sommeren 1920. Der blev ikke skelet for meget til sikkerheden, man så mere på ansøgerens kvalifikationer. Lånekassens betydning var især at skaffe driftskapital til den allerførste tid efter kronemøntens indførelse. I gennemsnit var lånenes størrelse ca. 2500 kr., altså ret beskedne beløb; men de har været med til at få mange mennesker sat i gang. Afdragsfristen på de 10 år blev senere forlænget, og lånekassen led i krisens år en del tab, i alt 20 % af det samlede udlån; men resten af beløbet er senere vendt tilbage til lånekassen og igen udlånt.

Staten stillede også midler til rådighed for de gamle sønderjyske banker for at hjælpe dem over de første vanskeligheder; midler der hurtigt kunne tilbagebetales. Samtidig fik landsdelen tilført kapital, takket være at nogle af hovedstadsbankerne oprettede filialer i Sønderjylland.

Sparekasserne derimod var dårligt stillet, og hjælpen til dem var yderst beskedent. Ved udgangen af året 1914 havde de nordslesvigske sparekasser et indestående på ca. 89 millioner mark, i 1920 213 millioner værdiforringede mark og pr. 31. marts 1921 14 millioner kroner. Det var et meget beskedent beløb i forhold til årene før krigen, og det fremgår klart heraf, i hvor ringe grad Nordslesvig selv var i stand til at tilvejebringe den nødvendige kapital til det store genrejsnings- og tilpasningsarbejde, der var nødvendigt efter krigen.

Den tekniske side af genrejsningen og tilpasningen gik godt og hurtigt fra hånden, udviklingen på alle produktionslivets felter vidner om dygtighed og energi, og resultaterne er store og ærefulde. Forbavsende hurtigt nåede det sønderjyske landbrug op på højde med dansk landbrug som helhed; men forudsætningen var den meget kraftige tilførsel af kapital, som, da krisen i forbindelse med kronens pariføring satte ind i 1925—26, bevirkede, at sønderjysk erhvervsliv var yderst følsomt. Særlig landbruget blev hårdt ramt. Krisen fremkaldte stærke politiske reaktioner, men kvalitetsforbedring og teknisk udvikling fortsatte trods krise og vanskeligheder.

Danske og norske korrespondenter til J. D. Wahrendorff

Ved ALBERT FABRITIUS

För få år siden fremdrog överstelöjtnant *Gösta Hahr*, Stockholm, på Åkers Styckebruk de overordentlig righoldige Wahrendorffske arkiver, som dels hidtil ikke har været kendt og udnyttet i Sveriges handels- og industrielle historie, dels på grund af opbevaringsforholdene gik en sikker opløsning i møde af fugtighed. Ved at påtage sig en fuldstændig ordning og registrering af dette — som det nu synes — fuldstændigt bevarede forretningsarkiv (omfattende bøger og bilag, så vel som korrespondance) fra en af Stockholms største forretningsmænd i 1700-tallets sidste fjerdedel opnåede överstelöjtnanten tilladelse til at få arkivet overflyttet til Riksarkivet i Stockholm, i hvis Östermalm-avd. det har fundet et midlertidigt opholdssted. Når ordningen er fuldstændigt tilendebragt, er det formentlig hensigten varigt at anbringe arkivet på Åker.

Ved överstelöjtnant Hahrs store velvilje har jeg under et ophold i Stockholm haft lejlighed til at gennemgå den foreløbige registratur over arkivet og skal på grundlag heraf nedenfor meddele en oversigt over de registrerede breve fra danske og norske korrespondenter, med angivelse i () af brevenes antal i det pågældende år. Fortegnelsen omfatter i alt 2.157 breve fra 114 brevskrivere. Det bemærkes, at der ikke har været lejlighed til at sammenholde registraturen med brevene.

Brevmodtageren *Joachim Daniel Wahrendorff* var født i Mecklenburg 7. september 1726 og kom i ung alder til Stockholm, hvor han oparbejdede en betydelig forretningsvirksomhed — handel, skibsfart og industri. Han var ejer af Åkers Styckebruk og døde i Stockholm 11. juli 1805 som kommerceråd. Som den efterfølgende fortegnelse vil vise, stod han i snæver forretningsforbindelse med alle fremtrædende storhandelsmænd i Danmark-Norge, og hans arkiv er derfor af ikke ringe interesse også for disse to landes kommercielle historie.

BREVSKRIVERFORTEGNELSE

- Chr. Ameln* — Bergen 1785 (4), 1786 (2), 1787 (1). — Ialt 7 breve.
- Bernt Anker* — Christiania 1788 (2), 1789 (2), 1790 (8), 1791 (7), 1792 (1), 1793 (2), 1794 (7), 1795 (1), 1797 (1), 1798 (1), 1799 (5), 1800 (3), 1801 (4), 1803 (1), 1804 (1). — Ialt 46 breve.
- C. Anker* — København 1795 (2), 1796 (4). — Ialt 6 breve.
- Asiatisk Kompagni* — København 1776 (1), 1777 (6), 1778 (5), 1779 (11), 1781 (1), 1782 (6), 1783 (2), 1788 (4), 1789 (1), 1790 (2), 1793 (1), 1794 (4). — Ialt 44 breve.
- Thomas Bagge, Jacob Nielsen* — Christiania 1804 (1). — 1 brev.
- Ballin & Trier* — København 1800 (8), 1801 (3), 1803 (3). — Ialt 14 breve.
- Chr. Battier* — København 1778 (1), 1779 (2), 1780 (1), 1781 (2), 1782 (7), 1785 (1), 1785 (1). — Ialt 15 breve.
- C. Berg* — København 1781 (1). — 1 brev.
- C. S. Blach* — København 1778 (5), 1779 (1), 1780 (5). — Ialt 11 breve.
- C. S. Blach Wittwe* — København 1781 (3), 1782 (1), 1783 (1), 1784 (1), 1785 (7), 1786 (2), 1795 (1). — Ialt 16 breve.
- H. Boltén* — København 1778 (6), 1779 (2), 1782 (4), 1783 (4). — Ialt 16 breve.
- Edm. Bourke* — Nyköping 1788 (1), København 1788 (1). — Ialt 2 breve.
- J. Brandt* — Fredrikstad 1801 (2). — Ialt 2 breve.
- N. Brock* — København 1778 (1). — 1 brev.
- de Brosseronde* — Helsingør 1788 (3), 1789 (1). — Ialt 4 breve.
- James Brown & Co.* — København 1787 (1). — 1 brev.
- Bügel & Co.* — København 1791 (4). — Ialt 4 breve.
- le Chevalier* — København 1785 (1), 1786 (1), 1787 (1). — Ialt 3 breve.
- And. Christie* — Moss 1791 (4). — Ialt 4 breve.
- Christmas, Ter Borch & Co.* — 1800 (3), 1801 (6), 1803 (1). — Ialt 10 breve.
- de Coninck, se Ryberg, de Coninck & Reiersen.*
- de Coninck & Co.* — 1790 (12), 1791 (6), 1794 (6), 1795 (1), 1796 (1). — Ialt 26 breve.
- de Coninck & Reiersen* — København 1781 (12), 1782 (4), 1783 (6), 1785 (14), 1786 (10), 1787 (16), 1788 (22), 1789 (18). — Ialt 102 breve.
- Fr. de Coninck* — København 1774 (1), 1776 (6), 1777 (5), 1778 (15), 1779 (10), 1780 (8). — Ialt 45 breve.
- J. de Coninck* — Amsterdam 1777 (1), København 1778 (3). — Ialt 4 breve.
- Laur. Joh. Cramer* — København 1777 (1), 1778 (7), 1779 (3), 1780 (1), 1781 (2), 1782 (1), 1783 (6), 1784 (1), 1789 (3), 1790 (4), 1791 (3), 1793 (12), 1794 (12). — Ialt 56 breve.
- Cramer u. Söhne* — København 1796 (7). — Ialt 7 breve.
- Peter Dahl* — København 1778 (1). — 1 brev.
- A. van Deurs & Co.* — Helsingør 1789 (1), 1790 (1), 1791 (1). — Ialt 3 breve.
- van Deurs Enke & Cie.* — Helsingør 1779 (1). — 1 brev.
- Dinesen* — Nørholmgaard, pr. Hobro 1786 (1). — 1 brev.
- Conrad Heinrich Donner* — Altona 1804 (1). — 1 brev.
- Dungan, se Mac Evoy, Selby, Dungan & Thompson og Selby, Dungan & Thompson.*
- J. Dungan* — København 1776 (2), 1788 (6). — Ialt 8 breve.
- Isaac P. Elkan* — Helsingør 1800 (2). — Ialt 2 breve.
- Fabritius & Wewer* — København 1776 (4), 1778 (10), 1779 (11), 1780 (3), 1781 (4), 1782 (12), 1785 (2), 1786 (2), 1788 (2), 1789 (5), 1790 (1), 1791 (4), 1792 (2),

- 1793 (3), 1794 (3), 1795 (1), 1796 (5), 1799 (4), 1800 (2), 1802 (1), 1803 (1). — Ialt 82 breve.
- C. A. Fabritius de Tegnagel* — København 1775 (10), 1776 (10), 1777 (10), 1778 (12), 1779 (11), 1780 (6), 1781 (4), 1782 (1), 1785 (5), 1788 (1), 1790 (1), 1794 (3), 1795 (5), 1796 (4), 1798 (3), 1801 (2), 1802 (2). — Ialt 90 breve.
- N. Fenwick* — Helsingør 1775 (3), 1776 (4). — Ialt 7 breve.
- J. H. W. Fischer* — Helsingør 1786 (1). — 1 brev.
- Frølich* — Marseille 1801 (1). — 1 brev.
- Isaac Gloerfeld* — Helsingør 1776 (1), 1777 (36), 1778 (42), 1779 (36), 1780 (31), 1781 (38), 1782 (30), 1783 (45), 1785 (29), 1786 (28), 1787 (28), 1788 (14), 1789 (17), 1790 (15), 1791 (26), 1793 (19), 1794 (27). — Ialt 462 breve.
- Isaac Gloerfeld & Cie.* — Helsingør 1795 (13), 1796 (15), 1797 (1), 1798 (13), 1799 (16), 1800 (9), 1801 (1), 1802 (18), 1803 (14), 1804 (11). — Ialt 111 breve.
- Adam Gradman* — Helsingør 1785 (1). — 1 brev.
- Friedrich Gustmeyer* — København 1776 (1), 1785 (1), 1788 (1). — Ialt 3 breve.
- Fr. E. Gustmeyer* — København 1795 (2). — Ialt 2 breve.
- J. F. Gustmeyer* — København 1796 (4). — Ialt 4 breve.
- F. L. Gustmeyer* — København 1800 (2), 1802 (8), 1803 (3), 1804 (5), 1805 (1), 1807 (1), 1809 (1), 1810 (1), 1812 (1). — Ialt 23 breve.
- Dav. Fr. Hacker*, skipper — Helsingør 1776 (1). — 1 brev.
- Conr. Hauser* — København 1778 (1). — 1 brev.
- P. van Hemert* — København 1791 (1). — 1 brev.
- Joh. Fr. Holm* — København 1798 (1). — 1 brev.
- M. G. Holm* — København 1782 (3), 1783 (7), 1795 (9), 1796 (21), 1799 (8), 1800 (3), Landskrona og Helsingør 1799 (2). — Ialt 53 breve.
- Sam. Holm* — Mandal 1778 (1). — 1 brev.
- Joh. Gerh. Holtz* — København 1783 (1). — 1 brev.
- Abraham Hviid* — København 1783 (1). — 1 brev.
- Dan. Isaachsen* — Kristiansand 1800 (1), 1801 (5). — Ialt 6 breve.
- Søren Jensen*, oldermand — København 1779 (1). — 1 brev.
- Karck*, se *Ochsen & Karck*.
- D. Koefoed* — København 1803 (1). — 1 brev.
- D. D. Krohn* — Bergen 1786 (7). — Ialt 7 breve.
- Hans Krohn* — Bergen 1786 (1), 1787 (3), 1793 (1). — Ialt 5 breve.
- Lauritzen*, se *Waagen & Lauritzen*.
- J. Lauritzen* — København 1783 (1). — 1 brev.
- O. Lauritzen jr. & Co.* — København 1803 (1). — 1 brev.
- Joh. Dan. Lawaetz* — Altona 1778 (1), 1779 (2), 1782 (3), 1783 (1), 1785 (3), 1787 (1), 1788 (2), 1789 (2), 1790 (3), 1791 (1), 1795 (1), 1796 (2), 1798 (1), 1800 (1), 1801 (1), 1802 (6), 1803 (12), 1804 (2). — Ialt 45 breve.
- Fritz de Lilliendahl* — Bordeaux 1775 (2). — Ialt 2 breve.
- Mac Evoy, Selby, Dungan & Thompson* — København 1779 (7). — Ialt 7 breve.
- J. C. Martineau* — Christiania 1788 (2), 1789 (4), 1790 (1). — Ialt 7 breve.
- Matthiesen u. Sohn* — Altona 1785 (7), 1786 (2), 1787 (3), 1788 (4), 1789 (4). — Ialt 20 breve.
- Conrad Matthiesen* — Altona 1776 (2), 1777 (1), 1778 (1), 1779 (2). — Ialt 6 breve.
- Otto Matthiesen* — Altona 1789 (3), 1790 (6), 1791 (6), 1793 (4), 1796 (1). — Ialt 20 breve.
- Severin Meidel* — København 1786 (1). — 1 brev.
- Amsel Jac. Meyer* — København 1785 (6), 1788 (9), 1789 (18), 1790 (20), 1791 (3), 1793 (7), 1794 (14). — Ialt 77 breve.

- Amsel J. Meyer & Sohn* — København 1796 (85). — Ialt 85 breve.
- Amsel Meyer Wittwe u. Sohn* — 1799 (7), 1800 (6), 1801 (1). — Ialt 14 breve.
- Jacob Meyer & Sohn* — Altona 1790 (1), 1801 (2). — Ialt 3 breve.
- Moses D. A. Meyer* — København 1789 (1), 1790 (1). — Ialt 2 breve.
- M. D. A. Meyer & Trier* — 1800 (22), 1801 (7). — Ialt 29 breve.
- Nathan Amsel Meyer* — Borås 1793 (2), København 1801 (2). — Ialt 4 breve.
- Jens Mostue* — Christiania 1790 (1), 1791 (1), 1793 (1), 1799 (1). — Ialt 4 breve.
- J. L. Muller* — Trondhjem, Torneå 1795 (2). — Ialt 2 breve.
- de Muzquiz*, spansk minister i København — 1788 (5), 1796 (1), 1799 (3), 1800 (1), 1801 (1), 1803 (1). — Ialt 12 breve.
- Müller, J. L.*, se Muller.
- Niels Møller* — København 1802 (1). — 1 brev.
- Jens K. Mørck* — København 1783 (1). — 1 brev.
- Jac. Nielsen*, se Thomas Bagge, Jac. Nielsen.
- Gertrud Magdalena Nordman* — Bergen 1790 (1). — 1 brev.
- Hinrich Nordman* — Bergen 1786 (3), 1789 (1). — Ialt 4 breve.
- P. H. de Nully* — København 1774 (1). — 1 brev.
- Ochsen & Karck* — Helsingør 1783 (1), 1785 (1). — Ialt 2 breve.
- Chr. Dan. Otte* — Uddevalla 1785 (1). — 1 brev.
- P. Peschier* — København 1775 (27), 1776 (19), 1777 (7), 1780 (1), 1781 (6), 1782 (12), 1783 (9), 1784 (1), 1785 (5), 1786 (6), 1787 (6), 1788 (1), 1789 (1), 1790 (2), 1791 (2), 1793 (6), 1794 (46), 1801 (5). — Ialt 162 breve.
- Reiersen, N. L.*, se de Coninck & Reiersen og Ryberg, de Coninck & Reiersen.
- J. Reiersen* — København 1800 (1). — 1 brev.
- Reventlow, greve* — Slesvig 1794 (1), 1795 (1). — Ialt 2 breve.
- N. Ryberg* — København 1777 (1), 1779 (1), 1780 (2), 1781 (1), 1782 (6), 1783 (3), 1785 (15), 1786 (9), 1787 (20), 1788 (9). — Ialt 67 breve.
- Ryberg, de Coninck & Reiersen* — København 1777 (1). — 1 brev.
- Ryberg, Thygesen & Co.* — København 1775 (1). — 1 brev.
- Ryberg & Co.* — København 1789 (5), 1790 (7), 1793 (1), 1794 (1), 1799 (8), 1800 (13), 1801 (11), 1802 (6), 1803 (3). — Ialt 55 breve.
- Abr. Schneider* — København 1782 (10), 1783 (1). — Ialt 11 breve.
- J. C. Schultzer* — København 1783 (3). — Ialt 3 breve.
- Ch. Selby* — København 1774 (2), 1798 (1). — Ialt 3 breve.
- Selby*, se Mac Evoy, Selby, Dungan & Thompson.
- Selby, Dungan & Thompson* — København 1780 (5), 1781 (4), 1782 (11), 1783 (4). — Ialt 24 breve.
- Selby & Co.* — København 1785 (1), 1788 (1), 1789 (13), 1790 (12), 1791 (5), 1794 (16), 1795 (12), 1796 (2). — Ialt 62 breve.
- Selby & Ter Borch* — København 1796 (12), 1798 (5), 1799 (1). — Ialt 18 breve.
- J. Chr. Smith* — Christiania 1799 (3). — Ialt 3 breve.
- Jonas Smith* — Fredrikstad 1803 (3). — Ialt 3 breve.
- Peter Stamer* — Bergen 1787 (1). — 1 brev.
- A. R. Steen* — Christiania 1790 (1) — 1 brev.
- Ter Borch*, se Christmas, Ter Borch & Co. og Selby & Ter Borch.
- Thalbitzer* — Helsingør 1783 (1). — 1 brev.
- C. J. H. Thalbitzer* — København 1778 (3), 1779 (1), 1780 (1). — Ialt 5 breve.
- Thalbitzers Wittve & Co.* — Helsingør 1785 (1). — 1 brev.
- H. A. Thalbitzer We. & Cie* — Helsingør 1796 (1). — 1 brev.
- Thompson*, se Mac Evoy, Selby, Dungan & Thompson og Selby, Dungan & Thompson.
- Thygesen*, se Ryberg, Thygesen & Co.

Trier, se Ballin & Trier og M. D. A. Meyer & Trier.

F. Tutein Co. — København 1805 (1). — 1 brev.

Waage & Bagge — Altona 1794 (2), 1795 (1). — Ialt 3 breve.

Waagen & Lauritzen — København 1787 (1), 1795 (1), 1796 (1). — Ialt 3 breve.

Dan. Walker — København 1795 (1). — 1 brev.

Peter Wasserfall u. Söhne — København 1786 (2), 1787 (2), 1788 (10), 1789 (3),
1790 (1), 1791 (7), 1795 (1). — Ialt 26 breve.

Vestindisk Kompagni — København 1778 (1), 1786 (1). — Ialt 2 breve.

Wewer, se Fabritius & Wewer.

Wolff & Co. — København 1781 (3), 1782 (5), 1783 (1). — Ialt 9 breve.

J. L. Zinn — København 1777 (1). — 1 brev.

Beretning om virksomheden

1. april 1952 — 31. marts 1953

Indsamling af arkiver.

Der er i årets løb indgået 4.790 bind og pakker, hvoraf langt størstedelen stammer fra private virksomheder og forretninger*). Der er dog modtaget to nye organisationsarkiver, nemlig fra Foreningen af danske trælasthandlerforeninger: *Trælastbranchens sekretariat* (1942—50)^o, der under 2. verdenskrig og i tiden derefter forestod fordelingen af de sparsomme træindkøb ud over landet, desuden *Det danske hedeselskab* (1866—1932)^o, hvis arkiv, der her kun omfatter hovedkontoret i Viborg, på sit specielle område udmærket supplerer Det kongelige danske landhusholdningsselskabs, som blev afleveret i 1950, og Foreningen af jyske landboforeningers, afleveret 1948. Det er værd at fremhæve, at disse arkiver, foruden deres landbrugshistoriske stof, rummer righoldigt materiale til dansk personalhistorie, et materiale, der tillader at udvide de mange slægtshistoriske arbejder med mere end kirkebøgernes tørre data. Årets største enkeltaflevering kom fra *Fyens Disconto Kasse* (1846—1932)^o, landets første private bank. Arkivet når tilbage til stiftelsesåret 1846, og den centrale position, Diskontokassen således gennem mere end 100 år har indtaget i dansk bankvæsen og i Fyns økonomiske udvikling, gør det til en overordentlig betydningsfuld kildesamling, både når det gælder udviklingen inden for de danske banker og i erhvervslivet. Selv om det i de første årtier kun er de ældre dele, der vil blive tilgængelige, så betyder deponeringen af de nyere ting, at disse vil være sikret for senere studier. Erhvervsarkivet rummer i forvejen et stort antal arkiver fra større og mindre fynske virksomheder (ca. 200), og for den videre bearbejdning af disse vil afleveringen af bankarkivet medføre, at der nu åbnes mulighed for et langt mere indtrængende studium af samspillet mellem bank og forretningsliv. Fyens Disconto Kasse har som de fleste andre banker i forskellige perioder administreret større eller mindre er-

*) Arkiver mærkede med + er færdigordnede, de med ^o mærkede er summarisk ordnede. Tallene i parenteserne angiver, hvilke år arkiverne spænder over.

hvervsvirksomheder, hvis arkivalier indgår i afleveringen. Blandt de vigtigste kan nævnes *Den jydsk-fyenske jernbane* og *A/S Sjørring sø*, der forestod det store udtørningsarbejde i Ty og sammenhængende dermed drev de på de udtørrede søarealer beliggende gårde.

Af industriarkiver er modtaget *Fåborg jernstøberi og maskinfabrik* (1870—1947)⁺ og *A/S Titans* brevarkiv (1936—38)^o. Det sidstnævnte, der for de tre år tæller alene over 350 pakker, vil blive et typisk eksempel på de enorme rækker af arkivalier, som en moderne virksomhed producerer. Fra ældre sager adskiller det sig derved, at korrespondancen om de enkelte forhold ligger samlet med både ind- og udgåede skrivelser inden for den alfabetiske oplægning. Af større handelsfirmaer kan nævnes *A/S Vilh. Christiansens vinhandel*, København (1914—43)^o, der foruden hovedforretningen også omfatter forskellige mindre, som i tidens løb er gået op i denne; fra Lolland handelshusene *P. Willer*, Rødby (1854—1923)^o, og *I. A. Jørgensen*, Nakskov (1850—1930)^o, hvis overførelse begge er formidlet af Videnskabernes selskabs arkivkommission; medens Willer's forretning er en almindelig blandet handel, er Jørgensens koncentreret om manufakturvarer, og arkivet fra sidstnævnte er meget typisk for handelen med disse for ca. 100 år siden; endelig er der fra Århus *Brdr. Vorbeck's klædehandel* (1935—51)⁺, der giver et udmærket billede af de vanskeligheder, denne branche havde at kæmpe med under 2. verdenskrig. I fortsættelse af tidligere afleveringer er der fra *Plums handelsaktieselskab* i Assens modtaget enkelte bøger, hvoriblandt et mindre landbrugsarkiv: Forpagter *G. S. Krag, Kelshøjgård, Gelsted* (1852—78)⁺, der rummer småtræk til belysning af såvel forst-væsenets som mejeribrugets historie. Lidt uden for de sædvanlige grupper står i år elselskabet *ARKE* (1919—49), på grundlag af hvis papirer det vil være muligt at skildre elektricitetens sejrsgang på landet (her Djursland) i løbet af 1920'erne og begyndelsen af 30'erne.

Til de her opregnede slutter sig foruden løbende afleveringer fra hovedorganisationerne en lang række mindre, retsbehandlede arkiver fra 19. og 20. århundrede, hidrørende fra dommerembederne i Hjørring, Thisted, Lemvig, Viborg, Lysgård-Hids herreder, Randers, Århus, Fredericia og Ærøskøbing.

Ordningsarbejdet.

Foruden de i foregående afsnit med ⁺ mærkede arkiver er følgende færdigordnede i årets løb:

Af en aflevering af august 1952 fra Landsarkivet for Nørrejylland:

Købmand Jacob Christian Jacobsen, Hjørring (1863—69), manufakturhandler K. J. Kalmers efterf., C. H. Wanning, Hjørring (1864—81), ukendt brændselshandler, Hjørring (1899—1901), ukendt købmand, Hjørring (1836—38), købmand S. W. Frederiksen, Frederikshavn (1833, 1840—45), købmand Severin Lange Hasselbalch, Blokhus (1840—42), malermester Kjeld Poulsen, Brønderslev (1890—1909), detailhandler H. C. P. Christensen, Ingstrup (1877—79), gårdejer Jesper Bartholin Sommer, Kjettrupgård, Ingstrup (1814—15), strandingskommissionær C. M. Rafn, Læsø (1866—85), ukendt købmand, Læsø (1850—54), købmand M. C. Sørensen, Tornby (1876—98), købmand Christen Pedersen, Vester Hjermtslev (1885—93), detailhandler Anton Henriksen (Foldberg), Østerby, Øland km. (1875—76), købmand L. Christensen, Thisted (1857—58), maler C. F. Dahl, Thisted (1875—1914), købmand Heinrich Jepsen, Thisted (1833—46), vinhandler Poul Jost, Thisted (1898—1903), pantelåner M. C. Schibby, Thisted (1871—81), købmand Frederik Vilhelm Yde, Thisted (1860—96), detailhandler Peder Kjeldstrup, Bjerget, Tømmerby-Lild km. (1884—86), skomagere A. C. Westergaard, Møgelvang, Skjoldborg-Kallerup km. (1882—1900), ukendt købmand, Tømmerby (1878—94), købmand M. Jensen, Vang (1880—1913), detailhandler Axel Jacobsen Hole, Østerild (1879—80), købmand Chr. Christensen, Hjerm (1874—77), købmand S. Brandt, Viborg (1762—64), købmands- og galanterihandlerfirmaet Deissig & Brähler, Viborg (1781—92), smedemester Niels Dollerup, Viborg (1831, 1834—35), købmand S. H. Funder, Viborg (1835—40), købmand Jørgen Gjørup, Viborg, (1799—1821), købmand N. N. Gjørup, Viborg (1797—1816), glarmester Rasmus Gran, Viborg (1791—1803), købmand Schack Hagemann, Viborg (1842—53), arbejdsmand Mads Hesselberg, Viborg (1800), prokurator Rasmus Alexander Lang Holm, Viborg (1853), tømmermester Poul Nielsen, Viborg (1813—40, div. år), klædehandler H. P. Siølling, Viborg (1757—68), Viborg apotek (1805—07), detail- og brændevinshandler Niels Peter Sørensen, Gedsted (1892—96), cementvarefabrikken »Himmerland«, Østbølle (1899—1901), vinhandler Fritz Wilhelm Sopher Fischer, Hobro (1869—71), manufakturhandler Frederik Jørgensen & Co., Hobro (1881—89), detailhandler Johanne Marie Lohmann, Hobro (1890—95), købmand Anthon Lund, Hobro (1882—89), manufakturhandler Vilhelm Sennels, Hobro (1880—93), købmand P. S. Menne, Randers (1870—72), købmand M. W. S. Schmidt, Århus (1820—22), købmand P. D. Schmidt, Århus (1852—53), cikoriefabrikant E. Stellfeldt, Århus (1832), købmand Rasmus Mikkelsen Buch, Horsens (1893—1908).

Ud over disse mindre er færdigordnet arkiverne fra I. G. Schwartz & søn og dispachør Kay Skovgaard-Petersen, København; til det sidste er udfærdiget en fuldstændig liste over de skibe, firmaet over årene 1914—40 har haft under behandling i anledning af havarier; desuden er arbejdet med A/S Dansk vestindisk plantageselskab afsluttet. Den løbende ordning af Jacob Holm & sønners korrespondance er fortsat ligesom også den dertil hørende brevskriverfortegnelse. Der er endvidere

arbejdet i D. B. Adlers, Moses & Søn G. Melchiors og Grosserer-Societetets arkiver. Det må nævnes, at der i forbindelse med ovennævnte aflevering fra Landsarkivet for Nørrejylland også er behandlet et meget stort antal arkiver fra det 20. århundrede, som imidlertid indtil videre er utilgængelige.

Håndbiblioteket.

Bogbestanden er i 1952—53 forøget med 1.596 bind; heraf udgør 1.136 bind en gave fra dagbladet Jyllands-Posten, fortrinsvis topografi, personalhistoriske håndbøger og jubilæumsskrifter. Større gaver er desuden modtaget fra Statsbiblioteket, Det kongelige Bibliotek, Rigsarkivet og Plums handelsaktieselskab i Assens. Med biblioteket ved Stockholms högskola er, formidlet af UNESCO's udvekslingsafdeling, gennemført et bytte, der blandt andet omfattede en række svenske socialpolitiske disputatser. Som i de foregående år er indgået periodiske publikationer og jubilæumsskrifter fra organisationer, myndigheder og firmaer i Danmark, Norge og Sverige. — Den stærke tilvækst til biblioteket har i det forløbne år bundet en betydelig arbejdskraft, også fordi man først nu har gennemført en fuldstændig katalogisering af de i alt ca. 10.000 bind.

Personale og økonomi.

Der er ikke i årets løb sket ændringer i sammensætningen af det faste personale. Arkivassistent, stud. mag. Andreas Jørgensen havde orlov fra 1. oktober 1952 til 15. juni 1953, idet han havde opnået et fransk statsstipendium til deltagelse i et internationalt arkivkursus, Stage Technique International d'Archives, ved Archives Nationales i Paris.

Til driften er modtaget tilskud fra Undervisningsministeriet, Århus kommune, L. A. B.'s Århus-afdeling, Korn- og Foderstofkompagniet A/S og De Danske Spritfabrikker. Af Undervisningsministeriet er bevilget et beløb til hjælp ved udgivelse af årbogen, der yderligere — i form af en annonce — har fået støtte fra Fyens Disconto Kasse. Erhvervsarkivet bringer herved sin hjerteligste tak for de modtagne tilskud og gaver.

Arbejds- og socialministeriets beskæftigelsesforanstaltning, der omfattede fire kontorister, er pr. 31. marts 1953 udvidet til seks.

Anden virksomhed.

De meget omfattende afleveringer, der har fundet sted i beretningsåret, har stillet meget store krav til magasinpladsen. Ved særlig velvilje har arkivet dog midlertidigt fået dispositionsret over et lokale på 3. sal i universitetets hovedbygning, en ca. 30 m lang gang med reoler på begge sider, der kan rumme ca. 435 hyldemeter. Men denne er nu næsten besat, og der er ikke her muligheder for flere udvidelser. Nogen plads håber man at indvinde ved forestående omordninger; men nødvendigheden af en endelig løsning af lokaleforholdene gør sig stadig mere og mere gældende.

Den 29. september 1952 havde arkivet besøg af M. Robert-Henri Bautier fra Archives Nationales i Paris. M. Bautier ønskede dels at se samlingerne, dels at erfare nærmere om institutionens formål og virke med henblik på lignende forsøg i Frankrig.

Den 30. marts 1953 modtog man meddelelse om, at Statens almindelige videnskabsfond havde tildelt arkivet en toårig bevilling på i alt 31.200 kr. til en politisk-videnskabelig og historisk undersøgelse af handelens forhold til det øvrige samfund og en sociologisk-historisk undersøgelse af handelsstandens rekruttering og tilvækst. Den nærmere udformning af det herved muliggjorte arbejde er påbegyndt i det følgende beretningsår.

Af personalets arbejde uden for arkivet skal nævnes følgende: Arkivar Vagn Dybdahl har i forskellige historiske foreninger og i rotary-klubber holdt foredrag dels om Erhvervsarkivet, dels om Hans Broge; i Svenska arkivsamfundets skrift »Arkiv, samhälle och forskning« har han offentliggjort en afhandling »Erhvervsarkivet. Forudsætninger og resultater«, endvidere har han fortsat deltaget i redaktionen af »Jyske Samlinger« og »Nyt fra historien«, hvortil han også har bidraget med anmeldelser og litteraturoversigter.

Arkivar Finn H. Lauridsen har for en privat virksomhed udarbejdet to responsa af socialpolitisk karakter, ligesom han har virket som anmelder og kronikør ved forskellige aviser og tidsskrifter.

FYENS DISCONTO KASSE

(BANK-AKTIESELSKAB)

ODENSE

Stiftet 1846

DANMARKS ÆLDSTE PRIVATE BANK

A/S TITAN

KØBENHAVN N.

Erhvervshistorisk årbog 1949. 96 sider, kr. 7,50

Indhold: Af Erhvervsarkivets historie.
Erhvervsarkiver i udlandet.
Arkivordningsprincipper i erhvervsvirksomheder.
Handelsstanden og butikslukningen 1840—1908.
Aktstykker fra arkivet.

Erhvervshistorisk årbog 1950. 88 sider, kr. 7,50

Indhold: Fra kaperkrigens begyndelse.
Et gullaschfirma fra Napoleonskrigenes tid.
På trampfart 1848/50.
Bogkøb i provinsen 1800—1850.
Postgang i det 19. århundrede.
Om opbevaring af mikrofilmarkiver.
Teknikerens og historikerens krav til industriarkiver.

Erhvervshistorisk årbog 1951. 110 sider, kr. 10,00

Indhold: Fra 19. århundredes handelsliv. Af Luis Bramsens erindringer.
Af konsulatsvæsenets historie i det 18. århundrede.
En vesterhavsstranding 1850.
Fra halvfemsernes konsulentvirksomhed. Et par episoder fra
Harald Fabers virke.
Holmens centralarkiv.

Erhvervshistorisk årbog 1952. 120 sider, kr. 9,75

Indhold: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co. 1853—62.
Fra 19. århundredes handelsliv II. Af Luis Bramsens erindringer.
Af Limfjordshandelens historie. Aggerkanal og Doverodde.
Den illoyale konkurrence. Begrebets opståen.
Några reflexioner rörande industrirationalisering och arkiv.

